

Terénní výzkum v archeologii 19. století

Karel Sklenář

„Pravidla o dobách i rázu starožitností nelze vymýšleti prostě za stolem psacím; starožitníku dlužno kopati a bádati, náležitě popisovati, třídití nálezy z rozličných vrstev na jednom náležišti, (...). Toť účel rozumného bádání, kterým rozkřeše se světlo do pravěkých temností.“

Kliment Čermák, 1889

ÚVOD: STRUČNÁ HISTORIE TERÉNNÍ PRÁCE

Terénní výzkum a jeho interpretace je nejen nedílnou, ale navíc původní a základní složkou archeologie. Původními motivacemi byly nejspíše náhoda a náboženský zájem, ale také zvědavost-matka vědy i ziskuchtivost. Romantismus 19. století k tomu přidal zájmy národní, když se z ubohých primitivů neosvěcených křesťanstvím stali naši pohanští předkové, součást slavné minulosti jako vzoru pro mnohdy neslavnou přítomnost:

*„Rekové vzhůru z temnosti neznámých hrobů,
zatřeste krunýřem, i zazvoňte meči! /.../
Vás vyhledám s pochodní smutně hořící,
Vás, drahé ostatky, slza smeje vřelá!
Skvoucí pak provedím vás před oči světa,
korunou okráším zasloužených květů.“*

Mladý Josef Kajetán Tyl (1835) tady vlastně nevědomky a slovem poetickým parafrázoval terénní výzkum i jeho publikaci v době, která zahájila cestu archeologie k vědě, a ovšem v dobovém duchu, pro nějž ideově zaujatá interpretace nebyla nedostatkem, ale předností.

Po desetiletích kronikářských spekulací nad nálezy a lokalitami či otrockého opisování starověkých autorů došla rodící se evropská archeologie k poznání zásadního významu primárních poznatků: „jen toliko pozůstatky v zemi zahrabané nám mohou něco pravdivého pověditi a podati; za tou příčinou po všeska léta chodím, jezdím a kopám na prastarých místech pohanských předměty jejich“ (Krolmus b. d., 66). Archeologické památky v zemi jsou konečně doceněny jako jediný autentický a spolehlivý pramen, zejména pokud jde o poznání „pohanské doby“.

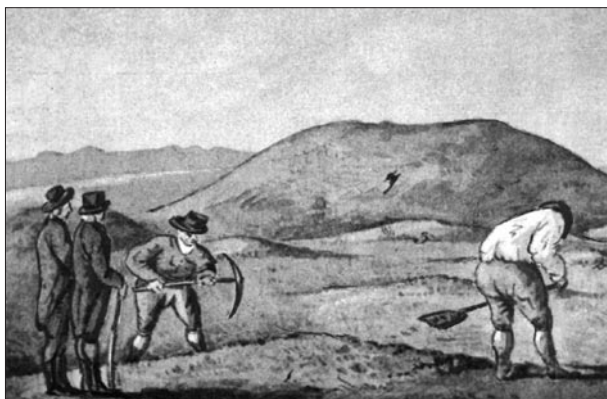
Je ovšem zajímavé – nejen samo o sobě, ale i tím, že si toho výslovně povšiml teprve Jensen 2012 – že dosavadní dějiny archeologie jsou dějinami lidí, jejich myšlenek a objevů, zatímco praktické postupy a metody, jimiž se v minulosti k objevům docházelo a myšlenky často rodily či prokazovaly, zůstávají dodnes mimo pozornost a zájem archeologů. Přitom už tím, že se archeologie často sama obrazně definuje jako „věda rýče“, odkazuje se k tradici z dob, kdy tento nástroj byl hlavní výbavou „starožitníků“.

Uvedené pozorování platí obecně a v evropské archeologii najdeme jen pár prací z novější doby, které by se tomuto námětu věnovaly (Coye 1989; Týž 1997; Eberhardt 2008; Jensen ed. 2012). Stojí tedy nepochybně za to, věnovat tomuto okruhu otázek soustavnější pozornost, zejména s ohledem na vývoj v české archeologii.¹

Za nejstarší vykopávky archeologických objektů bychom vlastně mohli označit vylupování hrobů v pravěku a rané historické době: povahou se příliš nelišilo od výkopů, o nichž se dochovaly zprávy ze středověku (od 12. století) a raného novověku (ne že by se vykopávky připomínající vyloupení nepraktikovaly dodnes). Účel se ovšem měnil, ale povaha byla stejná, o metodě nemůže být řeč, snad jen o sdílení poznatků odvozených z praxe.

Dobu zrodu terénních archeologických metod můžeme hledat v 16. století, kdy záměrné vykopávky začaly ztrácet výlučnou motivaci náboženskou či prostě zjištnou a začal se prosazovat zájem o poznání – tak, jak se touto cestou rodila věda. Cílem kopání se častěji stávaly archeologické lokality v terénu, ať už

¹ O všech jmenovaných osobách z Čech a Moravy lze najít bližší informace v biografickém slovníku českých archeologů (Sklenář 2005), proto se zde na něj jednotlivě neodkazuje.

Obr. 1. R. Colt Hoare a W. Cunnunigton při výzkumu mohyly u Stonehenge v roce 1807 (podle: Marsden 1974)

byly nálezy chápány jako přírodniny nebo jako pozůstatky po pohanských obyvatelích. Zejména popelnicová pole mezi Čechami a Baltem s hroby poměrně snadno dostupnými a na keramiku dosti bohatými budila pozornost: kopalo se na nich nejméně od počátku 15., často už pak v 16. století (mj. pro pražské sbírky Rudolfa II.) a výtěžky byly časem značné – například L. D. Hermann ve Slezsku počátkem 18. století nashromáždil přes 10 000 nádob. Už za Rudolfa II. zde byli venkované placeni za kopání nádob. V těch dobách začal, ve stínu teorií a hypotéz, proces zdokonalování „archeologického řemesla“, který lze sledovat na stovkách dosud roztroušených příkladů, počínaje nálezovými zprávami a konče nečekaně bohatou literaturou „návodů k vykopávkám“.

Prvotní informace jsou ovšem velice skrovné. K nim patří epistolární sdělení humanisticky vzdělaného vratislavského měšťana Georga Ubera příteli A. Aurifaberovi, že o Velikonocích vystupují hliněné nádoby blíž k povrchu a když se vyjmou ze země, je třeba vysadit je na vzduch a nechat vyschnout. Tento poznatek z oblasti lužických popelnicových polí ve Slezsku v dopise z roku 1544 je zřejmě první dochovanou poučkou z terénní archeologické praxe a vysoušení na vzduchu nejstarší doloženou praktikou kopáčů „hrnců rostoucích v zemi“. Že šlo o informaci tehdy obecně sdílenou ve středoevropském prostoru (existoval i pojem „velikonoční kopání“ – Coblenz 1989, 7), svědčí i první, byť nekonkrétní zpráva o movitých archeologických nálezech v Čechách, kterou do své knihy hornických kázání vložil v roce 1562 jáchymovský pastor Johann Mathesius: nejen že samorostlé hrnce jsou pod zemí měkké jako korály ve vodě a na vzduchu tvrdnou, ale „vykopávají se jen v kořtnu, kdy se samy prozrazují tvořením kopečku, jako by země byla těhotná, čímž se řídí ti, kdož je vyhledávají“.² To je další metodická poučka a zároveň doklad o prokopávání mohyl už v raných dobách archeologie.

Ty rovněž (a ovšem západní a severské megality) přitahovaly největší zájem – hmotný od pravěku, učenecký nejméně od 16. století; právě jim je věnována nejstarší písemná nálezová zpráva z výzkumu u Marzahny v Sasku 1587. Odborně motivované vykopávky můžeme už označit jako výzkumy: mohlo zprvu jít o ověření domněnky o umělém (nikoli přírodním) původu nádob, jako ve zmíněném případě ze Saska, později už o rekonstrukci pravěkých pohřebních zvyků (proto např. W. Stukeley kopal v mohylách kolem Stonehenge po roce 1722), nemluvě o hledání historicky známých míst nebo hrobů významných osobností, které mělo tradici od středověku – tak byly u nás motivovány pokusy najít hrob praotce Čecha ve Ctiněvsi pod Řípem v 17. století, ovšem zcela neoborné.

Z končícího 17. a z 18. století už známe řadu dalších dílčích informací pro vykopávky „starožitníků“, především ze severnějších německých zemí (Gummel 1938a, 37–38, 47–51). Jejich autory byli první zkušenější terénní archeologové hodní toho jména, kteří začali chápat význam hmotných pramenů pro dějiny svých krajů a zemí a v důsledku toho se zajímali o způsoby kopání. Uvědomili si totiž, že soudobé vykopávky jsou spíše ničením památek. V Anglii byl prvním terénním archeologem v tomto smyslu zřejmě John Aubrey (Welfare 1989), ve Švédsku na konci století Olaf Rudbeck (Eriksson 1994), abychom jmenovali země archeologicky významné v 17. století. K nim se řadilo i severní Německo; mezi tamními ranými archeology, bližšími našemu prostředí, vynikl holštýnský duchovní Andreas Albert Rhode, snad první systematicky uvažující archeolog v Německu, jenž už počátkem 18. století prohlásil nejen, že archeologické nálezy jsou jediné původní prameny, jež řeknou o pravěkých Němcích více než Tacitova Germanie, ale také, že hříchu proti nim se dopouští ti, „kdož celou krásnou mohylu od základu zničí a zrovna jako svině prorývají“.³ Deklaroval ochotu poradit a ukázat každému, jak správně kopat; dosah takového osobního působení byl ovšem nepatrný, obvykle nepřesahoval oblast autorova působení.

Proto se už od konce 17. století objevovaly, nejprve v rámci knižních publikací, pak v časopisech a také samostatně, návody ke správnému vedení vykopávek; těm bude dále věnována samostatná kapitola. Praktický dosah takovýchto pokusů byl sice ve své době nevelký, ale zejména z nich získáváme

² „... man die töpffe nur im Meyen grebet, da sie sich selber verrathen, vnd alss were die erde schwanger einen hübel machen, darnach sich die, so jn nachgehen, richten“ (Mathesius 1562, list 278).

³ „den ganzen schönen und herrlichen Tumulum von Grund aus ruiniert, und denen Säuen gleich durchwühlet“ (cit. podle: Gummel 1938a, 51).

ucelenější obraz o vývoji techniky vykopávek. Nejvíce samozřejmě víme o situaci v 19. století, kdy technika byla už vcelku dobrá, ale dokumentace a zachycení nálezo- vých okolností zůstávaly nedoce- něny.

První dvě třetiny 19. století byly ještě zcela ve znamení archeologického amatérismu, jenž měl své těžiště právě ve spíše náhodné, příležitostné terénní a sběratelské činnosti. Nicméně i v tomto prostředí vyrůstali schopní praktiko- vé, jejichž zkušenosti přesahovaly dobovou úroveň. V českých pomě- rech stačí připomenout P. Václava

Obř. 2. Výzkum mohyly v severní Anglii (Derbyshire) roku 1845 (podle: Marsden 1974)

Krolmuse, našeho prvního skutečného terénního archeologa (Sklenář 2012b, o terénní práci 235–257). O jeho mimořádném talentu a zkušenostech věděli už současníci, což dokládá řada svědectví: „Byltě (...) nejšťastnější vykopavač starožitností pohanských. Měl k tomu podivně hodně nadání, kdekoli jen motykou země se dotekl, tu byl již skutečně pohanský hrob nebo nějaké zároviště. Na tisíce pohanských hrobů v Čechách odkryl a vykopal“, psaly například Národní listy při jeho úmrtí v roce 1861 a nebyly daleko od pravdy, i když ovšem tehdejší ještě téměř nedotčené podzemní bohatství památek nabízelo možnosti nesrovnatelné s dnešními.

Počet amatérů z řad vzdělanějšího a zámožnějšího měšťanstva, angažovaných ve vykopávkách, rychle rostl v ovzduší romantismu spolu s usnadněním a rozvojem občanských aktivit a rostoucím počtem amatérských regionálních vlastivědných a muzejních spolků, v nichž archeologie (často už podle jména spolku) hrála významnou roli: od 20. let 19. století ve spojení s národními snahami uvnitř politicky roztržitého Německa, od 50. let ve Švédsku, od 60. let v habsburské monarchii čerstvě obda- řené ústavou. Připomeneme si tady první úspěšný a dlouho nejpřednější z nich – archeologický a histo- rický spolek Včela Čáslavská (Sklenář 2011c).

Zároveň ale se obor začíná před polovinou století nesměle profesionalizovat; v posledních dekádách století se s nástupem pozitivismu metody standardizovaly a praxe se začala štěpit na amatérskou a pro- fesionální. Toto štěpení přineslo i počátky antagonismu obou zmíněných směrů, založeného právě na námitce nedokonalé práce amatérských kopáčů: nejdříve ve Švédsku, kde požadavek, aby směli kopat jen vycvičení odborníci, prosazoval (marně) už královský antikvář Johan Hadorph ve druhé polovině 17. století (Jensen – Jensen 2012). Naopak, důsledkem „masového“ rozšíření sběratelských vykopávek byly od 60. let i snahy o vytvoření norem, standardů i etiky terénní práce včetně dokumentace (nemluvě o zákonných a jiných právních opatřeních – ale to je jiná kapitola, viz Sklenář 2011b), doložené řadou „návodů“ ke správnému vedení vykopávek; ty byly postupně stále složitější a náročnější, ale na druhé straně je pravda, že se jimi téměř nikdo (a to ani z profesionálů) do důsledků neřídil a většina vykopávek odpovídala představě navozené původním smyslem tohoto označení. Bylo to způsobeno jednak finanční a časovou náročností dodržení všech těchto pravidel, jednak tím, že – ačkoli už například C. J. Thomsen v roce 1835 upozorňoval na význam nálezo- vých okolností – až do počátku 20. století spojoval amatéry i profesionály sběratelský důraz na předměty (byť z různých důvodů: amatéři obohacovali sbírky vlastní, spolkoví činatelé sbírky muzejní a profesionálové pod metodickým vlivem komparace a nastu- pující typologie zdůrazňovali, že „bez hojnosti artefaktů není vědy“, jak psal čelný dánský badatel Hans Hildebrand v roce 1873). Doba adorující pokrok v tom ovšem nekomplikovaně spatřovala další výboj lidského ducha. „Vyhrabávání vzácných starožitností stalo se nyní již převydatným zřídlem k poznávání umě- leckého a kulturního života někdejšího, i není vzdělance, který by s radostí nesledoval nové a důležité toho druhu nálezy.“ (Anonym 1873.)

Prvním motivem k reálnému oslabení amatérské složky archeologie (ne ovšem sběratelského kopání) byl v posledních dekádách 19. století pozitivistický přesun odborného důrazu z hrobů na sídliště, jejichž výzkum byl metodicky náročnější a sběratelsky málo lukrativní. Je trochu s podivem, ale také příznačné, že i potom jsou tištěné návody nejpodrobnější v úsecích výzkumu mohyl. Naopak ale, pokud se někde stal v pozitivistické fázi určitý badatel jakýmsi normotvůrcem a jeho výzkumy uznávaným vzorem, pak šlo právě o výzkumy sídlištní (A. H. Pitt-Rivers v Anglii, Hjalmar Stolpe ve Švédsku). Obecně se te-

prve s nástupem pozitivistické epochy, která obrátila pozornost k materiálu a detailu, pozvolna prosazoval u odborněji zaměřených badatelů (nikoli u primárních sběratelů) pečlivější přístup.

„Dlouhé“ století skončilo první světovou válkou, po níž nová nastupující generace, vychovaná už vysokoškolsky, považovala profesionalitu při vykopávkách za základní požadavek (jakkoli amatérské vykopávky při absenci památkových zákonů v mnohých evropských zemích samozřejmě pokračovaly zcela v duchu 19. století); proto vydávání návodů ke kopání skončilo.

Následující přehled se soustředí na 19. století právě proto, že jeho praxe určila podobu vykopávek předprofesionálních generací, vytvářela standardy pro budoucí přístup profesionální a v mnohém tak přežívá i v praxi dnešní. Přehled vychází především z početných dobových návodů a sleduje různé aspekty průzkumu, terénního výzkumu a jeho dokumentace. (Stranou ponechává – kromě akutních zámků v terénu – neméně zajímavé otázky konzervace a restaurace nálezů, protože to je samostatné téma nikoli terénní, ale laboratorní.)

1. NÁVODY K VYKOPÁVKÁM

„Svíta sice na obzoru archeologie evropské, ale dočkáme se dne, až na celé pevnině s takou pílí a obezřetností pracovati se bude, jako vidáme v skoumání palaeontologickém.“

Kliment Čermák, 1877

Než přistoupíme k popisu průběhu výzkumu, věnujme pozornost návodům k vykopávkám; na jejich sekvenci lze nejlépe sledovat vývoj přístupu k archeologickému výzkumu v obecné rovině i vzhledem k různým typům zkoumaných objektů.

Návody jsou v kontextu dobové literatury jakousi Popelkou. Tento druh archeologické literatury zůstává zcela ve stínu publikací věcných a teoretických, takže málokterý dnešní archeolog, i pokud má zkušenosti s publikacemi 19. století, by si vzpomněl třeba jen na jeden titul. Ve skutečnosti se jich objevil celá řada a dokonale se v nich odráží jak obecné pozitivistické přesvědčení o nutnosti pozvednout vykopávky na vědeckou úroveň, tak postupný pokrok terénních metod evropské archeologie.

Návody soustřeďovaly požadavky profese, shromážděné z různých zkušeností do náročného celku; sloužily ve své době jako jakýsi metodický standard. (V praxi se ovšem – jak už výše řečeno – nejčastěji kopalo jednodušším způsobem, zejména pokud šlo o nároky na zjištění kontextu hmotných nálezů. Většina postupovala metodou pokus-omyl, jenomže při vykopávkách omyl nepoznali.)

O počátcích návodové literatury v 17. století jsme se už zmínili v kontextu severoněmecké archeologie, představující v té době špičku, zejména pokud jde o množství vykopávek. Prvním, kdo měl nápad písemně poradit méně zkušeným „starožitníkům“ a vložit do svého díla návody k prokopávání mohyl či vykopávání uren, byl už na sklonku 17. století protestantský duchovní z Frankfurtu nad Odrou Gotthilf Treuer (1632–1711), jenž v Braniborsku prokopával více než 100 hrobů (*Treuer 1688*, III.–IV., kap. 8–13), po něm profesor lékařství z Kielu Johann Daniel Major 1692, již zmíněný Rhode (1720), dolnosaský pastor Martin Mushard (1760) či zakladatel archeologie v Brunšvicku Johann Christian Dünnhaupt (1778). Prvním časopiseckým článkem tohoto obsahu byl zřejmě anonymní příspěvek v hannoverském učeném časopise (*Anonym 1754*).

V Čechách ale v té době archeologie ještě spala a prokazatelný vliv těchto prací nelze zachytit. Tím spíše zůstaly mimo český a ostatně i evropský obzor návody či spíše dotazníky pro zachycení nemovitých archeologických památek, určené hlavně geodetům na Sibíři, které v Rusku ve druhé čtvrtině 18. století vypracovali V. N. Tatiščev a později M. V. Lomonosov (*Formozov 1986*, 21; vůbec nejstarší ruská směrnice pro kopání se objevila roku 1684 v souvislosti s akcí po nálezů mamutích kostí v povodí Donu, ovšem jen v korespondenci k tomuto určitému případu – *Zamjatnin 1950*).

Zlom ve vývoji představoval nástup romantické archeologie po napoleonských válkách, kdy zejména v německých zemích a po jejich vzoru i v sousedství se archeologie stávala záležitostí nacionální až politickou (k tomu např. *Sklenář 1981*; *týž 2007*; *Eberhardt 2012*): už zmíněný zájem o archeologické památky jako doklady vysoké kultury „pohanských předků“ a tím i nástroje a zbraně (kulturní) politiky obracel stále větší pozornost k nemovitým památkám i movitým nálezům – což ovšem vedlo, jak si někteří začali uvědomovat, k prudkému nárůstu počtu vykopávek, jemuž neodpovídal růst vědomostí o jejich správném vedení, takže se hodně kopalo, ale málo odborně získalo. Rodící se moderní archeologická věda vyžadovala určité zformální přístupu k záchraně, ochraně a výzkumu svých pramenů.

Akce a publikace, které k tomuto cíli směřovaly, lze rozdělit na dvě fáze. První směřovala k prostému upozornění na archeologické památky (obvykle v rámci památek obecně), vyzývala k jejich šetření a zá-

chraně před zkázou. Takto se archeologické památky dostávaly do celé řady výzev a provolání: gubernátora barona K. I. Aše v Rusku v roce 1819 (*Aleksejev 1990*), Společnosti Vlastenského muzea v Čechách („Ponaučení sběrajícím členům“ 1823) aj.

Druhou, pro náš účel důležitější fází představují návody k vykopávkám a k záchraně nálezů v terénu. Objevily se zase především v německojazyčné sféře, snad díky příslovečné německé důkladnosti, a drážďanský královský knihovník Gustav Friedrich Klemm dokonce – současně s Kalinovou první knihou o českých nálezích a počátkem vydávání Šafaříkových Starožitností – shromáždil několik do té doby se vyskytnuvších titulů podobné povahy do první bibliografie, aniž by ovšem postihl všechny.⁴

Z tehdejší produkce se především návodů nejspíše blíží stať pruského diplomata a archeologa Wilhelma von Dorowa (*Dorow 1823*) a zejména pak práce Johanna G. G. Büschinga, profesora pomocných věd historických a německých starožitností na filosofické fakultě univerzity ve Vratislavi od raných 20. let (stejně jako Purkyně na tamní lékařské fakultě): článek v polooficiálním periodiku (*Büsching 1819*) a partie „*Von der Art und Weise Aufgrabungen zu halten*“, přidaná k jeho útlé osnově k přednáškám o německé „stařinovědě“ (*Büsching 1824*, 36 a. n.; k raným výzkumům ve Slezsku jako jedné z nejpokročilejších archeologických oblastí té doby *Hakelberg 2012*). O několik let později Karl Benjamin Preusker zařadil do své knížky o účelu a prostředcích „vlastenské“ archeologie v Horní Lužici základní pravidla terénního výzkumu (*Preusker 1829*, 36–38). K dobové produkci můžeme přičíst lipskou práci A. A. Bergnera a zejména článek barona Kruga von Nidda v Albertiho Variscích (*Krug von Nidda 1834*).

Jistý význam v rámci tohoto druhu literatury získala známá Rukověť C. J. Thomsena (*Anonym 1836*), vydaná Královskou společností severských starožitností v Kodani hlavně kvůli záchraně náhodných nálezů; ta ovšem ve střední Evropě nezapůsobila v dánském originále, nýbrž v německém překladu, vydaném v Dánsku o rok později (*Anonym 1837a*), a pak v překladu do angličtiny. Hlavní význam této brožurky byl pochopitelně v první archeologické aplikaci „systému tří dob“, ale její ohlas v Německu, u nás i jinde (*Sklenář 2014b*) svedl snad pozornost i k praktickému návodu na vykopávky, který je v ní obsažen (viz zde *příl. 1*).

Vzhledem k vůdčímu postavení dánské archeologie v Evropě druhé třetiny 19. století není divu, že snad ještě větší dosah měly práce Thomsenova následovníka J. J. A. Worsaaea; ty však byly překládány hlavně do angličtiny, německá sféra k autorovi z důvodů osobních i politických zaujímal rezervované až odmítavé stanovisko. Přesto byl jeho návod, uveřejněný v jeho hlavním díle (*Worsaae 1843*) a zaměřený především k výzkumu mohyl (nejtypičtější dánské pravěké památky, spojené často s megalitickými hrobkami), dostupný i v němčině díky tomu, že Dánové – podobně jako v případě Thomsenově – sami vydali německý překlad, jenž byl k dispozici i uživatelům knihovny Národního muzea.⁵ Jeho závěrečná partie byla věnována návodu k výzkumu mohyl a ochraně památek.⁶

Naproti tomu nebyla u nás zjištěna přítomnost souběžně vydané drobné dvanáctistránkové publikace sice jen regionálního dosahu, ale ve srovnání s dánským textem bohatší a dokonalejší, protože přímo k tomuto účelu zaměřené: „*Instrukce k vykopávání předkřesťanských hrobů v Meklenbursku, sestavená vykopákovou komisí Spolku pro meklenburské dějiny a starožitnosti ve Schwerinu*“ (*Anonym 1837b*); vydání bylo opět anonymní, ale komisi (o níž *Jöns 2001*) tvořili tři lidé, z nichž rozhodně nejvýznamnější byl schweirinský muzejník Georg Christian Friedrich Lisch (1801–1883), o něco později neúspěšně soupeřící s Thomsenem o prioritu ve formulaci tří pravěkých dob (srov. *Sklenář 2014b*, 214–216) – toho lze považovat za autora.

Ani druhý z obou Thomsenových německých rivalů v této věci, Johann Friedrich Danneil (1783–1868) ze saského Salzwedelu, první význačný archeolog Staré Marky, nezůstal pozadu a v téže době uveřejnil v tamní spolkové ročence stručný terénní návod (*Danneil 1838*).

V této souvislosti je třeba konstatovat, že česká archeologie díky vlastnímu úsilí nezůstala v tomto směru pozadu. Jinde už bylo popsáno, jak formálně vznikla spolu se svou první institucí, Archeologickým sborem Národního muzea v Praze, uvedeného do života v posledních dnech roku 1843 (*Sklenář 2014a*). Jeho tvůrce a vůdčí duch, nejprve básník a později učenec Jan Erazim Vocel, si uložil jako jeden z prvních úkolů své nové funkce sepsání „prostonárodní“ příručky, která by jednak vysvětlila podstatu a význam archeologických památek, jednak podala návod k zacházení s nimi. Tak vznikla a koncem roku 1844 (s datem 1845) vyšla tiskem nákladem Sboru (přesněji jeho předsedy Jana Norberta z Neuberka) Vocelem sepsaná anonymní brožurka „*O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou*“ v české i německé

⁴ Klemm 1836, 384–385: „*Schriften über die beste Methode Alterthümer im Schoose der Erde zu entdecken und derselben zu entheben.*“

⁵ Tento název muzea je zde průběžně užíván, i když oficiální byl v 19. století jiný a měnil se.

⁶ Worsaae 1844, 118–127 (Anhang über Ausgrabung der Hügel und Aufbewahrung der Alterthümer).

Uvádíme zde některá pravidla, dle kterých lze se řídit při vyšetřování hrobů a mohyl pohanských:

1. Místa, kdež se na oko poznává, žeby starožitnosti pohanské skrývala, jsou: pahorky, vůčihledě rukou lidskou nasypané, osamělá skaliska, kameny neobyčejným způsobem na sobě ležící, ostatky dávných hradů, staré brázy, násypy a waly, stopy pálených obětí, totiž popel a uhlí v zemi nalezené; též místa, na kterýchž v předšlých dobách již popelnice, kamenné mláty, nástroje neb zbraně bronzové atd. nalezeny byly.

2. W krajině písčovitě k vyšetřování mohyl se nejlépe w letě za suchého počasí přikročí, když nádoby hrobní suché jsou a lpicí na nich písek lehce se odstranit dá; w půdě kypřé, jílové aneb slinové radněji jest kopání takové w počasí vlhkém započítí; nebo za dnů parných popelnice a osudi hrobní, se zemi w jednu hmotu takměř spečené, s tíží jinak nežli w drobcích lze wydobyti z ložiska hrobového.

3. Při kopání samém velké opatrnosti třeba. Když

Králové Hradec, okolí města *Slaného*, pak okolí míst následujících: *Litoměřice*, *Starý Tábor*, *Levý hradec* w Rakownicku, *Pivonka* w Klat., *Středoluky* w Rak., *Roztoky* w Rak., *Hradiště* w Rak., *Šanovna* w Rak., *Libošín* w Rak., *Ninice* w Plz., *Zbočno* w Rak., *Hlízov* w Čásl., *Mšeno* w Bol., *Krotava* (Krottau) w Bol., *Wšeruby* w Plz., *Křenovice* w Bud., *Dolejší Rokytina* w Bol., *Zelenice* w Rak., *Druhozub* w Lit., *Přívora* w Bol., *Neumětely* w Ber., *Rausinow* w Kaut., *Hořetice* w Žat., *Stříbro* w Plz., *Wlhowes* w Rak., *Koňváry* w Ber., *Zborov* w Klat., *Dubany* w Chrud., *Wiseňovice* w Chrud.

Mohly, w nichž popelnice ukryty byly, nalezly se u *Welšan* (blíž Teplice), u *Weltrus*, u *Slaného*, u *Roztok*, u *Pivonky*, u *Koňvár* (w Ber. kr.) a jinde.

Pohanské hroby s pochovanými těly nalezeny jsou u *Brozov* w Lit., u *Libenice* w Kaut., u *Hořina* w Bol., u *Ječovic* w Rak., u *Zvíkonce* w Plz., u *Zelenic* w Rak., na winici *Panenské* blíž Prahy, w lese *Berné* blíž Kopiclna, u *Rejšic* w Bol., u *Skatsha* w Bol. a t. w.

Na Moravě a w Slezku, ku koruně České patřícím, též nemalý počet starožitností z časů pohanských nalezen jest, na př. u *Holomanice*, u *Bena*, u *Wiesenberku* w Hol. kr., u *Majetína* w Hol., u *Doloplas* w Hol. kr. W okolí *Křínovském*, jmenovitě na břehu řeky *Odry* též velké množství pohanských starobylostí se nalezlo.

Obř. 3. J. E. Vocel: *O starožitnostech českých (1845) – návod k vykopávkám*

Úkolu, který si Vocel předsevzal pro Čechy, se měl v rámci celé monarchie ujmout Eduard svobodný pán (baron) von Sacken, lékař a archeolog, kustos c. k. Kabinetu mincí a antik ve Vídni. Ten vložil instrukce pro vykopávky nejprve do své populárnější knížky o pravěkých dobách (*Sacken 1862*), zejména pak ale do příručky archeologie, kterou vydal o tři roky později (*Sacken 1865* – viz zde příl. 6) a která byla šířena i prostřednictvím Ústřední komise.⁸ Když pak v roce 1870 vznikla a svůj časopis začala vydávat Antropologická společnost ve Vídni jako budoucí středisko archeologické práce v rakouských německých zemích, vydal von Sacken podle usnesení její prehistorické sekce hned ve 2. sešitě Zpráv Společnosti (v dubnu 1870) Instrukci pro výzkum mohyl, kde vyzývá k vědeckému zkoumání v množství co největším (*Sacken 1870* – viz zde příl. 7); orientován je ale hlavně na velké mohyly v Podunají od Rakouska po Turecko.

Nebyly to v té době práce jediné: stručný návod k terénní práci obsahovala publikace štyrského historika a muzejníka Eduarda Pratobevery (*1856*), velmi populární byl spisek Adolpha von Morlota, rukověť ke studiu pravěku (původně vydaná francouzsky 1861, přeložená do italštiny, angličtiny a pak i do němčiny (*Morlot 1865*), na kterou české zájemce o obor upozornily Památky archeologické (sv. 7, 248). Souběžně vyšel i populární návod z pera maďarského znalce starožitností F. Rómera (*Rómer 1866*),

verzi (*Anonym 1845a,b*). Ta – tak jako i stejnojmenný článek, vydaný pod Vocelovým jménem v Časopise Národního muzea (*Vocel 1845*) – obsahovala i návod přetištěný zde (Vocelovy texty v příl. 2–4).

(Ten se stal předlohou a podnětem pro popularizační příběh, který vložil Josef Kajetán Tyl do svého autorského periodika *Pražský posel – Tyl 1846*, viz příl. 5 – a který měl pomáhat v šíření archeologické osvěty v zájmu záchrany nálezů v Čechách.)

Vocelův spisek, vzniklý velmi pravděpodobně pod vlivem prací Thomsenových a Worsaaevových (dostupných mu v Praze v německých překladech), byl prvním svého druhu nejen u nás, ale v celé habsburské monarchii.

Je celkem samozřejmé, že také souběžně se vyvíjející polská pravěká archeologie dostala tehdy svůj návod v knížce hraběte Eustachyho Tyszkiewiczze (*Tyszkiewicz 1842*, 47–48) – ale ta vyšla ve Vlně, budoucím středisku polské archeologie na Litvě v ruském záboru; v rakouské části Polska vydala obecnější návodovou a dotazníkovou brožurku Krakovská učená společnost spolu s Jagellonskou univerzitou (*Anonym 1850* – archeologickou část ale zřejmě sepsal Józef Łepkowski, jenž ji v roce 1857 zaslal do Prahy redaktoru Památek archeologických Karlu Vladislavu Zapovi⁷).

V monarchii se situace změnila poté, co v roce 1854 začala ve Vídni při ministerstvu obchodu (později kultu a vyučování) fungovat Ústřední komise pro zkoumání a zachování stavebních (později uměleckých a historických) památek. Tak vstoupila v monarchii do života státní památková péče, která brzy přibrala do svého okruhu i archeologické památky a zájem o ně se probouzel i u centrálních institucí.

⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond K. V. Zap, korespondence.

⁸ Přípis komise konzervátorům památkové péče o jejím šíření, 16. 4. 1865, čj. 101 (Archiv Národního muzea, fond F. Beneš, kart. 4, č. 173).

který ovšem v Čechách nebyl jazykově dostupný. Na Moravě pojal podobnou myšlenku podle Thomsenova a Vocelova vzoru milovník historie a archeologie, zemský finanční úředník v Brně Christian Friedrich d'Elvert zároveň s plánem na protějšek pražského Archeologického sboru (*d'Elvert 1892, sep. 15*); bohužel, pro žádný z těchto projektů tehdy ještě v Brně nedozrál čas.

S nástupem pozitivistické epochy a jejím příklonem k antropologickým vědám se vedení v tomto směru ujalo Německo a úkol zdokonalovat terénní výzkum připadl zejména Berlínské společnosti pro antropologii, etnologii a pravěk (nejvýznamnější složce celoněmecké společnosti téhož jména, řízené stejně jako tato slavným profesorem Rudolfem Virchowem).

Ta vydala hned na počátku ve svém vědeckém časopise *Archiv für Anthropologie* stať významného autora o metodě prehistorického bádání (*Schaafhausen 1872*), zatímco Hermann Luchs uveřejnil spíše praktický stručný návod v archeologickém časopise ve Vratislavi (*Luchs 1875*) a další podobné příspěvky vyšly později ve zpravodaji berlínské společnosti: anonymní článek o tom, co vidět v terénu a jak zkoumat (*Anonym 1876*) nebo návod význačného a prakticky zkušeného východopruského archeologa Otto Tischlera k vykopávání, konzervaci a restauraci keramických nádob především ze žárových hrobů (*Tischler 1883 resp. 1884*).

To vše byly ale jen jakési přípravné kroky k tomu, aby se v Německu objevila publikace, kterou lze označit za vrchol návodové literatury v 19. století, totiž samostatná příručka s plným názvem „*Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren. Eine Anleitung für das Verfahren beim Aufgraben sowie zum Konservieren vor- und frühgeschichtlicher Alterthümer. Herausgegeben auf Veranlassung des Herrn Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinalgelegenheiten.*“

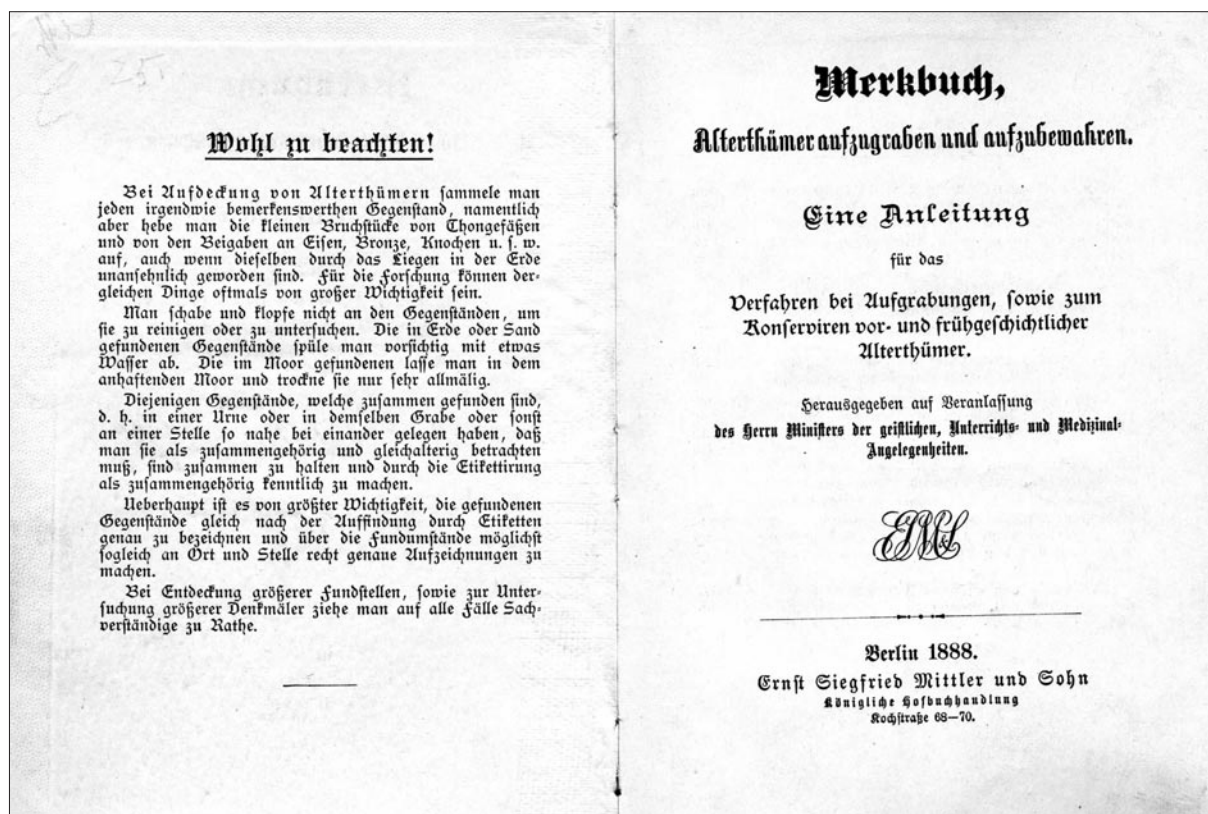
Sedmdesátistránková brožurka v praktickém kapesním formátu vyšla v Berlíně roku 1888 (*Anonym 1888* – viz příl. 10; celý obsah podrobně popisuje *Coblentz 1989*), a potom do konce „dlouhého století“ ještě dvakrát – po třetí, 1914, se zjednodušeným titulem „*Merkbuch für Ausgrabungen: eine Anleitung zum Ausgraben und Aufbewahren von Alterthümern*“ a v poněkud pozměněném, zdokonaleném znění; roku 1898 vyšel podle jejího 2. vydání z roku 1894 i ruský překlad 1898. Samostatně z ní byl vytištěn jednak dotazník k rozdávaní, jednak výtah upravený jako informační plakát „*Kurzgefasste Regeln zur Konservierung von Alterthümern*“, který se prodával ve verzích za 40 a 60 Pf.

Jak napovídá podtitul, knížka vznikla z podnětu pruského zemského ministra pro duchovní záležitosti, vyučování a zdravotnictví von Gosslera, jenž ji objednal a výtisky i plakáty dal rozesílat. Zahrnovala stať o účelu sbírek, chronologický přehled pravěku, přehled hlavních druhů památek a jejich nálezových okolností, návody k jejich výzkumu, ke konzervaci nálezů a dotazník pro nálezce či autory vykopávek. Ač byla tištěna anonymně, sepsal ji Albert Voss, ředitel prehistorického oddělení berlínské Etnologického muzea (*Museum für Völkerkunde*).⁹ O rok později byla upravena pro pravěké nálezy v Bavorsku (publikace *Naue 1889* je ale vcelku identická). Tato drobná knížka se používala desítky let a zapsala se do historie natolik, že si ji kolem jejího stého výročí připomínali němečtí archeologové i konzervátoři (*Coblentz 1989; Eggert – Fendel 1997*).

Jiné evropské země a státy nezůstávaly v tomto směru příliš pozadu. V Rusku se návod k vykopávkám mohl objevit už v pojednáních III. archeologického sjezdu v Kyjevě 1874, samostatně vyšla souběžně s německým *Merkbuchem* i brožurka J. Garšina, věnovaná především tehdy v Rusku snad nejoblíbenějším výzkumům mohl (*Garšin 1888*), v 90. letech pak obecněji pojatý návod význačného archeologa, člena Archeologické komise v Petrohradě Aleksandra Andrejeviče Spicyna (*Spicyn 1895*). Francouzská prehistorická společnost vydala příručku k terénním výzkumům „*Manuel des recherches préhistoriques*“ (*Anonym 1906*), podobná vyšla později v Anglii (*Williams-Freeman 1915*). V Německu samém byla pak klasická Vossova rukověť doplněna významným pokusem jiného berlínské archeologa Alberta Kiekebusche rozšířit metodický přístup badatelů z obligátních pohřebišť na nově doceňovaná sídliště (*Kiekebusch 1912*), na severu vypracoval takovou směrnici v roce 1890 přední švédský terénní archeolog Hjalmar Stolpe (*Lundberg 1996*).

V české produkci se až do sklonku století neobjevila další práce, která by soustavně nahradila Voceľův raný návod. To ale neznamená, že by námětu nebyla věnována pozornost. Nižší úroveň představovaly snahy o poučení zemědělců, dělníků na stavbách apod. o významu a způsobech záchrany náhodně nalezených archeologických památek, aniž by se počítalo s jejich vlastními aktivními výzkumy: Václav Krolmus v 50. letech sázel na osobní poučení, což ovšem mělo jen omezený dosah, jeho následovník P. František Petera Rohoznický byl už zvyklý publikovat v tisku a využil k takovému poučení jednak denní tisk, jednak prostředek tehdy oblíbený v širokých lidových vrstvách – kalendáře (*Petera Rohoznický 1864*).

⁹ O něco dříve vyšla brožurka prof. Johannese Rankeho z Mnichova, věnovaná alpské oblasti, jež také obsahuje návodné pasáže (*Ranke 1880*).

Obr. 4. Titulní strana německé příručky A. Vosse z roku 1880

Na odbornou úroveň pozvedl tuto činnost Josef Smolík, který jako správný středoškolský profesor zaměřil období své redakce Památek archeologických především k systematickému poučování o tradičních i nově uváděných kategoriích nálezového materiálu a v neposlední řadě i o jejich získávání v terénu, ovšem vesměs formou roztroušených poznámek a komentářů k cizím pracím (zejména u svých oblíbených mohyl – *Smolík 1878a,b* – viz příl. 8). Ostatně on sám stál – nejen chronologicky – na půl cesty mezi Vocelem, který do terénu prakticky nepřišel, a Píčem, jenž naopak považoval terénní výzkum za základ a věnoval se mu s nadšením. Smolík se občasným cestám do terénu nevyhýbal, ale jeho rutinní přístup bez nadšení nedovolil vytvořit pevnější vazby k obci terénně činných amatérů, jejichž přízeň se celkem pochopitelně přenesla na Píče, jakmile se objevil.

V jeho pozitivistické generaci byla ovšem ještě jedna osobnost se zájmem o poučení současníků, další učitel Kliment Čermák, který své hlavní preference rozdělil mezi vykopávky a popularizaci. Také on ale roztrousil řadu pouček do textů svých „archeologických povídek“ a ke stručnému shrnutí se dostal jen při dvou příležitostech: v závěru svého článku na pokračování o památkách pravěkého člověka ve Fričově Vesmíru (*Čermák 1877* – viz příl. 9a) a pak na dvou stránkách své knížky pro širší veřejnost o době kamenné (*Čermák 1887* – viz příl. 9b). Nepočítáme zde jeho dochovaný rukopis „*Objevování a prozkoumávání náleziš starožitností*“, sloužící zřejmě jako příprava k tištěným pracím.

Pravým opakem Čermáka, snažícího se neustále publikovat, byl (ne zcela vlastní vinou) snad nejkoušenější terénní archeolog své doby – i když poněkud jednostranně orientovaný na mohyly – František X. Franc: zůstával se svými zkušenostmi v izolaci a mimořádně kvalitní poznatky o výzkumu tohoto druhu objektů, získané hlavně v 80. letech, písemně shrnul teprve později v rukopise, který čekal další desítky let na své uveřejnění, takže vliv na praxi své doby ke škodě věci neměl.¹⁰ Stejný osud potkal i specifický rukopisný návod F. Pošepného, soustředěný na zaměření a vyměření lokalit a nálezů, o němž ještě bude zmínka.

Přítom zájem v archeologicko-amatérské veřejnosti tu nepochybně byl. Dokládá jej na jedné straně žádost patrně nikoliv ojedinělá, obsažená v dopise milavečského faráře P. Františka Langa Josefu Smolíkovi z času jeho prvních pokusů, vedoucích zanedlouho k objevu známého bronzového vozíku: „*Také*

¹⁰ Franc 1906, kapitola „*Návod ku přesnému prozkoumání mohyl a hrobů a jiných památných předhistorických nalezišť a sídlišť; scelení a zachránění rozpadlých nádob, bronzových a jiných předmětů*“. Viz zde příl. 13.

bych prosil Vašnost, zda by nebylo lze dostati nějaký praktický návod na kopání mohyl, neboť bych v prázdném čase v našem okolí rád vše prozkoumal“,¹¹ na druhé straně svépomocné materiály, jaké například pro sebe a pro okruh svých spolupracovníků sepsal (možná v 90. letech, možná o něco později) učitel a archeolog v Sezimově Ústí Josef Švehla (Švehla b. d.).

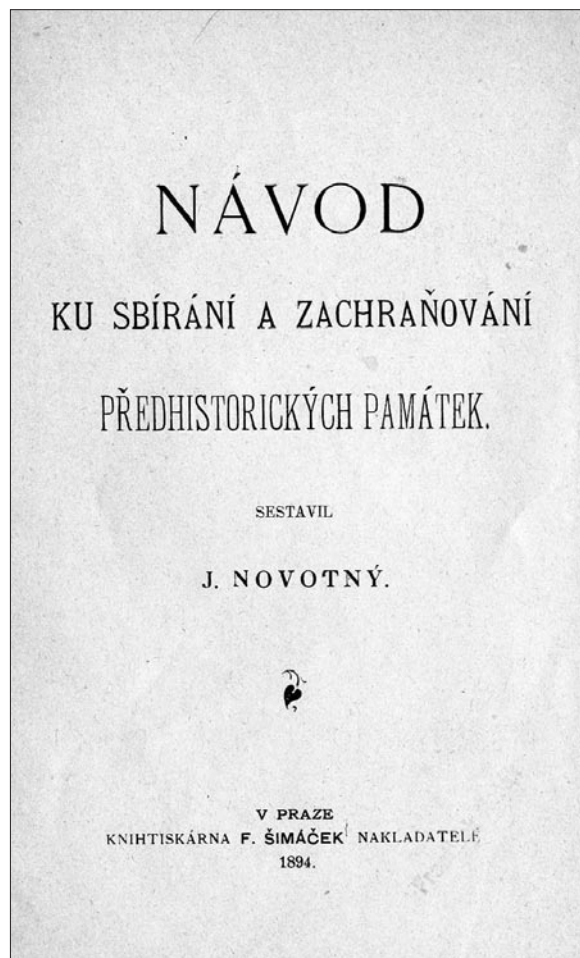
Ze stejných pohnutek se v České akademii císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění objevil počátkem 90. let podnět, „aby vydala illustrovaný návod pro sbírání a konservování starožitností, jež by hlavně musea odebrala a v obvodech své působnosti zdarma rozdávala“. O sepsání byl požádán čerstvý docent antropologie a předhistorické archeologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze Lubor Niederle, což je zvláštní vzhledem k tomu, že sice byl jediným vysokoškolským učitelem v oboru, zároveň ale se snad nejmenší zkušeností v terénu z přednějších českých archeologů.

Nicméně zřejmě právě Niederle byl iniciátorem této myšlenky, protože si byl teoreticky vědom potřeby řádného provádění terénních výzkumů a doporučoval vytvořit pro ně příručku, jakou již měli např. v Německu.¹² Ve svém programovém článku (Niederle 1892, 325) konstatuje, že „takového úvodu u nás nanejvýše potřebujeme“ a sděluje, že sice měl „v úmyslu sám podle jiných osvědčených vzorů sestaviti podobný návod, ale bylo by se mi mohlo právem vytýkati, že vydávám něco, k čemu se mi nedostává dostatečné praxe a zkušenosti“. Kupodivu krátce poté právě to udělal, když – zejména s použitím Vossova Merkbuchu a z opatrnosti pod pseudonymem Novotný – napsal příslušnou drobnou, ale celkem zdařilou brožurku (Novotný 1894 – viz příl. 12).

O tom, kdo se pod pseudonymem skrývá, věděl patrně jen tehdy blízký přítel Čeněk Zíbrt; tomu psal Niederle 8. 8. 1894, že „Návod p. Novotného už vyšel“ a ještě později (29. 4. 1897), že pod tím pseudonymem nic jiného nenapsal, aby jej tedy neodhaloval, protože nepokládá práci za takovou, aby ji podepsal plným jménem.¹³ Přitom text nese rozpoznatelné typické rysy Niederlovy tehdejší produkce, například rozhled i po slovanské archeologické literatuře, nebo odmítání tříštění sbírkových fondů do menších muzeí.

Pravého autora znali však patrně také jiní. Nejspíše proto „koupí této laciné a vhodné knížky“ vřele doporučoval J. Matiegka ve svém referátu o ní¹⁴ s tím, že od Vocela česká literatura takovou příručku neměla a že „moravský olomúcký ‚Návod‘ do českých krajů nepronikl, a také mu leccos důležitého pro praxi schází, jak vysvitne snadno ze srovnání jeho s návodem Novotného“, a proto asi se o ní Píčovky Památky archeologické nezmínily.

„Moravským olomúckým Návodem“ je míněn drobný dvacetistránkový tisk vydaný olomouckým muzejním spolkem bez autora i bez data, které pouze vyplývá z textu (Anonym b. d. /1888/); spíše by se dal nazvat letákem než brožurou. Byl nesporně užitečný: vykládal nejprve „prostonárodním“ způsobem

Obr. 5. Příručka, kterou pod pseudonymem publikoval L. Niederle (1894)

¹¹ Milavče, 27. 2. 1884 (Archiv NM, fond J. Smolík, kart. 1, ič. 63). Odpověď není známa, že ale Smolík v korespondenci návodné rady poskytoval, svědčí v témže roce dopis V. Divišovi-Čišteckému, který nezapře Smolíkův numismatický zájem (viz příl. 8c).

¹² Možná, že podnět vyšel odjinud: 17. 5. 1891 psal Niederle Č. Zíbrtovi, že Ivan D. Šišmanov (bulharský filolog-slavista a etnograf) „chce abych napsal nějaký manual, že by si ho přeložili“; není ale specifikováno, zda se to týká přímo této věci.

¹³ Zmíněné dopisy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, Praha, fond Č. Zíbrt, přijatá korespondence.

¹⁴ Český lid 4, 1895, 91.

s četnými obrázky o druzích a stáří archeologických památek, pak o druzích lokalit, ve třetí části podává stručný návod k terénní práci (viz zde *přil. 11*) a konečně odkazuje, kam předávat nálezy a zprávy o nich.

Žádný jiný návod moravská literatura dosud neměla. Kvalifikován k tomu mohl být Jindřich Wankel, ale jeho článek v olomouckém časopise (*O pramenech praehistorických – Wankel 1887*) se archeologie prakticky netýkal a odrážel jenom pozdní posun jeho zájmu.

O něco pozdější příručka „Novotného“ se soustřeďovala na výzkumné metody a techniky a byla v tomto směru mnohem důkladnější, ale ani ta některým nedostačovala; chyběla jim práce širšího než čistě archeologického zaměření, takže zástupci muzeí, regionální archeologové a historikové, kteří se sešli v červenci 1902 v Pardubicích za předsednictví Karla Adámka, usnesli se požádat Archeologickou komisi České akademie, aby vydala ilustrovaný návod pro sbírání a konservování starožitností, který by muzea zdarma rozdávala. K tomu ale nedošlo.

Doba příruček k archeologickému kopání ostatně už končila. Jisté soustředění významnějších prací tohoto typu kolem roku 1890 lze považovat za vrchol, ale také závěr rozkvětu návodové literatury, která se vytrácí s 19. stoletím. Nová doba nepociťovala už naléhavost takového úkolu, protože přibývalo školených profesionálů, kteří nepovažovali za užitečné a potřebné podporovat kopání amatérů. Napříště se budou příručky archeologické práce, pokud vzniknou, obracet především k výchově odborníků, jakkoli zpočátku ještě neztrácejí ze zřetele ani amatéry (Buchtele, Šimek – viz *přil. 14, 15*).

2. POVRCHOVÝ PRŮZKUM

Zjišťování archeologických lokalit způsobem víceméně nedestruktivním lze dnes považovat za první formu či stupeň terénního výzkumu. Nebylo tomu tak vždy: pokud nešlo o lokalitu známou z historie nebo v terénu předem jasně vymezenou (jeskyně, mohyla, megalitická hrobka), fungovala jako původce nálezu takřka výhradně „*vzácná paní, náhoda, která dosud téměř jediná největší má zásluhu o to, že přivádění jsme k pokladům zbylým po pravěkých obyvatelích té neb oné země*“ (Smolík 1887, 228). V české krajině, kde se nadzemní archeologické památky, tj. mohyly nebo valy, dochovaly už naprostou většinou jen v lesích, nemohla fungovat metoda užívaná někdy při vyhledávání mohyl v pastvinářské krajině předindustriální jižní Anglie, totiž obhlížení terénu ze sedla koně – tedy nejvyššího místa dosažitelného při průzkumu v rovinaté oblasti (jakýsi skromný prapředek letecké archeologie).

Naprostá většina našich lokalit není v terénu nijak patrná a tady musela přijít ke slovu zkušenost. To byl důvod, proč první **povrchové průzkumy** začal úspěšně praktikovat kolem poloviny 19. století Václav Krolmus. Kromě znalosti vlastností terénu a odhadu možného výskytu nálezů, doplňovaného cíleným získáváním informací od místního obyvatelstva, pomáhala mu zvláště k tomu účelu upravená hůl, která měla na horním konci hlavici s motýčkou na jedné a kladívkem na druhé straně a sloužila k povrchovému testování terénu. Krolmus zřejmě první u nás pochopil význam tmavších míst na zoraném poli, jak svědčí jeho zápisníky. Dovedl také rozpoznat i nepatrné pozůstatky mohyl. Vzpomínka Jana Nerudy, jenž s ním někdy vycházel do terénu: „*v hrbolovitém háji najednou poukázal Krolmus k některému pro laika zcela nenápadnému pahrbčku – ,zde musí býti pohanský hrob! Najal nádeníky. Nyní dejte mně pozor, zrovna tady musí být popelnice! Výsledek vždy dosvědčil Krolmusovu praxi.*“ (Neruda 1861.)

Krolmus měl ovšem i vlastní vodítka, která mohla být motivována vlastními i cizími interpretačními domněnkami, přesto mohla odrážet skutečnost, jako např. místní a pomístní jména nebo přesvědčení, že pohané pohřbívali nejraději u studánek a potoků. „*Na pohřebištích pobřežních podlé potoků ležících pozoroval jsem: že čím dále pohřebiště pobřežní se od potoka vzdaluje, tím řídčeji se popelnice a kostry v něm naleznají, patrný důkaz: že naši praotcové Čechoslovanští pramenité potůčky za posvátné drželi, jelikož od západu na východ slunce se vylévaly.*“ (Krolmus 1846a, 5.)

Jestliže si uvědomíme, že „pohřebiště“ v dobové terminologii označovalo především sídlištní nálezy, jde o pozorování vazby sídlišť na menší vodní toky a zdroje. Krolmus sám shrnul později ze své zkušenosti obvyklý obsah „pohřebiště“ a „obětiště“ takto: „*Pozůstatky, co známka bývalých žarovišť a obětišť v zemi při kopání se objevují, totiž: množství pálené lepenice, pálených kamenů, nebo dřevěného popela a uhlí; mezi lepenicí a kamením se naleznají k. p. z havěť kostičky (...). Lidé vůbec ona žaroviště a obětiště udávají chybně a omylně brzo za mrchoviště zcepenělých mrch domácích, brzo za uhlířské milíře bývalé, když se v lesích a hájích napadly, místem za vojenská ložiska táborní je mají; někde za vojenské vápené pece je prohlašují; jiní opět za hrobiště padlých vojáků, buď v bitvě neb v době morové (...).*“ (Krolmus 1861, list 7.) Důležité je, že na místech vytipovaných pomocí zmíněných úsudků a informací potom Krolmus prováděl drobné vkopy a orientační povrchové sběry, jež se ale pro svoji obvyklou nenápadnost obvykle dochovaly jen jako zmínka

v jeho poznámkách z cest, nikoli v originále (pokud nešlo o kamenné broušené nástroje, o ostatní drobnosti nebyl u tehdejších muzejníků zájem).

Jen zběžně se lze zmínit o tom, že Krolmus jako první u nás prováděl také „předstihový“ průzkum na předem známých trasách nově budovaných silnic a železnic, jež procházel od roku 1846 (silnice Praha–Velvary) do r. 1860 (trať Praha–Beroun), a že už roku 1852 se s odvoláním na rostoucí nebezpečí obrátil na Archeologický sbor Národního muzea s návrhem na systematický průzkum Čech a jeho kartografickou dokumentaci. Tyto návrhy neměly ovšem ve své době naději na uskutečnění.

Krolmus sám se výrazně zasloužil o povrchový průzkum tím, že ve zmíněných letech každoročně věnoval několik měsíců cestám po Čechách zejména středních, o jejichž průběhu podával Archeologickému sboru výroční zprávy. Po jeho smrti (1861) ale tato činnost ustala bez náhrady, protože znamenala mimořádné osobní nasazení, obětavost a zkušenost, jaké se u jiných zájemců o obor nenašly. V tomto směru byl ostatně Krolmus ojedinělým zjevem nejen u nás, ale i v jiných zemích.

Povrchový průzkum v 19. století měl obvykle formu prostého sbírání nálezů, které ovšem (především keramické zlomky) budily dosud tak malý sběratelský zájem, že se nesbíraly ani při náhodných nálezech a vykopávkách, a byl tak prováděn pouze výjimečně těmi, kdo pro drobný materiál měli pochopení, jak právě Krolmus (nebo současně s ním mladý Ludvík Šnajdr, jenž na střepech naopak založil své první chronologické třídění keramiky a byl s ním odmítnut).

Dobovou praxi odmítání střepového materiálu, na kterou si Krolmus stěžoval, naopak charakterizuje poznámka Františka Beneše, nejbližšího Vocelova spolupracovníka v Archeologickém sboru, který se také častěji věnoval průzkumu v terénu (i když oproti Krolmusovi hlavně hradištím) o nález u Chotíněvsi: „jsouce z šedivé hlíny udělány a nemajíce jinak žádných významnějších ozdob na sobě, nemyslel jsem, aby se těmi střepy sbírka našeho Musea přepřelovala.“ (Beneš 1860, 186.)

Je zajímavé, že ze všech návodů pouze Vocelův z roku 1844 dává rady, jak lokality vyhledávat (všechny ostatní zřejmě automaticky počítaly s tím, že uživatel chce kopat na nalezišti už známém): hledat na místech, kde byly nálezy už dříve, kde se vyskytují na povrchu, kde se prozrazují **terénními příznaky** (zbarvením půdy, barvou či vzrůstem vegetace). To je vodítko, které obvykle spojujeme až s rozvojem letecké archeologie, ale ve skutečnosti má mnohem starší kořeny (nevíme bohužel, od koho Vocel tuto informaci získal).

Sem patří nejspíše pozorování, že tmavé okrouhlé či oválné skvrny na povrchu zoraného pole jsou příznakem zahloubených objektů, sídlištních či hrobových jam („hrobů“ v tehdejší terminologii). Není zřejmé, kdy se rozšířilo, u nás ale byl Krolmus prvním, kdo je při svých průzkumech využíval, jak svědčí četné záznamy a plánky v jeho denících (nejvýraznějším příkladem je jeho průzkum na polích v okolí Mšena 1852). Vykládal je ovšem ještě jako (žárové) hroby; pochopení sídlištních funkcí jam se ujímalo až v 80. letech.

Některé praktiky působí velice primitivně, ale mohou být užitečné i dnes: sledování krtčích hromádek nebo doupat hloubených drobnými hlodavci i většími šelmami až po jezevce mohlo přivést na stopu tmavé „popelovité“ výplně zahloubených objektů, a proto bylo tehdejšími archeology známé (např. Ryzner 1883, 241).

Zajímavějším a náročnějším je pozorování porostových (vegetačních) příznaků na polích naopak porostlých, na travnatých plochách apod., na kterých je dnes zčásti založena letecká archeologická prospekce. Pozorovat z výšky člověka rozdíly ve velikosti či barvě vegetace, označující odlišný podklad (např. podpovrchové základy staveb), není nijak snadné, posloužit mohla zmíněná výška jezdce, případně pohled z blízkého návrší – tak už na konci 17. století Johann Dominikus Prunner, korutanský stavovský úředník, objevoval římské Claudium Virunum (Zollfeld) podle porostových příznaků na polích nad základy zdí a půdorysy staveb (Dolenz 1963). K plnému uplatnění této metody tedy pocho-pitelně došlo až s pokrokem letectví.

Přesto však jde o metodu velmi starou: objevili ji nejspíše v Anglii, odkud je první doklad v knize nejvýznamnějšího anglického starožitníka 16. století Williama Camdena (Britannia, vydání 1594) z opevnění doby římské u Richborough v Kentu (Ashbee 1972, 42), jako pomůcku při povrchovém průzkumu ji poprvé záměrně využil počátkem 18. století známý William Stukeley při zhotovení plánu stop „druidského chrámu“ v polích u Great Chesterfordu v Essexu (Ashbee 1972, 50). Známa však byla i na kontinentu: v suchém létě roku 1747 takto Ch. E. Hansselman objevil jeden z římských kastelů u Öhringen v jižním Německu. Další příklady uvádí Deuel (1979, 47–49, srov. též 56–60), nejstarší ale ze 60. let 19. století, z výzkumu francouzského keltského oppida Alesie.

V této souvislosti je zajímavé, že první doložené pozorování toho druhu u nás zaznamenal místopisec J. G. Sommer v roce 1833 z Malých Žernosek u Lovosic, kde podle lidové pověsti stával klášter templářů: důvodem byly zežloutlé pásy porostu, rýsující se na daném místě v suchých letech a prozrazující zdivo

pod povrchem.¹⁵ To dokládá, že venkovští lidé si všímali podobných jevů už odedávna, i když je vykládali pomocí pověstí nebo nadpřirozených jevů. Podobně farář z Kolče D. Špachta v roce 1842 uvádí vyšší a zelenější travní porost na místě raně středověkého hřbitova na Budči (G. 1842). Výslovně ve spojení s archeologickým výzkumem o nich mluví teprve Václav Schmidt ve spojení s počátkem výzkumů eponymního sídliště u Knovíze v červenci 1892: „Následkem panujícího sucha bylo pole na ten čas vojtěškou oseté žářem slunečním úplně vyprahlé, až na jednotlivá místa kruhovitá, různě od sebe vzdálená, kde rostlina, naleznuvši dlouhými, hluboko zapuštěnými kořeny výtečně zmrvenou půdu, zachovala se dosti svěží a při vzrůstu. Zkouška podniknutá prokopáním dvou takto označených míst přesvědčila nás, že na poli rozkládá se množství jam popelovitých ...“ (Schmidt 1893, 244.)

Jen na okraj se lze zmínit o prospekční metodě užívající proutek (virguli), jež se uplatnila v souvislosti s archeologií či hledáním pokladů (což poněkud splývalo) už nejméně v 17. století jako svérázný předchůdce detektoru kovů (*Skrok 1978* odkazuje na práci Jacoba von Mellen /1679/ o nálezu u Šmiglu na Poznaňsku, v Polsku prý jej doporučoval J. K. Kluk 1782); od nás ale žádný doklad o virguli nenacházíme, jakkoli její užití je velmi pravděpodobné.

Výjimečně se v návodech (u Sackena a ve Vossově Merkbuchu) objeví doporučení kopat zjišťovací sondu, většinou se ale přistupovalo rovnou k rozkopání naleziště.

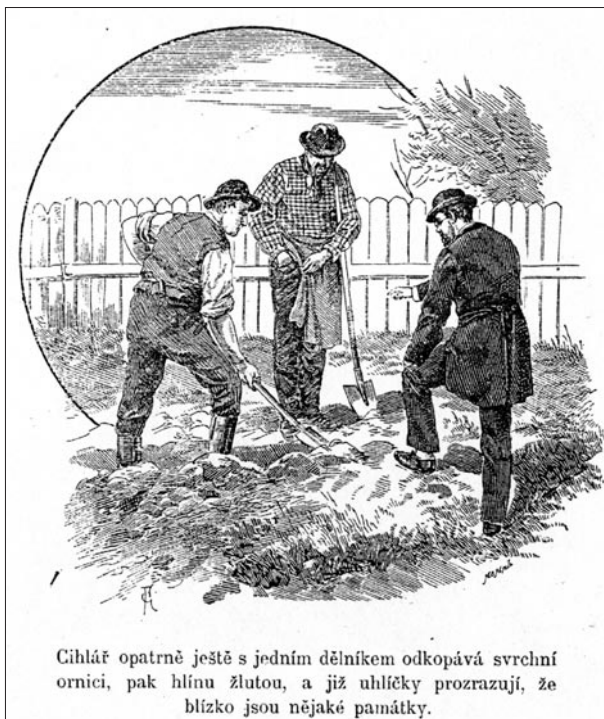
3. VYKOPÁVKY

Základní složkou, určující zda a jak terénní výzkum proběhne, byli lidé. Na sociální aspekt výzkumu se obvykle zapomíná a jediný, kdo si toho soustavněji povšiml, byl ve Švédsku už zmíněný *Jensen 2012*. Zkusme se z této stránky podívat na dějiny „vykopávek“ u nás v evropském rámci.

V 18. a 19. století nebyl terénní výzkum obvykle vnímán jako časově, nákladově či odborně náročná záležitost, často byl dokonce chápán jako zábava typu pikniku. Podnikali jej tedy lidé zaujatí buď pro archeologii, nebo pro víceméně intelektuální rozptýlení pro sebe či svůj společenský okruh, teprve později také pro naději na zisk (kopání „pokladů“ sem neřadíme). Z toho vyplývá že šlo 1) o příslušníky „první společnosti“, urozené majitele příslušného pozemku, kteří měli k dispozici pracovní síly, 2) o in-

telektuály z vyšších i nižších středních vrstev (duchovní, finančníky a obchodníky, lékaře, vysokoškolské funkcionáře, úředníky, důstojníky aj., kteří si mohli dovolit nakrátko najmout kopáče-nádeníky, vystupující v jejich zprávách často ve vděčné roli lenochů, chamtivců a hlupáků – u nás vzpomeňme hned na první řádný výzkum 1802, kdy kanovník Arnold pozoruje u kopáčů při nálezu „pracovní úsilí, jež jinak českému nádeníku není vůbec vlastní“, motivované samozřejmě nadějí na nález peněz – *Sklenář 1970, 290*), 3) o intelektuály nižší (příjmové) vrstvy jako učitele, venkovské faráře, uvědomělé řemeslníky, živnostníky apod., kteří na rozdíl od předchozích často kopali sami nebo s nevelkou pomocí placenou i neplacenou.

Dále: byli to prakticky výhradně muži. Ženské archeology bylo v celém 19. století možno spočítat na prstech a zpravidla je motivovala nějaká výjimečná situace: v Německu byla takovou „bílou vranou“ hamburská Johanna Mestorfová, odborně i organizačně velmi aktivní (*Koch – Mertens ed. 2002*), v Rusku hraběnka Praskovja Sergejevna Uvarovová, která vynikla spíše organizačně po boku svého muže (*Smirnov 2009*). Česká archeologie znala dámy, které se k ní přiblížily krátkodobě a spíše právě pro ukrácení dlouhé chvíle:

Obr. 6. Archeologický výzkum jako ilustrace jedné z knih *Klimenta Čermáka (1892)*

¹⁵ *Sommer 1833, 101*: „Für die Grundmauern der alten Klostergebäude hält man einige „vergelbte“ rechtwinkelig oder sonst in regelmäßiger Richtung fortlaufende Streifen auf den Gründen des Wenzel Schmelke, jenseits des Baches, hinter der Mühle, welche in trocknen Jahren sichtbar werden.“

několik let se drobným akcím věnovala ve 30. letech hraběnka Eliška Šliková na panství v Kopidlně (tady hrálo úlohu přátelství s M. Kalinou z Jäthensteinu – *Sklenář 1976*, hl. 52), patrně jen jednu sezónu (1868) Gabriela Urfusová ve Volanicích na Jičínsku. Z Moravy si připomeneme atypickou rodinu Jindřicha Wankla, jehož dcery v různé formě, ovšem v archeologii jen pasivně sdílely otcovy zájmy. Šlo tedy v cizině i u nás výhradně o ženy „první“ a „druhé“ společnosti (podle O. Urbana); naprostou výjimkou hodnou zaznamenání byla Krolmusova hospodyně Anna Živná, dívka z malého městečka, která jej po léta občas doprovázela do terénu a získala pozorováním i poučováním takové praktické zkušenosti, že byla schopna vyvést z omylu i zkušeného archeologa Peteru Rohoznického (*Sklenář 2013c*, příl. II.). Sama ovšem výzkumy ze společensko-genderových důvodů vést nemohla a zůstala tedy mimo okruh výkopců, i když by to patrně dobře dokázala.

V běžné výkopové praxi však tvořily ženy (někdy s dětmi) jen jakýsi vnější okruh účastníků, společenský doprovod zajišťující piknikový charakter akcí. Klasickou ukázkou byly ještě na konci 19. století výzkumy „Píčovovy družiny“ ve středních Čechách (*Sklenář 1993*, 31–34).

Vidíme tedy, že terénní výzkumy v Evropě až do počátku 20. století byly výrazně hierarchizovány – podle pohlaví, podle společenského postavení a zámožnosti, někdy (spíše u institučních výzkumů) podle akademického stavu; výjimky jenom potvrzovaly pravidlo.

Organizace výzkumu nebyla v podmínkách sledované doby žádným problémem: zadavatel první (nejvyšší) skupiny se akce obvykle nezúčastnil, pouze ji navštěvoval, a vedl ji jeho pověřený úředník, až na výjimky bez nejmenšího zájmu řídicí kopáče. U osob dalších dvou skupin, iniciujících výzkum, byla jejich přítomnost už od 17. století obvyklá a často spojená s vlastní prací při odkrývání nálezů.

Dělníci naproti tomu pocházeli bez výjimky z nejnižších společenských a majetkových vrstev, ať už šlo o poddané (v rakouské říši do roku 1848) či najaté jako nádeníci (za denní mzdu). Obvykle se rekrutovali z nádenické, podružské apod. venkovské vrstvy, živící se sezónními zemědělskými pracemi – proto po celou sledovanou dobu bylo obtížné provádět výkopy např. v období žní, kdy tato pracovní rezerva byla vytížena na polích. Stálé nebo kvalifikované výkopové síly neexistovaly, věcný zájem u kopáčů také ne, takže nebylo možno očekávat od nich pracovní úsilí a despekt k jejich pracovním kvalitám se dosti často objevuje v korespondenci i publikacích.

Z finančních důvodů jich nebývalo mnoho. Například Čeněk Ryzner u Únětic kopával obvykle s jedním dělníkem, jen při kamenném „závalu“ hrobu nebo při spěchu jich nakrátko míval 4–6. Tak tomu bylo i jinde, pokud – jako v mohylách u Milaveč – neprováděly vykopávky skupiny dobrovolníků jako „ušlechtilou zábavu pro volné chvíle“.

Při organizování výzkumu šlo prakticky vždy o soukromou iniciativu; instituce, pokud vůbec byly, nekopaly zpravidla ve vlastní režii (první takovou výjimkou byl mohylový výzkum J. K. Hrašeho, jehož do Plava na Českokobudějovicku roku 1866 vyslal a akci financoval Archeologický sbor Národního muzea), zhruba od poloviny 19. stol. ale častěji přispívaly na terénní aktivity badatelů, od nichž očekávaly příspěvky pro své sbírky (pro Národní muzeum takto pracoval V. Krolmus, F. Petera Rohoznický, Hraše a někteří další).

Vedle jednotlivců vznikaly už na prahu 19. století první stálejší „výzkumné skupiny“, nejspíše dvojice, obvykle ale na principu hierarchie resp. podřízenosti. První takový kolektiv vytvořili v jihoanglickém Wiltshiru v časech napoleonských válek bankéř a velkostatkář Sir Richard Colt Hoare (1758–1838) a textilní obchodník William Cunnington (1754–1810), na Krymu zhruba o dekádu později jednoduššími metodami bývalí ruští důstojníci – francouzský emigrant Paul Dubrux-Pavol Djubruks († 1835), náčelník celnice v Kerči a ruský Polák Ivan Alexandrovič Stempkovskij († 1832), městský hejtman tamtéž; po další dekádě v polovině 30. let ve středních Čechách advokát a velkostatkář Matyáš Kalina rytíř z Jäthensteinu (1772–1848) s farářem na svém statku P. Václavem Krolmusem (1790–1861), v 60. letech ve francouzské jeskynní archeologii londýnský bankéř Henry Christy (1810–1865) a místní advokát a paleontolog Edouard Lartet (1801–1871), v 90. letech pak na Slánsku ředitel cukrovaru Jan Felcman

Obr. 7. Žánrový obrázek z vykopávek na konci 19. století ve východních Čechách (původ neurčen)

Obr. 8. Žena v archeologii: Růžena Štorchová na výzkumu svého manžela Eduarda Štorcha v Praze-Holešovicích

(1849–1915) a jeho pokladník Václav Schmidt (1851–1909) – přičemž vždy druhý jako dobrovolně (z důvodů financování) či služebně podřízená osoba sám vykonal většinu nominálně společných výzkumů v terénu.¹⁶

Jiným typem spolupráce bylo navazování styků se zainteresovanými osobami na venkově a vytváření jakýchsi sítí stálejších **spolupracovníků**, což byla doména aktivních terénních archeologů. Ze severní Anglie je znám okruh venkovského statkáře Thomase Batemana, soustředěný na prokopávání mohyl v Derbyshiru a Yorkshiru (v jejich počtu o mnoho nezaostali za Hoarem a Cunningtonem). U nás vynikl v tom směru Václav Krolmus, jenž si vytvářel od konce 40. let 19. století na středočeském venkově pomocné zázemí z lidí nakloněných archeologii, které občas i posílal kopat samotné tam, kam se z časových či jiných důvodů nedostal: v Roztokách mlynář a starosta Jan Labler se synem, v Chrášťanech sedlák Jan Srb,

starosta Josef Kunert ve Zvoleněvsi, písmák Jan Ev. Konopas v Sudoměři aj.; jiní byli zřejmě pouzí nádeníci, které známe jen příjmením) (více Sklenář 2012b). O metodických nárocích na takové akce ovšem nemůže být řeč. Naproti tomu kvalitativně vyšší je známý případ „Píčovů družiny“, vytvořené na konci 80. a začátku 90. let z víceméně poučených zájemců ve středních Čechách jako zázemí pro Píčovu ambiciózní akci rychlého vybudování expozice pravěku v Národním muzeu a následně pak souborného zpracování českého pravěku a rané doby dějinné (Sklenář 1993; *tjž* 2013a,b).

K vytváření stabilních **mezioborových** pracovních skupin po celou sledovanou dobu nedocházelo. Naprostá většina archeologů se spokojila s vlastními odhady při popisu antropologického či zoologického kosterního materiálu, případně i běžně opomíjených rostlinných zbytků. K určení lidských kostí byl někdy přizván lékař, osteologická spolupráce s přírodovědci se rozšířila teprve ve druhé polovině 19. století s paleolitickým (zprvu jeskynním) výzkumem. Pokud některý z badatelů připadl na myšlenku odbornějšího vyhodnocení surovin artefaktů buď kamenných, nebo (ve druhé třetině 19. století až módně) bronzových, navazoval k tomu cíli spolupráci jednorázovou (J. E. Vocel – o tom podrobně Sklenář 2015c, 551–559).

Stranou ponechme **právní** aspekt vykopávek, protože se – kromě tehdy absentujícího památkového zákonodárství – vcelku nelišil od dnešní situace. Kopat se mohlo jedině se souhlasem majitele pozemku, který si teoreticky mohl nárokovat část nálezů; zpravidla to nedělal, zato ale obvykle požadoval náhradu způsobené škody (především na lesním porostu); u šlechtického velkostatku obvykle nedával povolení majitel sám (nemusel být ani informován), ale příslušná správa panství či lesní správa. Se zemědělci se výkopce domluvil přímo. Vykopávky na polích se běžně dělaly až po sklizni – jednak kvůli jejímu poškození, jednak kvůli už zmíněnému nedostatku volné námezdné síly v místě. (Zajímavým dokumentem je vzor povolení majitele pozemku ke kopání Národního muzea ve Smolíkově pozůstalosti v Archivu NM.)

Ani z dobových návodů se nedovídáme, jak se vykopávky **zakládaly**. Jen z dílčích informací a logiky věci lze odvodit, že naprostá většina podpovrchových výkopů byla přirozeně zakládána jako jáma v místě nálezů náhodného či předpokládaného, která ovšem nebyla nijak pravidelně tvarována. Objevovaly se i sondy v podobě protáhlého příkopu. Větší plocha začala být výjimečně odkrývána až s rozvojem sídlištního výzkumu v poslední čtvrtině 19. století (nebylo to obvyklé ani později), ačkoli tento přístup najdeme už u hamburských archeologů A. A. a C. D. Rhodeových v první polovině 18. století. Dělení zkoumané plochy na čtverce má zřejmě původ v jeskynním výzkumu v západní Evropě, a v něm se pak aplikovalo i jinde (ve Švédsku Hjalmar Stolpe při výzkumu jeskyně Stora Förvar na Gotlandu 1891–93), mohlo být ale použito i při jiných výzkumech, pokud plánovitě odkrývaly větší plochu, což se z finančních i jiných důvodů dělo jen výjimečně.

¹⁶ O českých skupinách Sklenář 1976; *tjž* 199; *tjž* 2012b; o cizích Sandell 1961; Laurent 1993; informativně Sklenář 1979a; *tjž* 1984.

Jen na okraj a pro zajímavost můžeme zmínit vedle pravidel účelných i pravidla absurdní, i když patrně vycházející z náhodné osobní zkušenosti, dále předávané; vznikala a uplatňovala se především ve starších obdobích. Tak například Krolmusův terénní spolupracovník z Roztok u Prahy Jan Labler ve zprávě o tamních nálezech pro denní tisk v roce 1852 tvrdí: „Při kopání musí se šetřiti toho způsobu, že se musí začítí od strany západní, protože všechny věci vždy uchovány jsou na straně východní. Dokud se to nevědělo, přišlo mnoho památných věcí nazmar.“¹⁷ Krolmus sám nikdy podobné mínění nezapsal, od něho tedy snad nepochází.

Máme-li tedy představu o způsobech kopání a o vybavení archeologů předmoderních časů (nastíněné jednoduché vybavení ovšem přetrvávalo hluboko do 20. století a dodnes neztratilo svůj význam), připomeňme si nádavkem ještě stránku nehmotného vybavení, to jest – kromě praktických znalostí, jež se lišily případ od případu – **svědomitost přístupu**. Také tady pozorujeme na jedné straně značné rozdíly mezi badateli, na druhé ale také obecný spojující rys malého důrazu na detaily a tedy i na dokumentaci, která ještě počátkem 20. století bývala podceňována zarážejícím způsobem.

S tím souvisela typická vlastnost starších výzkumů, totiž jejich rychlost, způsobená kromě uvedených ještě dalšími faktory: na jedné straně nedostatkem financí na platy nádeníků či odškodnění majitelů půdy, omezeným volným časem archeologů-amatérů atd., ale na druhé straně i vykopávacím „detektivním“ nadšením („eine frische und naive Freude“ – Hoernes 1889, 72), které potlačovalo vědomí požadavků řádného výzkumu. Sice už Rhode na prahu 18. století doporučoval „pozorné přebírání země“, a na úsvitu moderní archeologie zdůrazňuje Worsaae, že je třeba sebrat i nejmenší a nejobyčejnější věci, protože teprve z množství nálezů lze vyčíst historické poznatky – ale údaje z praxe, jež se místy dochovaly, dnešního archeologa nutně překvapí. Na jedné straně Olaf Rudbeck už koncem 17. století při vykopávkách v Ultuně ve Švédsku posbíral i železné hřebíky z pohřebních lodí, na druhé o století později (1760–73) v jižní Anglii kentský duchovní a archeolog Bryan Fausset dokázal (dát) prokopat 106 mohyl za 11 dní a v roce 1771 stihl dokonce 31 mohyl za den, jindy 9 za 2 hodiny (kolik měl dělníků? dohlížet na výkopy samozřejmě nemohl). Prokopáním se ovšem zřejmě rozuměla svíslá sonda do středu mohyly. Colt Hoare a Cunnington začátkem 19. století prozkoumali 465 mohyl ve Wiltshiru, občas si povšimli například zvrstvení, ale hlavně se kopalo kvůli věcem – proto termínem nebylo zkoumání, ale „otvírání mohyl“.

Mnohem později například zakladatel Moskevské archeologické společnosti hrabě A. S. Uvarov během let 1851–75 prokopat 8 000 mohyl ve vladimírské a jaroslavské gubernii; i když nevíme, kolik dní na to vynaložil, tempo nebylo o moc menší. Durhamský kanovník William Greenwell v severní Anglii i jinde prokopat asi 450 mohyl; roku 1877 publikoval na 300 z nich, bohužel bez kresebné dokumentace. Že nikdo z takovýchto badatelů ve velkém nebýval při vykopávkách osobně přítomen a přenechával je najatým kopáčům, je samozřejmé.

Situace v Čechách se nevymykala běžnému standardu. Jistě je zajímavé, že při prvním řádném výzkumu v Čechách (mohyly u Lochovic 1802) se pracovalo poměrně pomalu a důkladně, i když očekávatelně bez grafické dokumentace – to ovšem díky tomu, že odkopávání mohyl bylo zároveň vrchnostenskou meliorační prací, kterou výkopce J. H. Arnold řídil a mohl tedy provádět úplně plošné snešení násypu pod vlastním dohledem (Sklenář 2002). Naproti tomu Krolmus, pracující ve zcela jiných podmínkách, nekladl na přesnost výzkumu a dokumentace žádné velké požadavky: z popisů jeho výletů plyne, že dokázal kopat v několika objektech (prokopat je?) během jediného dne, a to i na různých místech. Právě proto zvládl „prozkoumat“ (ve skutečnosti zhruba ovzorkovat) i na svoji dobu výjimečné množství nalezišť. Byl ovšem tísněn časem, kterého z finančních a pak i zdravotních důvodů nemíval při svých výletech nazbyt. Potřebný čas naopak věnoval své práci budějovický obchodník František Stulík, když v roce 1866 prokopával mohyly u Plava: „kde se buď na celé popelnice nebo na vzácné předměty kovové uhodilo, počal jsem noži a dlátky kořist vydobývati, by se nepoškodila, což ovšem sice velmi zdlouhavá práce byla, za to však velmi vděčných výsledků podala a věci v téměř úplném původním sestavení bez porušení ze země se dostaly.“ (Stulík 1878, 65.)

Smutné je, že později (už v pozitivistické epoše) například na mohylnících v okolí Ejpvovic a Dýšiny na Plzeňsku byly bez dokumentace zničeny stovky mohyl a nálezy z nich vesměs zmizely; komise plzeňské obce za účasti F. X. France a F. V. Křikavy otevřela tu za jeden den 4 mohyly (Anonym 1879). Přitom Franc, jak známo, byl dříve při vlastních výzkumech na jižním Plzeňsku vzorem pečlivosti. Josef Ladislav Píč ve svých počátcích roku 1887 na žárovém pohřebišti lužických popelnicových polí u Sovenic prokopat za jeden den 4 neporušené a 4 porušené hroby. To vše ale jen odráželo dobovou praxi, a to ještě na vyšší úrovni ve srovnání se zcela amatérskými sběrateli, jako byl například na jižním

¹⁷ Pražské noviny 1852, č. 218 (14. 9.).

Plzeňsku dragounský rytmistr baron Koller, který poslal asi deset vojáků kopat mohyly a dojížděl sem jen se svou paní kočárem na inspekci.¹⁸

Takovou možnost neměl každý, a tak i finanční aspekt (platy dělníků) měl vliv na svědomitost vykopávek, i když v publikovaných zprávách se to samozřejmě neodráželo. Výmluvným příkladem může být dopis milavečského faráře Langa prof. Smolíkovi: „*Minulý týden otevřel jsem mohyly u vsi Němčic, nalezl jsem ale velmi malou nálezku. (...) Možná, že by se našlo více v ní, ale nemám zbytečných nervů. Stojí mne tohle již nějaký groš.*“¹⁹ Mohyla – není ani známo, která – zůstala tedy nedokopána.

Leccos o svědomitosti v české archeologii víme i díky sporům, které v ní vládly kolem přelomu 19. a 20. století. Dobrým příkladem tu jsou polemiky kolem nálezů časně laténské mohyly s vozem u Želkovic na Berounsku v roce 1900, vedené J. A. Jírou proti činnosti Píčov muzejního laboranta Václava Landy a člena „Píčovovy družiny“ Jana Felcmana, zejména kvůli skartaci železných částí vozu v domnění, že jde o bezcennou novověkovou příměs (Sklenář 1998). Nebyl to jediný útok proti Felcmanovi: docela zajímavý obrázek poskytuje i Jírův zápis v knize Společnosti přátel starožitností českých z roku 1902, týkající se cihelny v Přemyslenu u Prahy:

„... byla prohlédnuta i cihelna, kde kolkolem bylo pozorovati pěkné průřezy kulturních jam. Viděli jsme i několik předmětů bronzových, jichž prodej byl nám odepřen. Bylo s námi sděleno, že pod ztrátou místa jest dělníkům nařizeno odváděti vše jen p. řediteli Felcmanovi, který dojížděl do cihelny asi dvakrát do roka. Kopání zajímavých těch hrobů a jam děje se úplně beze všeho dozoru. Střepty nalezené v jamách jsou zahazovány, neboť p. řed. Felcman jich vůbec nesbírá a odváděny nikomu býti nesmí ...

Při nálezu kostry musí býti podle nařízení nejprve pátráno po milodarech. Naskytnou-li se, musí býti vše zahrabáno a panu řediteli Felcmanovi podána zpráva; přijede a kostru vykope. Nenalezne-li se u ní ničeho, má býti beze všeho vykopána. Přítomní venkované hovořili i o kopání p. ředitelově ve zdejší cihelně, kde např. v objevené kulturní jámě bylo uhozeno na mrtvolu lidskou a psí v téměř hrobě. Lidskou kostru pan ředitel Felcman vykopával, druhé se ani nedotekl a teprve po jeho odchodu vykopával prý ji cihlář. Z pohozeného, ale panem řed. Felcmanem prohlédnutého materiálu byl sbírkám Společnosti získán skoro celý hrneček typu knovízského, půl hrnečku jiného z doby přechodní z kamenné do bronzové, dvě psí hlavy, hliněné závaží a něco zdobených střeptů z doby kamenné. Jest věru litovati nálezště, zajímavého tak, že kdysi byl sem vyslán malíř z Berlína na okreslení tvarů jam kulturních.“ (Jíra 1902, 38.)

Naproti tomu Felcman sám při zásilce kostí ze sídliště u Knovíze Jindřichu Matiegkovi ujišťuje, že bylo prokopáno 47 jam a oni dva s V. Schmidtem „*prokopání jednokaždé jámy přítomni byli*“²⁰

Knihy zápisů Společnosti dále obsahuje např. stížnost člena J. Adamce z Prahy ze dne 2. 4. 1902 na nešetřné počínání při výzkumu hrobů v Královské oboře v červnu 1901, obviňující jak Landu (jehož zběžná práce při záchraně nálezů byla vyčítána častěji), tak i ředitele Městského muzea Břetislava Jelínka. To potvrzuje i J. A. Jíra s tím, že Jelínkovo a Landovo kopání bylo „*ledabyly odbyto*“.²¹ Jakkoli můžeme tyto výtky zčásti považovat za tendenční a konkurenční (směřovaly především proti Národnímu muzeu, tj. Píčovi a jeho okruhu), přece jen poskytují určitý obrázek o dobových poměrech při výzkumech v terénu ještě v době, kdy už se prosazovala určitá profesionalita.

Jisté je tolik, že standard vytčený dobovými návody nebyl ve valné většině vykopávek dodržován: rutinní prokopávání „hrobů“, ničení sídlištních stop, základní hrubá dokumentace, subjektivní výběr nálezů v lepším případě jako pomůcka k datování, v horším jako obohacení sbírek muzejních i soukromých – mnohé z toho je patrné i z publikovaných nálezových zpráv, které jsou přitom nevelkou viditelnou špičkou archeologického ledovce.

Ještě větší škody než nesvědomitost působilo ovšem vykopávání archeologických objektů za účelem pouhého hromadění majetku nebo obchodování se starožitnostmi bez jakýchkoli odborných ohledů. Tato činnost se povážlivě rozmáhala ve druhé polovině století, tak jak se archeologie stávala populární, a porušovala ovšem i ty předpisy a ustanovení, které se v nedostatečné legislativě nálezů týkaly. Záměrné „plenivé kopání“ sběratelů, obchodníků, ale i třeba majitelů pozemků pod falešnou záminkou meliorací začalo být problémem a památkové instituce si to uvědomovaly. Rakouské („předlitavské“) Ústřední komisi pro zkoumání a zachování památek byla už na druhých „konzervátorských dnech“ ve Steyru 1884 předložena a zde řešena otázka „*Jaká účelná opatření přijmout, aby se plenivému kopání učinila přítrž?*“ – ovšem bez výsledku, jen s odvoláním na „morální vliv“ učitelů a kněží (Helfert 1885). Pruské ministerstvo kultu a vyučování vydalo roku 1886 výnos „*über die unbefugten Ausgrabungen der*

¹⁸ Bohuslav Hellich J. L. Píčovi, Dobřany 21. 6. 1895 (Archiv Národního muzea, fond J. L. Píč, kart. 6, č. 325).

¹⁹ Milavče 27. 2. 1884 (Archiv Národního muzea, fond J. Smolík, kart. 1, ič. 63).

²⁰ J. Felcman J. Matiegkovi, Zvoleněves 23. 7. 1894 (Archiv Národního muzea, fond J. Matiegka, kart. 10, č. 514).

²¹ Zápis o jednání schůzi SPSC 1901–1907, 36, 59–61 (Archiv Národního muzea, fond SPSC); Jíra 1902, 39.

Überreste der Vorzeit“, podobný vyšel v Bavorsku 1887. Reálný dosah těchto proklamací bez následného postihu byl ale nepatrný.

Obecnými vlastnostmi výzkumů až do sklonku 19. století byly tedy – navzdory vzorným představám autorů návodů – spěch, nedostatek kontroly (často bez řádného dozoru nad najatými kopáči), přednostní zájem o věcné nálezy a o věci osobního zájmu, nerespektování nálezových celků, nezájem o drobnosti (běžná skartace střepů, kostí, drobných železných věcí, zejména pokud se rozpadly, formálnost a zběžnost dokumentace), mizivá pozornost k dokumentaci zejména (karto)grafické.

Když Josef Smolík v počátcích své kariéry přehlížel situaci, musel ve zprávě o činnosti Archeologického sboru NM (Smolík 1877, 807) konstatovat, že ve sbírce muzea je sice mnoho prehistorického materiálu, „avšak bohužel kromě nálezů u obou Hradišť nad Šárkou a u Plavna /Plav – K. S./ nenalézá se tam předmětů z pohanského pohřebiště systematicky proskoumaného, tedy z pohřebiště, které by se bylo znalcem postupně odkrylo, odkryté důkladně popsalo, proskoumalo, a z kterého větší část předmětů nebo spíše všechny předměty nalezené a sebrané byly by se Museu odevzdaly.“ Chybějí tu také „nálezy celistvé“, tj. nálezové celky. Rovněž Ludvík Šnajdr (1877, 744) požaduje nutnost lokalitu „systematicky s řádným zapisováním všech okolností prokopati“, protože nepravidelné rozrývání zejména „oblíbených“ lokalit jako Šárka u Prahy slouží spíše ke zmatení než k vyjasnění tamních složitých poměrů.

Vedle již zmíněných důvodů hrála úlohu i okolnost, že na výzkum se (občas ještě i ke konci 19. století) mezi amatéry hleděvalo jako na kratochvíli a společenskou událost typu pikniku, jaksi ospravedlněnou a zdůvodněnou předpokládaným přínosem vědě. Tento přístup se patrně rozšířil nejdříve mezi anglickými venkovskými gentlemany první a druhé z výše uvedených skupin (kteří ovšem osobně nekopali) a zaměřoval se především k mohylám, zde víceméně dobře dostupným v odlesněné krajině pastvin a polí (o tom zejména Marsden 1974), a dal tu dokonce vzniknout zvláštnímu žánru příležitostné „výkopové“ poezie, jakou známe později i z Německa (od nás teprve z roku 1933: Beneš – Chvojka 2008, 10). V menší míře se pak postupně objevoval i v západní a střední Evropě, aby však na sklonku 19. století už všude odumíral pod vlivem sílící ochrany památek a profesionalizace archeologie.

To na jedné straně zavdávalo historikům příčinu k despektu vůči archeologii a jejím výsledkům – známý je výrok obecně, ač bez důkazů připisovaný slavnému německému historikovi starověku prof. Theodoru Mommsenovi o (prehistorické) archeologii jako „eine geeignete und unschuldige Beschäftigung und Zerstreung für Kreisphysici Provinzial-Landräthe, Obristen ausser Dienst, Dorfschulmeister und pensionierte Landpastoren“ (k tomu Hoika 1992, 62 a pozn. 29), na druhé straně přispívalo k popularitě této zábavy s kulturním či dokonce vědeckým a zároveň vlasteneckým příděchem především v maloměstských měšťanských a intelektuálních kruzích. Dobrým příkladem je „festliches Urnengraben“ v Beichau ve Slezsku 1869, kde při kopání nechyběly dámy, podávání kávy a dokonce rozdávání vykopaných nádob váženějším návštěvníkům;²² účast dam a případně dětí na výzkumech „Píčovy družiny“ v 90. letech byla přece jen už okrajovou záležitostí bez vlivu na kvalitu či občasnou nekvalitu výzkumu. Podobné svědectví podává například Smolík (1886) o výzkumu JUDr. Karla Hostaše v mohylách na Husíně u Klatov, když chválí „neobyčejnou vlasteneckou horlivost intelligence klatovské, která nedbajíc vedra a delší cesty účastnila se v počtu nemalém onoho výskumu“. Čeněk Ryzner (1880, 296) u hrobu 12 u Únětic poznamenává, že „jako jindy, i tenkrát se dosti značný počet zvědavých diváků sešel“ a probořením se do okraje stěny výkopu poškodili některé cennější nálezy.

Zřejmě právě díky takovým zkušenostem se autoři návodů shodují v doporučení, aby nálezce neprokopával nalezený objekt sám, nýbrž uvědomil lépe kvalifikovanou osobu a výzkum jí přenechal: ve starších pracích figuroval učitel, kněz nebo vůbec „znalý muž“, od Merkbuchu se hovoří o odborníkovi. A skutečně požadavky kladené na osobu provádějící výzkum nebyly už v 19. století malé.

Bylo nejprve třeba zvolit vhodný moment ke kopání. Všechny starší návody se shodují, že při písčité půdě je nevhodnější kopat za sucha, v hlinité zase za vlhka, aby neztvrdla. Řádná a přesná dokumentace odkrytých situací se vyžadovala už v nejstarších návodech a novější dále upozorňují, aby se kopal shora a odkrývalo vodorovně. Na možné zvrstvení a jeho zaznamenání upozornil teprve Novotný/Niederle (1894).

U poznání a uplatnění **vrstev a stratigrafie** je třeba se zastavit. Mezi oběma pojmy je rozdíl: povědomí o různých vrstvách na archeologickém nalezišti měli „starožitníci“ na severu Evropy už od 17. století (O. Rudbeck, C. D. Major), což se ještě dlouho nedalo říci o stratigrafickém principu – jednoduše řečeno, růstu stáří vrstev směrem od povrchu dolů. Tento princip byl v geologii znám od 16. století (formuloval jej G. Owen 1570, publikoval poprvé N. Steno 1669, v 18. století se aplikoval v historické geologii; W. Smith 1816 stanovil zákon vúdčích fosilií, podle nichž bylo možno vrstvu datovat, i když nebyla zapojena

²² Raschke 1928; k tomuto námětu také Assendorp 1986.

do souvislého profilu. Z toho vyplývá, že nejbliže k pochopení významu vrstevního sledu měli geologové a s nimi spojený paleolitický výzkum od poloviny 19. století (ovšem u kolébky tohoto směru stojí už anglický starožitník John Frere, píšící v roce 1797 o paleolitickém nálezů u Hoxne v jižní Anglii).

První datování vrstev podle nálezů provedl v roce 1814 L.-J. Traullé v rašelinách při dolní Sommě v severní Francii, když tu uvedl sled vrstev (odshora) franské, římské a galské (nezáleží na tom, že to bylo pochopitelně určení chybné). Toto pozorování našlo ohlas i následovníky, takže i české čtenáře mohl o takovém případě poučit oblíbený časopis Květy roku 1836 v první česky tištěné archeologické zprávě stratigrafického obsahu:²³

„Ve Francouzích poblíž Nogel-sur-Somme, byly ve třech nad sebou položených vrstvách starožitniny ze třech rozličných věků nalezeny. Nejhořeji vyskytly se památky francouzské ze věku středního, pod nimi římské starožitniny (...); nejdoleji pak rozličné věci patrně ráz egyptský na sobě nesoucí a snad od osady jakés jich pošlé. Věru podivné setkání se třech věků!“

Častěji ale byla už tehdy pozorována zvrstvení v hrobech a v mohylách: v Anglii R. C. Hoare 1819 při rozpoznání dodatečných pohřbů, v Německu také už brzy v 19. století, hlavně pak Danneil či Lisch – Gummel 1938a, 192), v Dánsku Worsaae (1849) uveřejnil kresbu profilu s vrstvami ve výplni megalitické hrobky.

Několik dokladů, třebaže ne tak raných, známe i z české archeologie. Prvním skutečně plnohodnotným případem je stratigrafie profilu v Hradci Králové v poloze Na hradě, zaznamenaná a v náčrtku zachycená Moricem Lüssnerem v roce 1853 ve výkopu na staveništi obecního domu v dnešní Zieglerově ul. (Lüssner 1850–65, 29–60; srov. Sklenář 2000a, 137–142; *týž* 2011d, 86–88). Zjištění by možná nemělo takovou publicitu, kdyby při výkopu nedošlo k nálezů osmičkovitých svitků zlatého drátu, který vzbudil značnou pozornost. Článek jim věnoval i J. E. Vocel, jenž podle Lüssnerových údajů píše o nálezšti (Vocel 1853):

„Znamenati třeba, že při kopání oněch sklepů vůbec čtyry vrstvy země se naskytly, jichžto první rum a rozmet, druhá pak černou prst a v ní kosti obsahovala; na to se vyskytla taktěž černá zem uhlím a ostatky hlíněných nádob smíšená; konečně pak se uhodilo na pevnou jílovou, pískem míchanou půdu. (...) Dle zevrubné zprávy pana podkrajisk. komissara Lüssnera nalezeny byly tyto předměty (zlaté svitky – K. S.) pod vrstvou třetí, která uhlí a ostatky hlíněných nádob, bezpochyby popelnic, obsahovala.

Dále zaznamenal p. Lüssner, že když vedle sklepu, v němž zlatý onen poklad nalezen byl, druhý sklep se kopal, tam tolikěž vrstev země jako v první se naskytlo; v druhé že kostry, jak z jistých stop znamenati bylo v rakvích pohřbené, ležely; pod těmito pak t. j. ve třetí vrstvě že podobně jako v tětěž vrstvě prvního sklepu, země uhlím a rozdrobenými nádobami smíšená se objevila, mezi nimiž celá popelnice z tuhy, 5'' vysoká, u prostřed silně vypuklá – neboť průměr vypuklosti 7'' obsahuje – nalezena byla. Ležela tedy nádoba tato, zřejmě pohanského původu, ve vrstvě země, pod kteroužto ve vedlejším sklepě zlaté závitky nalezeny jsou. Samé položení nálezů toho svědčí, tudíž o tom, že vzácné tyto předměty původem svým do dávných pohanských věků sahají – jestli, což ovšem možno avšak pravdě nepodobno – v pozdější době do hloubky té úmyslně zakopány nebyly.“

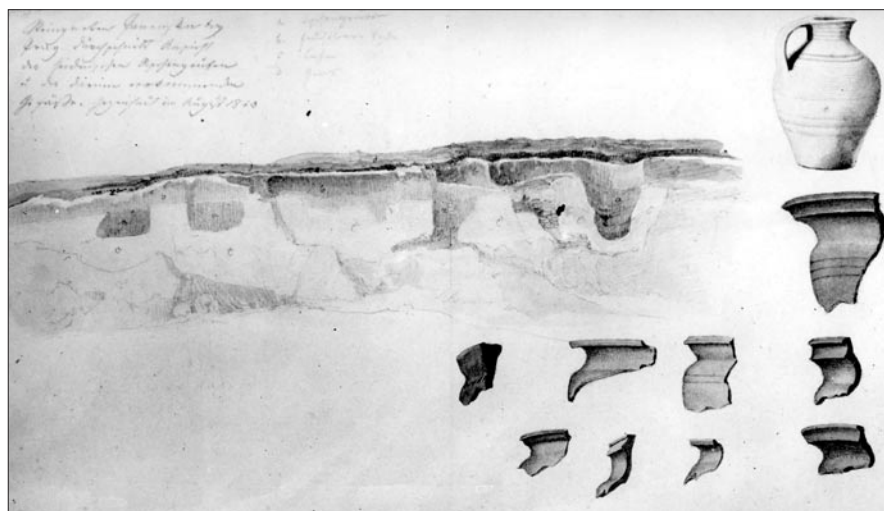
Nešlo tedy jen o popis vrstev, ale o porovnání jejich obsahu s jiným blízkým profilem a z něj dedukované relativní datování jednoho profilu druhým – což je víc, než se dá říci o prostých záznamech vrstevních sledů u výše jmenovaných autorů. Lüssnera lze tedy považovat za jednoho z průkopníků využití stratigrafie jako datovací pomůcky.

Je ovšem pravda, že P. Václav Krolmus při popisu situace u Bohušovic nad Ohří už roku 1849 uvádí „v hořejší vrstvi země kostry křesťanské a pod nimi teprv pohanské pozůstatky (kosti a popelnice)“ (Krolmus 1851, 11). Ať už šlo o jeho vlastní pozorování nebo o informaci od jeho tamním informátora – strahovského premonstráta Hugona Václava Seykory, tehdy faráře v Bohušovicích, je to jasný důkaz vědomí existence stratigrafie a jejího významu pro relativní chronologii nálezů.²⁴ A není ojedinělá: později Krolmus uvádí podobné situace ze Skalska, Přemyšlení (kde i náčrtem profilu uvedl dva horizonty nad sebou: Sklenář 2010a, 9), Drahelčic či Kamýka u Prahy a zdůvodňuje je tak, že pokřtění pohané dále pohřbívali na pohřebištích svých otců. Absolutní zařazení nálezů přitom nemusí být vždy správné, ale že princip byl Krolmusovi znám jako možná prvnímu našemu archeologovi, je dostatečně zřejmé.

Po něm zaslouží uvést ještě další přední člen Archeologického sboru NM František Beneš, Vocelův spolupracovník zejména při průzkumu hradišť, a jeho podélný profil vrstev ve valu na hradišti v Praze-Šárce z roku 1866 (Sklenář 2012a, 524, obr. 29; *týž* 2014a, 54), Šnajdrovy profily jam zřejmě knovízských

²³ Anonym, bez titulu, Květy 3, 1836, 12.

²⁴ O Slánské hoře, kde M. Kalina z Jäthensteinu a F. K. Miltner kopali už kolem roku 1830, uvádí Svátek (1860, 384), že tam „dvě žarovišť nad sebou se nalézalo, oddělených od sebe pálenou hlínou, jakož i na jiných místech pozorováno“, neuvádí ale pramen tohoto pozorování; Kalina (1836) se o zvrstvení tamní mocné sídlištní vrstvy ještě nezmiňuje.

Obr. 9. První profily v české archeologii: dokumentace Josefa Vojtěcha Helicha v cihelně na Panenské (Praha-Střešovice) v roce 1845

v cihelně v Přemyšlení 1878 (Sklenář 2010a, 24), pak ale zejména časlavský regionální badatel a muzejník Kliment Čermák, jehož i v dobovém kontextu mimořádnou zásluhou se stala dokumentace a interpretace rozsáhlého a složitého raně středověkého až pravěkého profilu na časlavském Hrádku v roce 1886; shodou okolností se stalo, že jím do Památek archeologických zaslané kresby a popisy mnohametrového profilu zůstaly neuveřejněny (první kreslené profily v Památkách pak najdeme až v 90. letech: nejprve jeskynní sedimenty – Píč 1891, 386, ovšem nepochybně práce paleontologa J. Kafky, pak plnohodnotný profil otevřené lokality na Slánské hoře – Schmidt 1895, 602 s podrobným popisem vrstev) a jedině zasláním do časopisu Berlínské antropologické společnosti si Čermák zajistil alespoň redukovanou publikaci (podrobně o tom i s reprodukcí původních Čermákových profilů Sklenář 2015a).

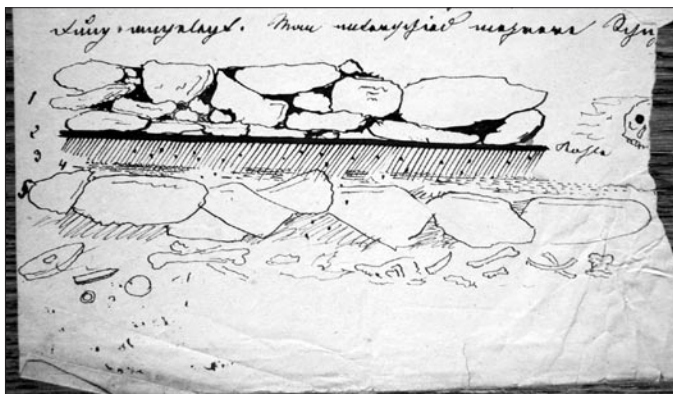
Vývoj Čermákova názoru na spodní, pravěkou vrstvu (zprvu tradiční přesvědčení, že tvoří kulturní a časový celek, vystřídané pak pochopením, že kamenné a železné věci nemohou být současné a že tedy vrstva může vznikat déle nebo být druhotně smíšená) je dobrou ukázkou postupného chápání procesu tvorby vrstev a jeho vlivu na chronologické či kulturní závěry. Ke stejnému pochopení dospěl v téže době i F. X. Franc, když uvažoval o tomto procesu v případech svých výjimečně sídlištních výzkumů ve Štáhlavcích (neolit) a na Lopatě (eneolit): „Sídlylli člověk na výhodném místě několikrát to jest sídlylli na témž místě a zanechalili po sobě stopy rozliční národové rozličné kultury, tu jest se nám velice opatrně chovati, an možno předpokládati, že anto člověk od jakživa je přirozený hrabal a tudíž že se pozdější vrstva i s tou nejspodnější snadno pomíchat může. Vždyť nám to dokazuje Troja i Mykeny a t. d. Kdybych byl já nenalezl dříve sídliště na skále vrchu Bzí, kde od doby nevrtných dlát kamenných žádný člověk více nesídlil, byl bych na Lopatě, kde skorem každá doba – i Štáhlavická (= Krp a Hrádek u Čáslavi) a t. d. zastoupena byla – mnohé dohromady bych smíchal a předc bych si byl svědomí svému nebyl mohl žádné výčitky činit.“²⁵

Z dalších let už jen jednu zajímavost muzejnického charakteru. Josefu Ladislavu Píčovi, známému vybudováním první skutečně významné a ve světě známé expozice české archeologie v Národním muzeu, zaslal ředitel měšťanských škol v jeho rodném Mšeně Václav Picko pozoruhodný návrh, první svého druhu, bohužel neuskutečněný: aby totiž z rozváženého valu na nedalekém hradišti Hradsku byl odebrán profil s dobře patrným zvrstvením a vystaven v expozici Národního muzea ve vysoké ploché vitrině.²⁶ Na stratigrafický exponát však musela česká muzea počkat desítky let (ve Francii se tato myšlenka objevila už dříve v souvislosti s prezentací jeskynních paleolitických lokalit, uskutečňovala se ale kresbou či popsanou fotografií profilu).

Pojem „horizontální stratigrafie“ vytvořil teprve ve 20. letech 20. století K.-H. Jacob-Friesen, ale přinejmenším už 19. století znalo úvahy o tom, že všechny hroby na pohřebišti nejsou absolutně stejně staré a pohřebiště se mohlo určitým směrem postupně šířit. Tak např. C. Hostmann při výzkumu nekropole doby římské u Darzau soudil, že pohřbívání probíhalo od jihu k severu, kde jsou hroby nejmladší (Hostmann 1874, 4; srov. Gummel 1938a, 299). Že blízkost dvou rámcově shodně datovaných lokalit stejného účelu znamená počítat s jejich časovým rozdílem, věděl už K. J. Biener z Bienenberka při kastelologickém průzkumu na Podorlicku (Bienenberg 1778, 135).

²⁵ F. X. Franc K. Čermákovi, Kozel 12. 9. 1888 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond K. Čermák, kart. 1).

²⁶ Mšeno 29. 5. 1906 (Archiv Národního muzea, fond J. L. Píč, kart. 10, č. 719).

Obr. 10. Šárka u Prahy: podélný profil ve valu, kreslený F. Benešem 1866

terénu. Proto Smolík hned od začátku razil důležité pravidlo „kopej tak hluboko na všech stranách, až přijdeš na mrtvinu“ (Smolík 1878b, 51).

Ještě důležitější byl požadavek, aby byl nález odkryt a vyňat ze země celý, aby byly vyhledány a sebrány i nezdobené zlomky keramiky a další nenápadné drobnosti, zachyceny a dokumentovány i stopy zmizelých věcí, např. rozpadlého dřeva či železa, jejichž rozměry mohou evokovat původní předměty. To vše samozřejmě vedlo i k opakovanému požadavku jemné, pečlivé a opatrné práce. Zcela unikátně se objevil už u faráře K. Wilhelmího (1786–1857) z bádenského Sinsheimu dnes samozřejmý, ale v 19. století nikým jiným nekladený požadavek začištění povrchu výkopu: „immer reiner Boden ist das erste Erfordernis eines ordentlichen Aufgrabens“ (Wilhelmi 1830, 65; cit. Gummel 1938a).

Záleželo tedy hodně na používaném **nářadí**. Klasický a příslovečný byl ovšem rýč, zřejmě užívaný v delší i kratší (ruční) formě dříve, než lopata: na dobových vyobrazeních, ať už je to je parerga Mushardovy mapy z poloviny 18. století či různé kresby z 19. století od Hoarea a Cunningtona až po ilustrace k povídkám Klimenta Čermáka, se vždy setkáváme především s rýčem, méně často s lopatou, někdy s krumpáčem oboustranným i jednostranným (kopáčem či špičákem, nosatcem) nebo motykou.

V pokročilejší fázi vykopávek byly ovšem pro „vědu rýče“ (jak se už tehdy říkávalo výrazem přejatým zřejmě z němčiny, později ale některými profesionály považovaným za pejorativní pro vědu – Šimek 1948) důležitější nástroje jemné. Sice řada návodů, zejména starších (Vocel, Sacken) doporučovala užít při preparování nálezů v zemi hlavně vlastních rukou, případně dřevěných nástrojů, ale od 70. let mluví návody o kovových nástrojích – především doporučují nůž (to ovšem už C. D. Rhode počátkem 18. stol.), botanický rýček/lopatku či prostou jídelní lžičku. Archeologičtí praktikové si však často dali zhotovovat i další drobné nářadí podle vlastní volby či návrhu, například už ve 20. letech 19. století si farář Wilhelmi dal vyrobit u kováře úzké a široké dvojhrané nože či lžičku typu zednické lžice, vpředu zaostřenou; podobně měl vlastní výbavu v Anglii jeho starší současník sir Richard Colt Hoare.

V roce 1837 sestavil známý meklenburský archeolog G. C. F. Lisch dokonce seznam věcí potřebných k výzkumu: kromě běžných nástrojů na kopání tu byla tužka a papír, kompas, měřidlo, několik dřevěných kolíků, dobrý kapesní nůž a případně i příruční motyčka, ubrousek k ochraně uren před ovzduším, sluncem a větrem, kus voskovaného plátna k ochraně uren před náhlým deštěm, něco motouzu a provázku, pár malých dřevěných roubíků, košík naplněný senem, hrubou bavlnu a ohebnou makulaturu k balení starožitností (jak cituje Gummel 1938a, 127–128). Nikde nezmiňované, ale na některých kresbách doložené je dřevěné kolečko (obedněný trakař) a dřevěné vědro k přemísťování nakopané zeminy.

Později se už užívalo zpravidla kupovaného nářadí, vyrobeného továrně, ale jsou i výjimky spíše příležitostné – jako reprezentativní souprava výzkumných nožů s monogramem S, již tehdy zvoleněveský archeolog-amatér Jan Felcman v roce 1890 daroval Josefu Smolíkovi, když byl na jeho návrh zvolen činným členem Společnosti Národního muzea.²⁷

Nůž byl podle všeho hlavním a obvyklým nástrojem při začišťování odkrytých nálezů. Tak například o výzkumu mohyly s nálezem bronzového kultovního vozíku u Milaveč se dovídáme z dopisu tamního řídícího učitele Vojtěcha Zahoříka prof. Smolíkovi z listopadu 1883, že po odstranění kamenného závalu se pracovalo takřka výhradně noži.²⁸ Také Čeněk Ryzner (1883, 212) líčí, jak jeho dělníkům „bylo počínati

²⁷ Darovány po Smolíkově smrti jeho dcerou do Národního muzea, dnes uloženy v odd. starších českých dějin.

²⁸ Milavče 12. 11. 1883 (Archiv Národního muzea, fond J. Smolík, kart. 1, ič. 132.)

si velice opatrně, aby věci nalezené nebyly úplně rozdrobeny a zničeny; věci drobnějších musilo se dobývatí nožem."

Vedle náradí na kopání stojí za zmínku ještě jeden nástroj odlišného účelu, totiž kovová sonda užívaná k pátrání po hrobech pod zemí: zarážela se do země, a pokud narazila na kámen, bylo možno předpokládat existenci hrobu s kamenným obložením či skříňkou (nádoba se ovšem prorazila bez nápadnější překážky průniku). Je celkem pochopitelné, že to byla metoda severoevropská, protože jí nejlépe vyhovovalo písčité podloží, kde každý větší kámen pravděpodobně znamenal hrob.

Prohledávání půdy dlouhým železem doporučoval už Johann von Velen ze severoněmeckého Münsteru 1613, G. Treuer 1688, železná sonda je dokonce vyobrazena už v titulu Mushardovy mapy (*Gummel 1938a*, 48). V Anglii snad jako první užíval a roku 1773 popsal 1,2 m dlouhou sondu B. Fausset. V našich půdních podmínkách se sonda uplatnila hůře, výjimky ovšem existovaly: když amatéři v Hoříně u Mělníka pod vedením tamního starosty Antonína Vodičky na konci 19. století hledali hroby s kamenným obložením v prostoru písčitého přesypu, zhotovili si takovou sondu odsekáním čepele kosy a nasazením zbylého zesíleného hřbetu jako bodce na dřevěnou násadu.

Zdokonalenou formu sondy představoval však už v té době obvyklý pedologický vrták, s nímž – rovněž v lehké písčité půdě – prováděli průzkum členové „Píčovy družiny“.²⁹

Nakonec přidejme ještě síto. Prosévání vykopané zeminy kvůli zachycení drobností je požadavek velmi starý: poprvé o něm hovoří už 1819 Büsching, podle něj Preusker (1829, 37), ale z pozdějších návodů jej opakuje pouze von Sacken.

Vedle obecných byly v návodech uváděny i požadavky specifické pro různé druhy objektů. Ponechme stranou megalitické hrobky či rašeliniště, objevující se u severních autorů, a povšimněme si nejprve hrobů (včetně mohyl) jako kategorie ve střední Evropě nejfrekventovanější vzhledem k tomu, že typická sídliště nebyla až do sklonku 19. století známa (sídlíštní jámy se obvykle považovaly za žárové hroby). Badatel si měl všimnout a zaznamenat, zda jde o hrob ojedinělý či o součást pohřebiště, prostý či s kamennou úpravou; zjistit jeho orientaci ke světovým stranám, odkrytý kresebně i popisem dokumentovat a pak teprve vybrat nálezy ze země (teprve Šimek v roce 1920 jako první požadoval vybrat vše bez selekce a skartace na místě – viz příl. 15).

3a. Kostrové hroby

U kostrového hrobu sejevilo jako nejdůležitější požadavek zjištění orientace kostry a poté stanovení (podle tvaru pánve) pohlaví pohřbené osoby; rovněž bylo třeba odebrat lebku kvůli určení její rasy a národnosti, což bylo v 19. století zásadně důležité (více o tom dále v úseku o antropologii). Sacken doporučoval v zájmu sebrání všech kostí v anatomickém pořádku, aby kostra byla nejprve celá odkryta a teprve potom vybírána ze země. Zcela ojediněle se v literatuře objevil požadavek nahlédnout do úst lebky kvůli případné vložené minci – na to upozornil samozřejmě zkušený numismatik Smolík v roce 1878.

Jisté problémy činil popis polohy kostry, pokud neležela na zádech. Pojem skrčené polohy nebyl zpočátku znám; slánský profesor Josef Michl (1844) popsal nálezy pod Slánskou horou jako „*kostru v způsobě písmene S*“. S větší zkušeností popisuje kostrové hroby jako první u nás Krolmus a podle jeho popisu se zpravidla dá soudit na kulturní příslušnost nálezu, zejména při „*křesťanské*“ poloze těla. Hroby z křesťanské doby odlišoval kromě už zmíněné stratigrafické polohy celkem pochopitelné také podle orientace, které si jako první u nás častěji všiml (snad i pod vlivem kněžského povolání): „*pohané snad nejvíce na východ slunce (světla božího) hlavy mrtooolů svých obraceli a kladli; ale v křesťanství se na západ slunce (naopak) kladou*“ (Krolmus 1846b, 5). Zvláštní kategorií 19. století byly „*pohřby vsedě*“, „*bobkaři*“ – představa vzniklá zřejmě z nerituálně uložených koster v sídlíštních jamách, považovaných tehdy za kostrové hroby: „*v hlíněných hrobích kostlivoci někteří sedějí a někteří ležejí, někteří v popeli a někteří jen toliko v hlíně*“ (Krolmus 1854, i jinde).

Postup výzkumu kostrového hrobu s kamenným obložením popsal z Únětic Čeněk Ryzner (1880, 294): „*Nejhlubší vrstva kamene musí se velice bedlivě odklízeti; vyndávání kamenů nesmí se dítí násilným páčením, nýbrž každý jednotlivý kus musí se opatrně vyloupnouti, když byla hlína kolkolem nožem odstraněna. Spodek č. dno hrobu nechť se odkrývá nejdříve od nohou (...) už proto, poněvadž tu bývá obyčejně místo asi 30 čtver. cm, držící úplně prázdné. Tu nechť si badatel, obrácen jsa k hlavě kostry, usedne a pátrá pozorně dále podél kostry, od-*

²⁹ Dopis Jana Hellicha bratru Bohuslavovi, Poděbrady 3. 5. 1891 (Polabské muzeum, Poděbrady, fond B. Hellich, inv. č. 16450): „*V úterý byli jsme s Píčem a Požareckým u Brandýsa na mohyl. hrobech a tu shledali jsme, že ku kopání je důležitý vrták pedologický, aby nám tahal půdu a pak ohraničoval pod zemí kamenné hroby. Buď tak laskav a dojdí k Dr. Alfr. Slavíkovi, a zeptej se ho jestli by nám nepůjčil vrták některý na podívanou, protože Požarecký by si ho v továrně z angl. ocele sám udělali dal.*“

krýváje znenáhla všechny její části, tak že nakonec musí býti tato dokud možná celá z hlíny – nechť dím – vymodelována. Při volné a pozorné práci dobude se celého obsahu hrobu.“

3b. Mohyly

Pokud jde o záměrné výzkumné akce v 19. století, vedou mezi nimi v našem středoevropském prostoru nepochybně mohyly,³⁰ jejichž existence byla známá nebo celkem snadno zjistitelná a jejichž smysl rovněž znalo už 18. století obecně. Není tedy náhodou, že vedle megalitických objektů byly mohyly prvními cíli v počátcích neklasické archeologie na západě i severu Evropy (kde jsou ovšem často spojeny s megalitickými hrobkami jako jejich zemní kryt), stejně jako v jejím středu, a že i první záměrné výzkumy v Čechách dobově hodné toho jména – Nahošice 1787 (*Sklenář 2011d*, 196) a Lochovice-Kočvary (*Sklenář 2002; týž 2011d*, 172–174) se týkaly mohylových pohřebišť. A není proto ani překvapivé, že mohyly hrají v návodech pro terénní praxi hlavní roli, zauímají tu nejvíce místa, a že komentáře k jejich výzkumu se na návody zdaleka neomezují.

Dobové požadavky na výzkum mohyly zahrnují hlavně zjištění, zda mohylu tvoří prostý násyp nebo obsahuje vnitřní strukturu (a jakou), zda hlavní hrob v ní leží uprostřed či mimo střed, na úrovni okolního terénu či nad nebo pod ní, a totéž platí o případných dalších pohřbech obsažených mimo střed.

Prokopávání mohyl je doloženo od 16. století, ačkoli jistě probíhalo i dříve; zpočátku šlo samozřejmě pouze o nálezy v nich, ať už z důvodů zjištných, ideologických či později odborných. U těch posledních brzy začalo jít nejen o nálezy, ale o mohylu samotnou, o její vnitřní strukturu, rozmístění pohřbů atd. První popis struktury mohyl zachoval P. Albinus ze svých vykopávek u Marzahny v Sasku 1587. Později například Jan Kollár jakožto profesor starožitností vídeňské univerzity dal během své návštěvy u velkovévody meklenburského ve Strelitz v roce 1850 na jeho pokyn rozkopat dvě velké mohyly u Prillwitz a Tollenzského jezera „by spatřilo se vnitřní ústrojí jich“.³¹

Platí to zejména o 19. století, jehož první dvě romantismem poznamenané třetiny se staly zlatým věkem zájmu o mohyly (ne právě k jejich prospěchu). Jestliže předtím byly mohyly chápány především jako zdroj starožitností a kuriozit, nyní se staly posvátnými hroby slavných předků (pochopitelně národa právě dané území obývajících). Nejrespektovanější evropský archeolog této doby J. J. A. Worsaae shrnul tento pohled ve svém díle o dánských pravěkých památkách (*Worsaae 1844*, 121): není žádoucí, aby se mohyly otvíraly a ničily, i když je jich hodně, protože každá zaslouží ochrany. „*Jsou to národní památníky, jež kryjí popel i našich praotců a proto tvoří národní dědictví, jež bylo předáváno po staletí z generace na generaci. Můžeme tedy lhostejně ničit tyto úctyhodné pozůstatky dávnověku, aniž bychom pomyslili na naše potomky? Můžeme rušit klid mrtvých pro nějaký nicotný zisk?*“ Obdobné citáty najdeme u mnoha archeologů první poloviny 19. století, u nás třeba u Vocela či Krolmuse.

Romantické období přineslo zejména v Německu (k němuž např. *Gummel 1938a; Eberhardt 2012*) řadu mohylových výzkumů, jejichž publikace měla v některých případech vliv i u nás. Šlo zejména o bavorskou oblast (součást česko-bavorské mohylové sféry doby bronzové), konkrétně např. o výzkumy Davida Poppa u Ambergu (*Popp 1821*), či „zakladatele jihoněmecké archeologie“ Karla Wilhelmiho na mohylníku u Sinsheimu 1827–28 (*Wilhelmi 1830; Wahle 1933*). Ze Slezska – oblasti mohylově méně typické – byl jako ukázka dobové praxe popsán výzkum mohyly u Görnsdorfu 1841 (*Petersen 1935*). Ale obdobně kvalitní akci zaznamenaly Čechy už o něco dříve, už v letech 1801–2, i když je pravda, že ji prováděl Němec příšlý z Bavorska se zkušeností z výzkumu mohyl u Eichstättu.

Z technických důvodů byl odedávna rozdíl mezi mohylami mimořádně velkými a průměrnými. Ty první, které často představují menší kopec, bylo nutno zkoumat adekvátní metodou, za niž se považovala ražená a vydřevená štola hornického způsobu, vedená v úrovni terénu od obvodu ke středu násypu. Tento způsob byl ovšem mimořádně nákladný a běžný archeolog-amatér si jej nemohl dovolit.

Z boku kopal velké mohyly starých švédských vládců u Uppsaly starožitník Olof Verelius už v roce 1664 – ten ovšem prý proto, aby nerušil duše mrtvých (*Jensen 2012*, 31). U nás o tomto způsobu teoreticky uvažoval Krolmus v případě „Žižkovy homole“, mohyly u Lichocevsí, prý až ke 20 m vysoké, později zničené a rozvezené bez výzkumu, neměl k němu ovšem potřebné prostředky: „*Do této mohyly se musí rovná a prostranná štola dělati, aby se na nádeníky kyprá země s popelem promísená nesesypala. Při odkrývání nesmí se kopati shůry dolů, sice by kopáči popelnicím na hlavy přišli, je rozšlapali a překopali, nébrž dole podlé základní vrstvě zemi vnější, ať se od kterékoli strany kopá, když je mohyla okrouhlá a neodkopená, vždy uprostřed*

³⁰ Pojem „mohyla“ je tu samozřejmě užíván v dnešním smyslu; při četbě textů zejména staršího 19. století ale nesmíme zapomínat, že v tehdejší češtině se slovo mohyla užívalo také ve smyslu hrobu jako takového, v souhlase s ruským pojmem „mogila“.

³¹ Podle Vídeňského denníku uvedly Květy 16, 1850, č. 25 (26. 9.), 100.

nádoby dokola stojí neb leží mimo kostry na dlouho položené za lebkami aneb pod nohama popelnice a při rukách vatraly (kamenné broušené sekery či sekeromlaty – K. S.), meče, nože složené mají; bude zapotřebí světla, aby se nádoby nepotloukly nebo mnohé popelnice nepochybně od kořenů stromových budou rozpůlené a roztrhané, aby se všechny částky sebrati a slepiti mohly. (Krolmus 1852, 1.) Tento způsob poznal Krolmus patrně už ve 30. letech, když pro Kalinu z Jäthensteinu řídil prokopání velké „mohyly“, vlastně tvrziště v Podmoklech u Zvíkonce (což podrobně popisuje Kalina 1836, 47–60). Stejným způsobem se chystal prokopat v roce 1856 Krlíš u Turska, který pokládal za mohylu luckého knížete Vlastislava; od toho ale musel upustit, protože neměl povolení majitele ani prostředky ke zřízení štoly. Za velké mohyly byla tvrziště považována často, zejména v terénu mimo obce: to byla např. vyvýšenina v lese Borečném u Rataj, o níž píše J. K. Hraše: „v obrovské mohyle té kopati jsem nedal, věda, že by bádání mé v tak rozsáhlé mohyle s velikými nesnáze se potkalo“ (Hraše 1871, 136).

Mnohem rozmanitější byl přístup k výzkumu běžně velkých mohyl, tj. o průměru kolem 5–20 m a výšky do 2–3 m. O nich psala celá řada autorů a vedly se polemiky o to, jaký přístup k jejich prokopání je nejvhodnější: zda středovou kolmou šachtou, nebo průkopy vedenými od okraje do středu či skrze celý násyp („mohylu prohnati“), nebo konečně odkopáváním celého tělesa mohyly.³² Pozoruhodné je stanovisko „Mistra“ archeologů romantické periody Jense J. A. Worsaaea, jenž ve svém návodu, zaměřeném přímo ke zkoumání mohyl (Worsaae 1844, 123) sice preferuje příčný průkop, ale méně odborně náročným (příležitostným) archeologům doporučuje vykopat svislou šachtu od vrcholu na úroveň terénu, protože tam se určitě najdou nejlepší věci. Je pravda, že měl na mysli především mohyly větší, obsahující megalitický hrob.

Z výzkumů v Čechách víme, že Václav Krolmus, jenž první prokopal od poloviny 40. let větší počet mohyl, v srpnu 1853 dokonce předváděl příteli prof. Kristiánu Stefanovi v Roztokách u Prahy, jak se má mohyla prokopávat.³³

F. Stulík u Plava v roce 1866 odkrýval celý plášť mohyl a poznával tak celou situaci v nich, zatímco tamtéž roku 1877 nastala běžnější situace při lesních výzkumech, kdy byl povinen ušetřit stromy rostoucí na mohylách, takže se musel omezit na úzké průřezy (Stulík 1878, 67). I takováto situace nakonec určovala zvolenou metodu.

Sledováním návodů, výzkumných zpráv (pokud autoři výjimečně zmiňovali způsob kopání) a metodických úvah zjistíme, že názory se velmi různily, ale můžeme je srovnat do několika skupin.

1) Prostá *svíslá šachta* spuštěná od vrcholu do středu násypu mohyly byla nepochybně nejstarším a nejjednodušším způsobem, který volili už vykrádači hrobů v pravěku, a zůstal jím přes veškeré námitky teoretiků a metodiků výzkumu natrvalo, jak vidíme z desítek českých mohyl s mělkým dolíkem jako pozůstatkem svislého výkopu na vrcholu. Šlo sice o sázku na největší pravděpodobnost spíše než na jistotu, ale byl to způsob nejrychlejší a nejméně nákladný. Starší autoři často kopání od prostředka (široce založené, aby se mohlo dolů zužovat) doporučovali a poněkud nás zaskočí, že k nim patřil ještě Worsaae; spisovatelé návodů v pozdějším 19. století to sice již nedělali, ale výsledek byl stejný.

Variantu přecházející už k typu 4 zkoušel a popsal K. Wilhelmi (1830): vykopat kruhovou šachtu kolem středu, vybírat po vrstvách, a pokud se na nic nenarazí, rozebírat ostatní násyp po částech.

2) Obměnou je *vodorovný průkop* z boku do středu, o němž už byla zmínka při velkých mohylách. Také ten byl často praktikován. Výjimečné je Worsaaeovo doporučení kopat vodorovný průkop v opačném směru – ze středové šachty ven, a to kvůli vyvážení materiálu z ní; radil přitom volit směr k jihovýchodu, protože tam bývají nejčastěji další pohřby.

3) Třetí metodou je *průkop v celém průměru*, postupy užívané od 18. století se ale různily podle zkušeností: a) průkop vedený středem z jedné strany obvodu na druhou (západ–východ), b) průkop křížový (tedy dva průkopy sub /a/ kolmo na sebe). Lisch (Anonym 1837) doporučoval provést průkop ve směru západ–východ, nálezy obkopat, očistit rukou a nožem a vybrat, zbytek menšího násypu pak prokopat a odstranit celý, ve větším vést ještě alespoň křížem průkop sever–jih. Křížový průkop měl za nejodbornější také Worsaae (1843 resp. 1844), dával však přednost směru JV–SZ a pak na něj kolmému JZ–SV, a to v šířce asi 3 m. Také polský archeolog na Litvě hrabě Eustachy Tyszkiewicz (1842, 47–48) doporučoval nekopat mohyly od vrcholu, ale úzkými svislými průkopy od okraje. Někteří v téže době působící „mohyloví rytíři“ (barrow-knights) v Anglii, o nichž byly už zmínky výše, užívali poměrně pokročilých postupů – jednoho či více průkopů od okraje do středu a na ně pak navazujícího kopání v kvadrantech, vedoucího až k odstranění celého pláště (např. Marsden 1974). Tím už se dostáváme k dalšímu typu:

³² K metodám výzkumu mohyl např. Eberhardt 2012, 157–163.

³³ Anonym 1854, 92.

4) Výzkum *odstraněním celého pláště* mohyly jako nejdůslednější forma, při níž žádný nález neunikne, ovšem také nejnáročnější na čas a náklady a nejvíce narážející na požadavky vlastníka pozemku. Také ta měla různé podoby:

a) odebírání v koncentrických kruzích od obvodu ke středu, čímž žádný nález neunikne, doporučoval na základě vlastních pokusů jako nejlepší Wilhelmi (a patrně už saský pastor C. L. Schäffer v polovině 18. stol. – *Wiegel 1991*, 107), ve 30. letech dosáhla metoda v Německu jistého ohlasu;

b) odebírání po vrstvách, a to buď mechanicky stanovených, nebo po vrstvách přirozených (označované pak také podle saského pozitivistického archeologa Karla Augusta von Cohausena jako Cohausenova metoda – *Cohausen 1873*, po něm např. O. Tischler či F. Klopffleisch – a považovaná za nejvědeckější, totiž za dekonstrukci mohyly v postupu opačném k jejímu vzniku, čímž se zjistí postup jejího růstu a nesmí se keramika z různých fází). Obojí, ale zejména druhý z uvedených postupů byl ovšem náročný na zkušenost, pečlivou práci, čas a hmotné prostředky (i kvůli počtu odstraněných lesních stromů). To byl zřejmě postup uváděný J. K. Hrašem např. při výzkumu na Chlumu u Sepekova 1865 či u Hánova 1870 (*Hraše 1865*, 310; *týž 1871*, 132), kde dal kopat proti sobě nebo ze čtyř stran najednou (jindy ze tří podle počtu dělníků) „*aby dělníci u kořene mohyly se potkali*“ a podle popisu zřejmě postupoval po přirozených vrstvách.

Obojí bylo možné provádět buď po celé ploše, nebo prospěšněji spojením s postupem, jenž může být označen jako

c) metoda sektorová (kvadrantová): rozdělit mohylu na sektory a jejich postupným odkopáním z poloviny zhotovit průřez. Podobný postup s odkrytím větší plochy doporučovali už Rhodeové (srov. *Gummel 1938a*, 49). V praxi se prosadila zejména od 80. let 19. století jako nejvhodnější a užívá se dodnes (nověji obohacená o křížový kontrolní blok).

Ale pravda je, jako už ostatně bylo zmíněno vícekrát, že ani sami zastánci nejvědeckějších postupů nebyli důslední: Cohausen sám většinou zkoumal jen běžným křížovým průkopem, u větších mohyl i Klopffleisch připouštěl stupňovitý nálevkovitý kráter do středu. Naproti tomu F. X. Franc byl ojedinelým případem terénního badatele, který nedokázal rezignovat na poznané správné cesty a brzy došel k závěru, že vše, co se dosud o mohylách psalo, je špatně a dokumentace buď zjednodušená či přímo smyšlená u stolu podle paměti.

„... jak mnoho mohyl dodnes rozkopává se lidmi, kteří jen po zeleném broncu jako dítě po hříčce se ženou, střípku, který mnohem víc mluvit dovede, si nevážíce. Kéž zasadí se majitelé pozemků takových, kde mohyly neb zbytky jich se nachází, vší mocí o to, by žádoucí prozkoumání svěřeno bylo lidem, kteří prozkoumání toto skutečně provést dovedou. (...) Pomníce, že každá zničená mohyla světu budoucímu je odcizena, vědouce dále, jakého dosahu řádný popis jedné každé a celých nekropol pro dějiny míti musí, s hrůzou pohlédneme na tak mnohý archaeologický vandalismus!“ V korespondenci je nazývá znesvětiteli hrobů a packaly, o Smolíkově říká, že mohyly u Kokotska „zavraždil“ a že žádná není vlastně prozkoumaná (*Franc 1879; Thomasová – Trnka 2010*). I proto se ve Smolíkově sboru setkával s antipatií, nikdy nebyl zvolen ani dopisujícím členem, a Smolík naopak vychvaloval v Památkách práci milavečských amatérů, ačkoli po pravdě zničili bez dokumentace většinu mohyl, a dopisujícími členy Sboru se jejich představitelé (a leckterí další) stávali jen kvůli věcnému daru pro muzejní sbírky. (V Památkách ocenil Francovu práci teprve J. L. Píč v nekrologu roku 1910.)

Postupná profesionalizace oboru v závěru 19. a počátku 20. století ale přece jen přinesla prosazení názoru, že mohylu je třeba prokopat celou s respektováním její vnitřní struktury. Určitým příkladem může být popis, který podal Albín Stocký v dopise Karlu Buchtelovi na jaře 1911 ze svého výzkumu mohyl u Myštěvsí: „Začal jsem kopati mohylu č. 2. a to od periferie do prostředka ve směru kratší osy. Průkop obnáší 140 cm na šířku a je veden až na 10 cm pod rostlou, mrtvou půdu. Uprostřed mohyly jsem kopat přestal, tak že tam je zachován dosud celý profil. Kopalo se tím způsobem, že se v uvedené šířce snášela vrstva po vrstvě, vždy na 15 cm mocná, v délce 6 m. Nad mrtvou půdou byla ve výši 6 cm vrstva hlíny silně promíchaná uhlíčky z dubového dřeva. Byla 12 cm mocná a táhla se celým průkopem. Jiného prozatím nenalezeno nic. V kopání se bude pokračovat a to tak, že na obě strany průkopu se snese po vrstvách celá polovina mohyly. Nenajdeme-li v této polovině ničeho, sneseme pak i druhou polovinu.“³⁴

3c. Žárové hroby

Kategorie žárových hrobů se samozřejmě v archeologii objevila později než hroby kostrové, idea pohřbu žehem začala být brána v úvahu teprve po obnovení a rozšíření zájmu o „římské starožitnosti“ a autentické zprávy o klasickém starověku včetně archeologických nálezů, tedy postupně od renesance. V pod-

³⁴ N. Bydžov 2. 4. 1911 (Archiv Univerzity Karlovy, fond A. Stocký, koncept v manuálu A. Stockého z let 1911/–30/, 7–8).

mínkách středoevropského pravěku nabyta ale poněkud deformované podoby, když skutečné žárové hroby nebyly nalezcem rozpoznány, zatímco za ně byly běžně považovány sídlištní jámy, a to až do doby kolem poloviny 19. století. Stačí číst definici V. Krolmuse, nejlepšího terénního archeologa českého romantismu (Krolmus 1856, 44):

„... mrtvoloy vznešenějších osob bývaly na žarovištích páleny, jejich prach a popel sebrán, do popelnic dán a do mohyly nad zemí postaven; lid popelnicí takovou kamením obložil a pak zasypal. Mrtvoloy sprostších osob byly buď v okrouhlém hrobě v zemi páleny, popel sebrán a v nádobě v témže hrobě ponechán, anebo upalovala se mrtvola na žarovišti, popel do popelnice dáván a ta i s uhlím přenášena pak do hrobu mazanicí obloženého.“

V prvním případě jde o žárové mohyly, jaké Krolmus znal ze svých výzkumů např. z Roztok či Blevic. Naopak „okrouhlé hroby“ vymazané mazanicí značí dobovou interpretaci sídlištních jam: tmavší zbarvení výplně bylo vykládáno jako popel z pohřební hranice, mazanicové kusy a bloky jako stopy vypálení jámy-žaroviště při spalování těla, zlomky nádob jako trosky popelnic. (Odtud se obdobný výklad přenášel i na tmavší sídlištní vrstvy mimo zahloubené objekty nebo na keramické střepy roztroušené v půdě a na povrchu, až do 20. století automaticky označované za zlomky „popelnic“.)

Situace byla zdánlivě jednoduchá, a totéž platilo i po poznání skutečných žárových hrobů, jimž tedy dobové návody vesměs nevěnovaly žádnou pozornost; nanejvýš doporučovaly zjistit, jestli v hrobě byla pouze urna, nebo i další nádoby, zda milodary byly jen v urně či také mimo ni.

3d. Sídlíště

V tomto případě necháme stranou sídlíště římská (včetně vojenských táborů) a galskořímská v širším Porýní od Švýcarska po Nizozemí, kde už od 16. století probíhaly vykopávky odkrývající základy domů a další struktury (první známou sídlištní akci, navíc celkem řádnou včetně vyměrování, byly vykopávky Simona Studiona v prostoru římského kastelu Benningen ve Württembersku 1579), a soustředíme se na sídlíště z pravěku až raného středověku, jejichž výzkum šel po jiné linii a nebyl jimi ovlivněn. Je sice pravda, že dnes ve starých zprávách rozpoznatelné sídlištní objekty (jámy) ve sféře přinejmenším středoevropské objevil a popsal podle všeho poprvé Johann Christian Dünnhaupt u Langeleben v dolnosaském Brunšvicku (dokonce je už tehdy považoval za lidská obydlí, ne za žárové hroby, jak bývalo později v romantickém období obvyklé – Dünnhaupt 1778, 80), na druhé straně ale sídlištní složka byla vzata na vědomí až se spektakulárními objevy organických látek ve švýcarských „nákolních osadách“. Do té doby převládal obvykle pohled zcela romantický. „Spáleniště, jakéž se nalezá sem a tam, držím za takovou jámu, v níž při pohřbu žaroviště hořelo, by oheň nezhasl, věci nalezené jsou obětované: a popel následovně není tak z mrtvých těl, jako z rozličných darů, z obětí a hranic pozůstávající; možná, že jsou to i místa, na kterých oběť obecně pálena bývala“ soudí Antonín Jungmann, bratr známého obrozenského filologa (Jungmann 1827).

Sídlištní jáma ve všech svých funkcích byla v evropské archeologii až do 70. let neznámým pojmem, takže prakticky každá prohlubeň náhodně či povrchovým průzkumem zjištěná byla považována za žárový hrob. Tak například J. B. Líman v roce 1841 referuje o „nově vynalezeném pohřebišti staroslovanském“ se stovkami hrobek na poli při stavbě silnice ze Slaného do Ovčár (Líman 1841).

Takto je třeba chápat i četné „okrouhlé hroby“ v Krolmusových zprávách, svědčících nicméně o tom, že Krolmus jako první u nás byl s nimi dobře obeznámen, pravidelně je vyhledával (i pozorováním zbarvení povrchu polí) a povrchovým překopáváním ověřoval jejich „pohanský“ původ (důkladně je vykopával málokdy). V podstatě každé „pohřebiště“ či „žaroviště“ Krolmusovy terminologie je odrazem sídlištního nálezů, ať už v prvotní či druhotné poloze. Potom ovšem Krolmus předpokládal, že celá země je pokryta pohanskými pohřebišti: „Při každé prastaré vesce, dvoru, hradu, měste nalezám na Čechách ne jedno, ale více pohřebišť; pročež každá rodina musela mít své žaroviště a pohřebiště buď v zemi neb nad zemí buď (náčrtek jámy) neb (náčrtek mohyly), buď hliněné neb sklepené.“ (Krolmus 1852a, 69.)

Krolmus jako praktik si už byl vědom toho, že jámy nenachází v původním stavu, „protože hořejšek obvyčejně bývá od lidí překopán, od koní pošlapán, pluhem urejpaný atd.“ (Krolmus 1857, 5v); domníval se však, že kotlovitá jáma je jen spodní polovinou původně kulovitého hrobu. V ní Krolmus poprvé u nás registruje mazanici: „Tyto hroby kotlům podobně jsou vymazány blátem, červenou hlinou, na polo páleny, plevami promíchány.“ „Na dně buď sláma prostřena byla neb chloudí či zelené ratolesti dubovy (...) na (dně) mazanice červená, na které bývaj vytlacena známka součků, listů, slámy atd.“ (Krolmus 1852a, 12v.)

„Žarovištěm“ byly jámy „uhlím naplněné a dole vymazané hlinou. V onom žarovišti se nepochybně mrtvoloy pohanů (soudím) pálovaly, a odtud z mrtvoloy prach a popel se ukládal do popelnic, a ty popelnice se teprv do obzvláštního hrobu vypáleného, neb nevypáleného, každá nádoba s popelem vložila a popelnicou přikryla a na popelnicu neb místem pod popelnicou na popel, když celá mrtvola i s kostmi lidskými se upálila, jakož v té nejpronejší neb nejstarší době poh. se to stávalo, zbraň kamenná aneb jiné šperky, s kterými se za živa obíral člověk a stkvěl, se mu přiložily.“ (Krolmus 1858, 20v.)

Výskyt hojných zvířecích kostí v „hrobech“ vykládá Krolmus takto: „Na žarovištích v Čechách nalezl jsem hojných pálených kostí zvířecích, totiž: bejčích, tuřích, volovských, kravských, jalovičích, koňských, jeleních, kozlových, ovčích, beranních, vepřových, svinských, psůvských, kočičích, veverčích i ptáčích.“ (Krolmus b. d., 377.)

Jindy ovšem šlo v takových případech o „hroby zvířat“, téměř výhradně žárové, které Krolmus uvádí často a s oblibou. V jeho nálezových zprávách jich najdeme celou řadu, v popelnicích i volně v „kulatých hrobech“: nejčastěji šlo o skot či jiná domácí zvířata, ba i o sysla, křečka, veverku; výjimečně měl být v jámě na Skalsku 1852 celý jelen i s parohy, v Mlčechvostech „pes svůj hrob měl“ (Krolmus b. d., publ. Zíbrt 1903–8, 13/414) a roku 1846 na Brčkolech u Černého Vola bylo dokonce „kočičí žaroviště“ (Krolmus 1861, 191).

Zbývá dodat, že pojem sídliště se v Krolmusových představách prakticky nevyskytuje. Důvodem je především nevyřčený, ale zřejmý předpoklad, že vesnice stojí od osídlení země Slovany stále na týchž místech, takže pokud má osada slovanské jméno a něco se na jejím území najde, jsou to památky bydlení a náboženských činností jejich pohanských obyvatel.

To nebyla Krolmusova specialita; jak už řečeno, sídlištní objekty ve spektru romantické archeologie chyběly a sídlištní výzkum neexistoval. Je sice pravda, že Johan Haquin Wallman ve Švédsku (Wallman 1838) psal už o tom, jak kopat základy domů či poznávat výplň příkopů podle zbarvení a kvality půdy, ale to byla výjimka.

Situace se změnila v pozitivistickém období, kdy se objevily plošně větší výzkumy, propracovanější metodika (s využitím stratigrafie) a v neposlední řadě i nový zájem o sídliště v souvislosti s „dějinami práce“. Metodiku posouvali kupředu jednotlivci, zejména generál Augustus Henry Lane Fox Pitt-Rivers na svých rozsáhlých statcích v jihoanglickém Wiltshiru a Dorsetu v letech 1880–1900: jemu lze přičíst pečlivou lokalizaci, pravoúhlé sondy, kontrolní bloky, zaznamenávání stratigrafie, dokumentaci nejen kresebnou, ale i trojrozměrnou.

K prvním výkladům sídlištních jam patří nepochybně případ z let 1876–77, kdy A. Nicaise uveřejnil v časopise regionálního zemědělského spolku své mínění, že jáma s otisky pletiva v udusané hlíně, vykopaná jím na neolitickém sídlišti St.Martin-sur-le-Pré na Marně v severní Francii, byla obydlím a že tedy lidé doby hlazeného kamene nebyli odkázáni jen na jeskyně a převisy, ale budovali si umělá obydlí (Villes 1982). Současně se objevila publikace profilů sídlištních jam i v Německu. V 70. letech tedy začíná další stadium interpretace sídlištních jam, tentokrát jako zahloubených obytných objektů.

Pozitivismem vzbuzený zájem o sídlištní složku vedl tak daleko, že například přední francouzský archeolog baron Joseph de Baye vyslovil v této době domněnku, že většina neolitických hypogeií (podzemních hromadných hrobek) v oblasti Marny byla obydlími (de Baye 1880, kap 3.).

Od počátku 80. let se výklad sídlištních jam jako obytných rychle ujímal, mezi prvními zeměmi i v Čechách díky roztockému lékaři Čeňku Ryznerovi, který se s nimi setkal při svém druhém větším výzkumu na eneolitickém výšinném sídlišti na Řivnáci v letech 1881–83. Jako první v Čechách aplikoval Ryzner výše uvedené mínění (z neznámého zdroje) a ve své zprávě o výzkumu v Památkách archeologických (Ryzner 1883) popsal a uvedl, že jím prozkoumané prohlubně byly lidskými obydlími.

Běžným se tento pohled na „kulturní jámy“, jak zněl dobový termín (Jan Pudil v roce 1888 v dopise J. Smolíkovi užil výrazu „obydelní jáma“), stal až ke konci století, kdy už sídliště bylo uznanou kategorií a kdy například Jan Felcman upozorňuje, že prokopali „praehistorické sídliště u Knovíze s mnoha kulturními, vlastně ohnišťovými jamami, jimž až dosud veškeři archaeologové tak málo pozornosti věnovali“.³⁵ Tehdy se také více dovídáme o způsobu kopání jam, jimž zkušený archeolog Václav Schmidt poprvé věnuje celou kapitolu s kresebným a fotografickým doprovodem; dochází k výkladu jam jako zahloubených ohnišť a k podle něj optimálnímu způsobu jejich prokopávání.³⁶

Na rozdíl od celkem snadno zjištělných jam zůstávaly **povrchové objekty** na sídlištích stále neobjevené hlavně vinou způsobu kopání, kde chyběl plošný odkryv a kopání zpravidla nezáměrné, které jámy průřezem odkrývalo, bylo vedeno vertikálně (v cihelnách, pískovnách apod.). To byl také důvod, proč poznání **kulových jamek**, k němuž došlo na římském Limitu v Porýní (tam také vznikl termín Pfostenloch), nebylo na pravěkých sídlištích využito, a proč nebyl na sídliště přenesen poznatek kruhů z jamek pod některými kompletně odkrývanými mohylami.

Přítom metoda plošného odkryvu se začala rýsovat už v romantickém období; to alespoň naznačuje pasáž ze zprávy o Krolmusových vykopávkách při stavbě železnice u Bubenče roku 1846, kde se zjistily

³⁵ J. Felcman J. Matiegkovi, Zvoleněves 23. 7. 1894 (Archiv NM, fond J. Matiegka, kart. 10, č. 514).

³⁶ Schmidt 1893, část Jámy: obecně 248–253, Lepenice (mazanina) co součást chat 265–268, Způsob prokopávání a zkoumání jam 274–275 (totiž vést průkop vedle jámy do hloubky jejího dna a z něj, z boku obsah jámy vybírat); schematizované typy jam v půdoryse i profilu 245–246.

nálezy pod silným náplavem: „Aby se vykopávání s hůry dolů dáti mohlo, bude (...) nad těmito vrstvami země na 5 střeoviců (tj. asi 1,5 m) odstraněno, a tak naděje jest, že se i celé popelnice vydobudou a snad i jiné vzácnosti najdou.“ (Anonym 1846.) To je u nás první doklad o plošném odkryvu s předchozí skryvkou při sídlištním výzkumu, chápaném ovšem tehdy jako výzkum pohřebišť.

Hradiště byla už v romantickém období dobře známa a se zájmem studována, i když jako sídlištní forma obvykle nechápána, ale o tom bylo podrobně psáno jinde, pokud jde o romantické období (Sklenář 2012a); tady si jen připomeňme, že Krolmus hradiště kromě tradičních kosmovských lokalit (Prahy, Vyšehradu, Levého Hradce, Budče, Libušína) téměř neznal a ani se o ně příliš nezajímal na rozdíl od Kaliny z Jäthensteinu, který jim naopak zasvětil poslední období své činnosti po rozchodu s Krolmusem, a Vogel i jeho Archeologický sbor k nim soustřeďoval svou aktivní terénní pozornost (o tom ještě níže). V dalších dekádách zájem o hradiště poněkud stagnoval (s výjimkou badatelů přímo na ně zaměřených, jako byl B. Jelínek a zčásti i J. N. Woldřich), za zmínku však stojí, že o struktuře valů se kolem 1900 začalo diskutovat z poněkud jiného úhlu – zatímco 19. století vidělo valy (šance) jako původní podobu opevnění, teprve nyní se objevuje pochopení, že jde o zbytky hradeb, jejichž pozůstatky mohou být patrné ve vnitřní struktuře. (U nás byl val do té doby chápán v podstatě jako násep, na němž stávala dřevěná hradba – Sklenář 2012a, hl. 530–537; totéž např. v Sasku resp. v Horní Lužici – Grunwald 2012).

Jiné sídelní formy se u nás buď nevyskytovaly, nebo nebyly jako sídliště chápány. Prvním případem byla oblíbená **nákolí**, hledaná všude po Evropě a tedy i u nás, ale několik postupně ohlášených nálezů (první u Výsluní v Krušných horách 1867)³⁷ se vždy ukázalo jako omyl. **Jeskyně** Krolmus sice znal (Sklenář 1970; *týž* 2012b, 231–235), ale vykládal je vesměs jako „božiště“ či „proročiště“, obydlí pohanských kněží. Ojedinelý zájem o výzkum jeskyní v Čechách v raném 19. století (Sklenář 1974) byl motivován paleontologicky a skutečný zájem o ně jako o sídliště přišel teprve o sto let později, ve 20. letech 20. století. Jinak tomu ovšem bylo na speleologicky značně bohatší Moravě, kde Jindřich Wankel, ač původně paleontolog, začal už v 70. letech brát v úvahu i sídlištní aspekt jeskynních nálezů (nejen paleolitických, ale např. neolitu ve Výpustku).

Na okraji zájmu byly v romantické době neobytné objekty a situace na sídlištích, i když byly rozpoznatelné: například **dílny** resp. výrobní místa identifikována nebyla, i když pokud jde o kamennou industrii, byla taková dílna (na štípání pazourkové suroviny) objevena u Lietzowa na Rujaně už roku 1828 (Friedrich von Hagenow, viz Gummel 1938a, 124).

Vzhledem k tomu, že sídliště nebyla odkrývána terénním výzkumem, zachycovaly se tyto objekty v Krolmusově době pouze při povrchovém průzkumu nebo při narušení hloubkovým výkopem pro hospodářské účely; v takovém případě ovšem rozlehlejší situace neměly naději být zjištěny, plošně omezené byly pokládány rovněž za žárové hroby. Čestnou výjimku tvoří první rozpoznáný objev **železářských pecí** u nás a jistě jeden z prvních vůbec (k evropskému srovnání chybějí údaje) na sídlišti doby římské u (Prahy-) Bubenče v roce 1846: patrně jejich větší počet, boční odkrytí výkopem pro železnici a výskyt vypálené země i koláčů strusky ve spodcích pecí přivedl Krolmuse už tehdy ke správnému výkladu, aniž měl k němu srovnání.

4. DOKUMENTACE

Stejně jako výkopové techniky v užším smyslu procházela vývojem také dokumentace terénních výzkumů. Starožitnictví až do 18. století ji prakticky neznalo, i když se už vyskytli osvícení jedinci, kteří pochopili její význam, samozřejmě v souvislosti s nápadnějšími památníky minulosti: v letech 1583–84 prof. B. Amersbach z Basileje dokumentoval své výkopy římské kolonie Augusta Raurica (dnešní Augst v severním Švýcarsku), pozoruhodný švédský učenec Olaf Rudbeck ke konci 17. století při prokopávání „královských“ mohyl ve Staré Uppsale zdokumentoval první profily s odlišením vrstev. V letech 1772–74 prováděl Pierre Grignon výzkum označený za první moderní ve Francii – galskořímské sídliště Châtelet, plně dokumentované; poprvé zde kladl sondy zjišťující obvod lokality, odkrýval domy a cesty (Demoule – Landes 2009, 36).

Přesnější lokalizace nálezu jako první dokumentační stupeň, i když samozřejmě pouze popisem, se obecněji ujímá v 18. století.

Romantické období staršího 19. století už zná cenu dokumentace a teoreticky ji uznává – například C. J. Thomsen už v roce 1831 vyslovil názor, že okolnosti jsou často důležitější než nález sám, podle J. J. A. Worsaae (1843 resp. 1844) je přesná a důvěryhodná zpráva zkušené osoby hlavním a nezbytným

³⁷ Výsluní v Krušných horách (dříve Sonnenberg, Suniperk): Sklenář 2011d, 365, č. 876/1.

předpokladem pokroku v archeologii a v Polsku W. Morawski (1843) pokládá kopání bez dokumentace za svatokrádež – ale rozdíl ve zkušenosti a svědomitosti badatelů se už výrazně projevují.

Ve druhé, pozitivistické polovině 19. století se objevuje hlubší pochopení skutečnosti, že výzkum znamená zároveň zničení objektu či situace a že je tedy povinností svědomitého badatele dokumentovat je tak, aby mohly být alespoň ve vědecké pracovně znovu rekonstruovány do původní podoby. V Anglii a západní Evropě se v tomto směru stal známým již zmíněný generál A. H. Pitt-Rivers (1881–98), jemuž zámožnost dovolila dokonce výjimečný způsob dokumentace v podobě trojrozměrných vrstevných modelů vykopaných objektů, což se týkalo i sídlišť. Pitt-Rivers prohlašoval, že nález existuje teprve od chvíle, kdy je dokumentován; požadoval pečlivou stratigrafii až na podloží a fixaci nálezů na plánu každé vrstvy. Mohl si dovolit kopat pomalu a příkladně (totální výzkum). K tomu patřil standardní popis, měření, dokumentace polohy a hloubky nálezů (ovšem v mechanických vrstvách), atd. až po pamětní mince s nápisem „Opened by Augustus Pitt-Rivers“ jež od roku 1880 vkládal ke dnu prozkoumaných objektů.

Ve své době mnohem méně známý a teprve později doceněný byl jeho skromnější český protějšek – valdštejnský hraběcí zahradník na zámku Kozlu na Plzeňsku František Xav. Franc. Dokumentace mohyl prokopávaných jím od roku 1878 byla sice z podstaty věci o něco jednodušší a stereotypnější a z pochopitelných důvodů také jen dvojrozměrná, ale detailní dokonalost plánů a profilů, navazující na pečlivý výzkum každé mohyly, byla ve své době ojedinělá nejen u nás a budila pozornost už u jeho současníků (pokud se s ní mohli seznámit).

A již zcela zapomenutá byla rukopisná (patrně jako článek pro Památky archeologické míněná a v pozůstalosti Františka Smolíka dlouho ukrytá) úvaha Františka Pošepného (1836–1895), napsaná někdy v roce 1885 a zaměřená konkrétně k lokalizaci a zaměřování archeologických nálezů (*Pošepný b. d.*; více o ní *Sklenář 1980b*). Tento význačný geolog a montanista se od mládí zajímal o dějiny hornických technik včetně jejich archeologických památek a ačkoli student pražské polytechniky, navštěvoval na univerzitě v polovině 50. let přednášky J. E. Vocela. Pošepný naléhavě upozorňoval na zodpovědnost osoby provádějící výzkum, protože každý archeologický nález na rozdíl od přírodnin je unikátní a každé zacházení s ním jej nutně znehodnocuje; je třeba zaznamenat o něm vše, třeba zdánlivě nedůležité, protože se to může ukázat důležitým v budoucnu.

4a. Písemná

Nejstarší formou je samozřejmě dokumentace písemná. Taková je vůbec první nálezová zpráva hodná toho jména, za niž se považuje roku 1589 publikovaný popis vykopávek mohyl u Marzahny v Sasku, jehož autorem je Petrus Albinus / Peter Weisse, saský kurfiřtský registrátor a sekretář, profesor ve Wittenbergu, historik a geolog (*Albinus 1589*; více o tom *Sklenář 1979a*, 30–33). Již samostatně publikovanou zprávu faráře Karla Wilhelmiho o zkoumání mohyl u Sinsheimu v Bádensku (*Wilhelmi 1830*) měli současníci za vzorovou; novinkou bylo jednak promyšlení způsobů rozkopávání mohyl, a co je důležitější, od druhé mohyly (v roce 1827) si Wilhelmi začal vést výkopový deník, což do té doby patrně nikdo na kontinentě nedělal (v Anglii, kde první popisy typu nálezové zprávy vytvořil ve 20. letech 18. stol. ve Wiltshiru William Stukeley, je nejstarší dochovanou ukázkou tohoto typu terénní záznamník Bryana Faussetta z roku 1772: *Slow – Warhurst 1973*).

V českých zemích vznikla první písemná nálezová zpráva z dopisů, jimiž kanovník Johann Hyacinth Arnold v závěru roku 1802 postupně referoval Královské české společnosti nauk o průběhu výzkumu halštatského mohylového pohřebiště u Lochovic na Berounsku a které pro vydání tiskem zredigoval a přepsal Josef Dobrovský (*Arnold – Dobrovský 1803*, viz *Sklenář 2002*). Nálezové zprávy o svých (a zčásti Krolmusových či Miltnerových) výzkumech z první poloviny 30. let u Slaného uveřejnil ve své knize Matyáš Kalina z Jäthensteina (1836).

Krolmus psal nálezové zprávy pro jednotlivé lokality v prvním roce, v němž inkasoval příspěvek Archeologického sboru Národního muzea na kopání (1846); většinou šlo ovšem o povrchové průzkumy a cizí nálezy, ale také o vlastní vykopávky v okolí Prahy (Šárka, Bubeneč, strahovská cihelna, Roztoky, Dřetovice aj.). V dalších letech (po revoluční přestávce) od roku 1852 postupoval tak, že všechno, co na svých cestách viděl, slyšel a považoval za důležité, zaznamenal do svých cestovních zápisníků („deníků“), které obsahují mnohdy ještě dnes významný materiál topografický a toponymický, archeologický a etnografický, a někdy i zajímavé ukázky toho, jak Krolmus kombinacemi na základě těchto poznatků přistupoval k interpretaci kulturní krajiny a rekonstrukci její podoby a osídlení v dávnověku. Z nich potom odvozoval své každoroční souhrnné zprávy o činnosti pro Archeologický sbor. Počtem písemných zpráv je ve své době naprosto ojedinělý.

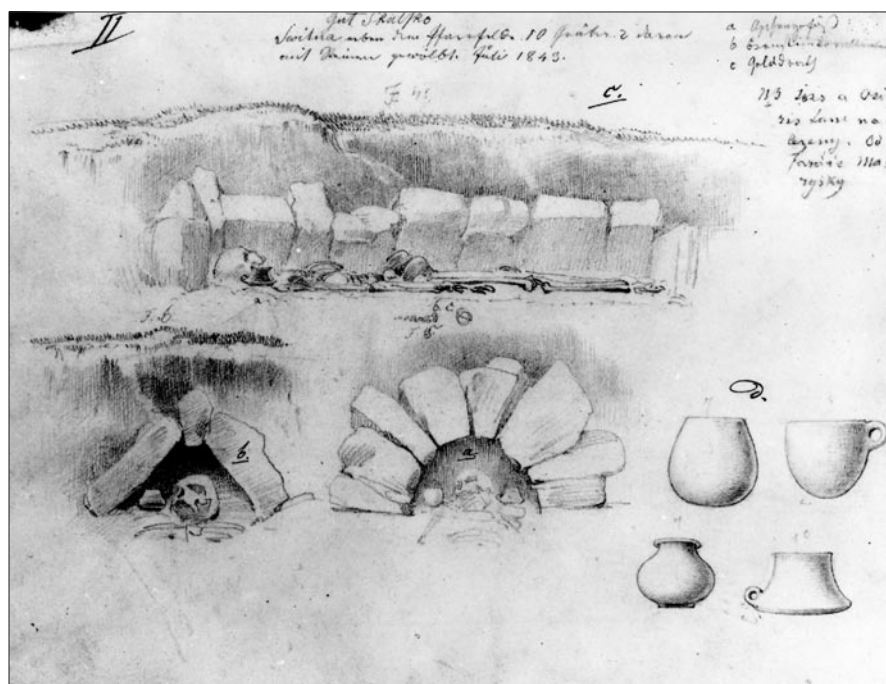
Dokumentace v terénu byla bohužel mizivá, v tom zůstával Krolmus daleko za (některými) badateli pokročilejší západní nebo severní Evropy. Při popisu se zpravidla setkáváme buď jen s lokalizací typu „u Hloubětína“, někdy se jménem majitele pozemku; řídicí, ale u významných nalezišť velmi často najdeme plánek či náčrtek polohy a přesnější popis situace či terénních pozorování. Ještě nejvíce se nálezové zprávě blíží popisy vykopávek v mohylách u Roztok mezi lety 1845 a 1856, provázené několika pohledovými i průřezovými náčrtky (Sklenář 2008; *týž* 2011d, 292–295, heslo 678/4; *týž* 2012b).

Ani u jiných archeologů epochy romantismu nenacházíme důkladnější podobu dokumentace, přesahující stručný a spíše vyprávěcí popis naleziště a nálezů, občas doprovázený plánkem či kresbou předmětů (ke kresbám viz níže).

Období pozitivismu v 70. a 80. letech je v tomto směru očekávatelně náročnější a projevuje se to i v úrovni zpráv otiskovaných v Památkách jako stále jediném archeologickém periodiku. Zase je třeba připomenout, že to byl běžný standard i v jiných zemích, na západě a severu bylo ovšem více výjimek.

V klasické archeologii je za první ukázkou řádné nálezové zprávy označován elaborát Alexandra Conzeho z výzkumů na Samothráké 1873–75. V prehistorii byla v sousedním Německu za první řádnou nálezovou zprávu s kresebnou dokumentací označena (Gummel 1938a, 223) publikace Alfreda Götzeho o zahloubených objektech s kamenným obložení u Platkowa v Prusku roku 1873,³⁸ v českých zemích články roztockého lékaře Čenka Ryznera o výzkumu eponymního pohřebiště u Únětic (Ryzner 1880) a následně i výšinného sídliště na Řivnáči (*týž* 1883; Smolík 1883); je pozoruhodné, jak Ryzner, jenž s archeologií vlastně začínal, dokázal hned vystihnout potřebnou podobu výzkumného zpravodajství, postupujícího v popisu podle číslovaných objektů a doplněného plánem lokality (bohužel ne plánek objektů).

Slabou stránkou byla lokalizace naleziště, která se zpravidla prováděla víceméně přibližným slovním popisem, určením polní či lesní trati, odhadnuté vzdálenosti od vesnice a pod. První, kdo si jako technik u nás tuto slabinu uvědomil, byl geolog František Pošepný, jenž ve zmíněném elaborátu poukazuje na to, že přesnost se zanedbává: údaje toho typu, nález byl učiněn na cestě mezi A a B, jsou zbytečné, je třeba „zcela přesně udati tento bod, by jej každý druhý a to v kterékoli budoucí době opět a snadno nalézti mohl“ (Pošepný b. d., 7.). Při nedostatku map podrobnějších měřítek pro základní určení doporučuje Pošepný katastrální mapu odměřením od dvou hraničních bodů parcel, na velkých plochách hornický kompas, nivelačním strojem či vodováhou určit výškové rozdíly (rozeříšit umělé a přirozené, vrstevnice ne šrafy); podává návod k měření délek, výšek a úhlů v terénu při dokumentaci nad i pod zemí, dokonce i ke kreslení plánek lokalit pro publikaci, vůbec poprvé u nás hovoří o zakreslování jeskyní, hornických děl, sejpů apod. Je velká škoda, že tento text nebyl uveřejněn, protože praxe těchto standardů ještě dlouho potom nedosáhla.

Obr. 11. Kostrové hroby
únětické kultury u Skalska
(J. V. Hellich 1843)

³⁸ Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 5, 1873, tab. 16.

4b. Kresebná a plánová

Archeologická kresba má dlouhou historii (o ní např. *Rühlmann 1961* – hlavně ale orientální archeologie, *Piggott 1965*; *týž 1978*; *Major 1971*; *Lewuillon 2002*). Pokud jde o nadzemní objekty, známe už z rukopisu ze 14. století unikátní kresbičku Stonehenge (od 16. století častěji pohledově zobrazovaného, stejně jako brzy nato i jiné megalitické stavby v severní polovině Evropy), z podzemních kresbu římského hrobu u Zaventemu v Belgii z roku 1503 a z prehistorických pak kresbu skříňkového hrobu s obličejovými urnami, nalezeného v Danzigu/Gdaňsku 1656, kterou podle starší rukopisné zprávy pořídil teolog a historik Michael Lilienthal pro svůj časopis „Erläutertes Preussen“ (2, 1724) ve východopruském Königsbergu/Královci (*Gummel 1938a*, 46; *týž 1938b*, 120–121, 124). Společným rysem prvních kreseb bylo, že šlo vesměs o pohledy na nápadné nadzemní (zpravidla megalitické), výjimečně i mimořádné podzemní objekty (skříňkové hroby), v anglických případech (Stonehenge, Avebury) někdy i v zajímavé „ptačí perspektivě“ předjímající leteckou fotografii. Teprve od raného 19. století se objevují i plány a profily (profil mohyly ze švédského Upplandu, dochovaný z roku 1724, je výjimkou).

Hodně záleželo samozřejmě na tom, zda autor výzkumu sám byl dobrý kreslíř a měřič, nebo zda dobrého měl k dispozici. Bádenský K. Wilhelmi už v roce 1830 doporučoval zakreslit polohu všech nalezených věcí s tím, že kreslíř by měl být při výzkumu stále přítomen; to opakovali i jiní, ale v praxi toho snad nikdo nedbal. (Jinou cestu radil J. von Warnstedt v roce 1835: nálezy vybrat ze země, sestavit jinde na rovné ploše, jak původně stály, a teprve kreslit. (*Gummel 1938a*, 127.)

Existují vynikající příklady archeologických kreslířů: už na počátku století pracoval pro R. Colta Hoarea William Turner z Oxfordu a pak Phillip Crocker (ilustrátor jeho „Ancient Wiltshire“ 1810), v Dánsku doby Thomsenovy a Worsaaeovy vynikli J. M. Petersen či J. Kornerup, hroby té doby z vykopávek u Hallstattu jsou dokumentovány vynikajícími akvarelovými plány a profily Isidora Engela.

Také vyměřování pro dokumentační účely má delší tradici. Prvním známým případem měřeného objektu je megalitická hrobka u Osnabrücku v severozápadním Německu, což roku 1613 prováděl J. von Velen na příkaz münsterského biskupa, plánek celé lokality je ještě starší – římský kastel u Benningen 1597. Měřicí pomůcky byly ovšem velmi jednoduché: až do 19. století se užívala tyč o známé délce, provaz či jako přesnější řetěz s vyznačenou délkovou mírou, v jednodušších případech obvykle jen kroková míra – zejména pro delší vzdálenosti např. při vyměřování hradišť, jako už v případě zmíněného kastelu Benningen. Už zakrátko ale došlo k prvnímu známému vyměření nemovité památky zeměměřiči (John Aubrey před a v roce 1666 v anglickém Avebury – *Welfare 1989*) a v 18. století už angličtí archeologové (zejména známý William Stukeley) užívali měřičské stoly a teodolit; při výzkumech Hoarea a Cunningtona na Saliburské pláni 1800–1810 býval přítomen profesionální geodet (*Briggs 2012*).

Vynikající dokumentaci zanechal klasik holandské archeologie C. J. C. Reuvens, ředitel královského muzea starožitností v Leidenu, z prvního oficiálního výzkumu v Nizozemsku (městské sídliště doby římské v Arentsburgu v letech 1827–34): plány horizontální i perspektivní, vertikální řezy. Reuvens jako jeden z prvních doporučoval začíšťovat řezy kvůli kresebné dokumentaci profilů, či nivelovat základy staveb.

Další zvýšení standardu v evropském měřítku představuje v 80.–90. letech 19. stol. generál A. H. Pitt-Rivers, působící v Anglii jako první inspektor pravěkých a protohistorických terénních památek a zdokonalující především sídlištní výzkum ve směru trojrozměrné dokumentace včetně ze dřeva po vrstvách vyřezaných modelů odkrytých situací; značný majetek mu dovolil držet zkušený pracovní štáb a pěstovat evropské styky. Byl to on, kdo prý řekl: *Popisujte své ilustrace, neilustrujte své popisy*. O jeho činnosti bylo mnoho napsáno (z literatury o něm alespoň *Thompson 1977*; *Bowden 1991*), nelze ale předpokládat, že jeho výzkumný standard platil obecněji; naprostá většina archeologů konce 19. a ještě počátku 20. století pracovala podstatně jednodušeji.

Na okraj vymožeností kresebné dokumentace té doby lze poznamenat, že švédský archeolog Hjalmar Stolpe byl patrně první, kdo (v letech 1891–93) použil k zakreslení nalezené situace milimetrový papír. U nás a prakticky i všude jinde se s ním setkáme až v meziválečném období.

V českých zemích byly hned počátky archeologické vědy po stránce kresebné dokumentace šťastné. Nejde o prvního správce archeologické sbírky Národního muzea – Jan Karel Burde (1779–1848) byl sice grafik-rytec, ale v oboru nezanechal nejmenší stopu. Zato první profesionální archeolog (v dobovém smyslu) Josef Vojtěch Hellich se správě sbírky v roce 1842 ujímal už jako renomovaný školený malíř a je to patrně jak na jeho věcně věrných kresbách a akvarelech sbírkových předmětů (vynikající je zobrazení „želenické spony“ z roku 1844 pro první oborový časopis *Archeologické listy*³⁹), tak zejména na kresbách

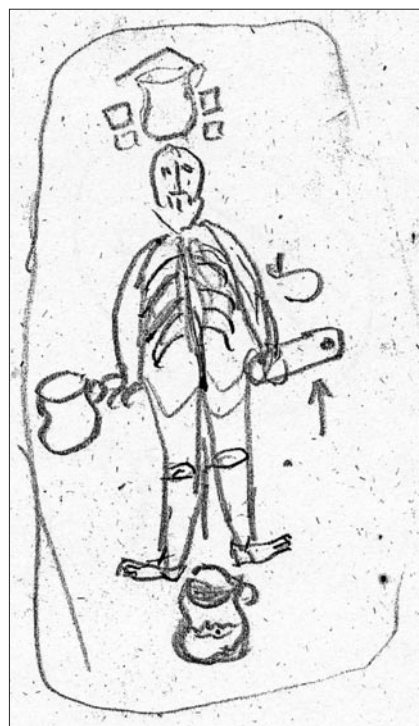
³⁹ Originál v grafické sbírce Národní galerie, inv. č. K 6030. Reprodukovan litograficky na tab. A.1. prvního (a posledního) čísla časopisu 1848 resp. 1852 (*Sklenář 1971a*, 51, nově kvalitněji *týž 2014a*, 62). Tabulka znovu použita v Památkách ar-

z terénu, jimiž v roce 1843 dokumentoval svůj dodatečný zásah na únětickém pohřebišti ve Skalsku (kresby kostrového hrobu s kamenným obložením), vlastní výzkum u Poběžovic (kresba mohyly z doby bronzové a nálezů v ní) a společný pokus o výzkum s J. E. Vocelem na Panenské u (Prahy-)Střešovic (podélný profil stěny cihelny s průřezy sídlištních jam a nálezy středověké keramiky).⁴⁰ Jsou to první terénní kresby a zejména první kreslený profil v české archeologii.

Ostatně i sám Jan Erazim Vocel, zakladatel české archeologie jako vědního oboru, byl dobrý kreslíř, krátkodobě školený v Düsseldorfu během svého pobytu v Porýní v roce 1837 (*Sklenář 1981*, 36); bohužel však jeho terénní zájem se omezil na občasná návštěvy hradišť, které vynesly jen pár pohledových náčrtků v kapesních zápisnicích. Náš první skutečný terénní archeolog Václav Krolmus pak vystihl svou kvalifikaci v tomto směru poznámkou na kresbě z roku 1855: „NB. Pátratel kreslit nezná.“ Jde o jeden ze tří vzácně podrobnějších plánků cihelny u Přemyšlení (srov. *Sklenář 2010a*, kde reprodukce); jinak jsou jeho plánky zběžné, neměřené a orientační.⁴¹ Častější jsou průřezy jam nebo mohyl, působící však často jako nekonkrétní opakované klišé. Je ovšem třeba brát v úvahu i výbavu a možnosti skutečně chudého badatele.

„Oficiální“ část archeologie 50. a 60. let v Archeologickém sboru Národního muzea se v terénu zaměřila především na povrchový průzkum a dokumentaci hradišť v intencích svého předsedy Vocela, jenž tento typ památek zpracoval podrobněji; v tom mu sekundoval jeho nejbližší spolupracovník František Beneš (1820–1888), autor celé řady poměrně zdařilých plánů hradišť, někdy i provizorně měřených nebo zakreslovaných do podkladu katastrální mapy (Hrádek u Žernosek 1867 – *Sklenář 2009*, Kourím, Závist, Šárka, Libice, Budeč, Plešivec, Levín aj.); některé byly přiloženy k jeho článkům, další zůstaly v archivech. Beneš dokonce požadoval, aby členům Sboru byl zajištěn snadnější přístup do archivu katastrálních map.⁴² Někdy se na této činnosti podíleli další členové Sboru se zájmem o hradiště – architekt Antonín Baum (1830–1886) a malíř Josef Scheiwl (1834–1912) (více k tomu *Sklenář 2012a*).

V tomto směru měli ovšem předchůdce: už kolem roku 1840 shromažďoval klasik starší romantické generace Matyáš Kalina z Jäthensteinu materiál k dílu o českých hradištích, pro něj získal od amatérských zájemců i plánky a dokonce i první, poměrně přesný plán zaniklé středověké osady v našich zemích (*Sklenář 1976*; *týž 1972*; *týž 2005*). K fondu plánů hradišť přispěli i další: ve 40. letech přední archeologický sběratel inženýr Josef Pachtl (*Sklenář 1996*; pozdní hradiště Zborovy *týž 1998b*), v 60. letech

Obr. 12. Plánek kostrového hrobu u Trubína na Berounsku (V. Krolmus 1857)

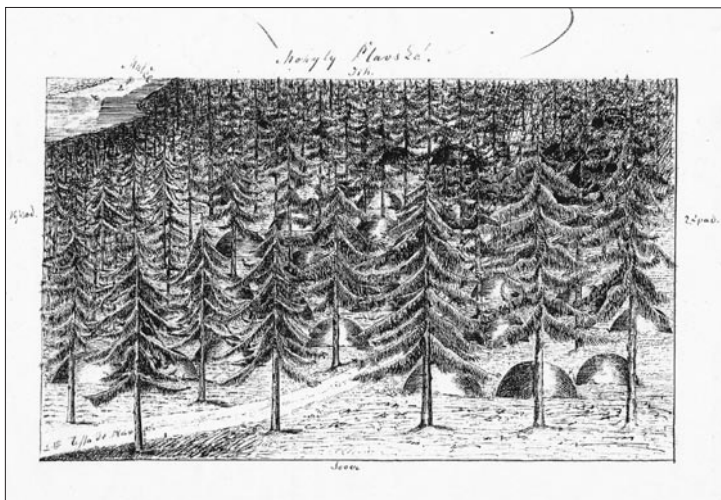
Obr. 13. Průřez časně laténskou mohylou v Roztockém háji (V. Krolmus 1855)

cheologických 2, 1857 u str. 293 jako příloha k Vocelovu článku Význam starožitných bronzů.

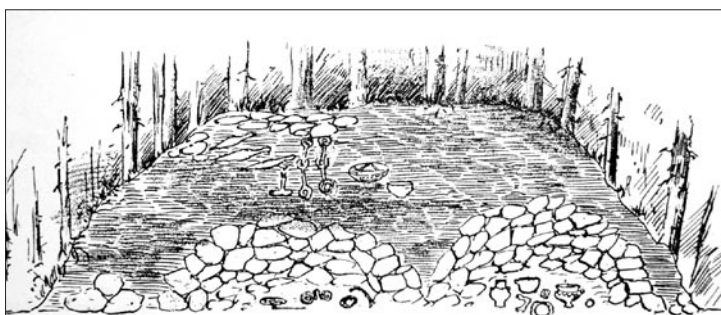
⁴⁰ Vše reprodukuje *Sklenář 1980a*, příl. 12–14; nově *týž 2014a*, 25–26.

⁴¹ Dobré příklady reprodukuje např. *Sklenář 2000b* (mohylník u Blevic); *týž 2012b*.

⁴² *Památky archeologické 5*, 1867, 319.

Obr. 14. Mohylové pohřebiště u Plava na Českobudějovicku na kresbě z roku 1866

Obr. 15. Průřez mohylou u Řepče na Táborsku – dokumentace výzkumu J. L. Píče 1897 (podle: Píč 1900)

Obr. 16. Sídlištní jámy se poprvé objevují v kresbách Václava Krolmuse

Nutno dodat, že prakticky nic z toho se neobjevilo v tehdejších Památkách, přestože písemné zprávy, případně se zobrazením nálezů, zde najdeme. Přitom víme, že podklady byly k dispozici a zůstaly jen v archivní podobě, například výše zmíněné kresby z Plava nebo velmi důležitý náčrt rozložení nálezů ve velmožské hrobce s vozem u Hořoviček 1863 (Sklenář 2010b). Příčiny byly nejspíše materiální: při nízkém rozpočtu na vydávání Památek znamenalo přepracování kresby do dřevorytu či dokonce do litografie (což byly jediné cenově dostupné reprodukční techniky) značný náklad, a doba tedy dávala přednost zobrazení předmětů.

A tak jako u nálezových zpráv, i zde platí, že pozitivistické období 70. a 80. let přineslo značné zdokonalení. Přímo výjimečným případem byl badatel západočeských mohyl František Xav. Franc, který už svůj první výzkum (Milinov-Javor od 1878) a pak i další dokumentoval unifikovanou kresbou tzv. tabulí věnovaných obvykle jedné mohyle a obsahující vždy plán, profil malířsky provedený a zobrazení

pak někteří němečtí badatelé v Čechách, zejména Julius Ernest Födisch a dvojice Wenzel Dressler – Johann Kiemann. (O výzkumu hradišť v romantickém období podrobně Sklenář 2012a.)

Archeologická dokumentace terénních akcí v 50. a 60. letech za hradišti silně zaostávala, tím spíše, že byly většinou dílem V. Krolmuse, o jehož kreslířské dispozici už byla zmínka. Jeho jediný pokus o dokumentaci kostrového hrobu dopadl spíše jako dětská kresba (Trubín 1857, reprodukt. Sklenář 2012b, 246), lepší jsou průřezy mohylami, které Krolmus kreslil poměrně často (Roztoky – Sklenář 1971b; týž 2008; týž 2011d, 436; týž 2012b, 248; týž 2014a, 59) a někdy se pokusil zachytit jejich vnější vzhled (Krlíš u Turska v deníku 1856 – reprodukt. Sklenář 2012b, 246). Jámy („žárové hroby“) nedokumentoval, jako ostatně v té době nikdo.

U jiných autorů šlo opět ještě nejspíše o mohyly, které jsou dokumentovány buď naivistickými pohledy na lokalitu (Plav 1866, viz Sklenář 1983b; týž 2014a, 57), nebo kombinací skutečnosti a nereálných rekonstrukčních představ v průřezech mohyl (Kamýk 1857 – Jičínský 1858–59, Plav 1866) a náčrtky skutečné situace jsou výjimečné (Plav 1866).

Jen ojediněle se dochovaly pokusy o celkový plán lokality mimo hradiště. Nejstarší a kupodivu celkem přesný a použitelný pochází už z roku 1834, kdy panský zahradník hrabat Šliků G. Walser, zřejmě zvyklý ze své profese kreslit plány, zachytil půdorys raně středověkého kostrového pohřebiště u Kopidlna i s průřezem jednoho hrobu s kostrou v rakvi z dubového kmene (Sklenář 1971c; reprodukce týž 2011d, 441). Další pokusy, graficky nesrovnatelné, najdeme u Krolmuse (výše zmíněné Blevice, Sklenář 2000b; týž 2011b, 421).

jednotlivých nálezů (uveřejnila je V. Šaldová v edici Francových rukopisů – Šaldová ed. 1988); Franc byl velmi zručný kreslíř a zdá se, že za pobytu ve Vídni se v tomto směru učil, snad od některého žáka malířské školy krajináře Maxe Hausshofera. Za připomenutí stojí i svědomité a nikdy neopomenuté plánky opevněných lokalit stejně jako nadprůměrné kresby některých hrobových objektů v publikacích Břetislava Jelínka (Sklenář 2014c).

Slabší podíl mají profily, které zpravidla – pokud se vůbec objeví – nedosahují kvality onoho vůbec prvního z roku 1843. Teprve 90. léta přináší nejen věrnější a podrobnější průřezy mohyl, než byly Krolmu-sovy či Hrašeho, ale i první řádné profily terénní – samozřejmě na úseku paleolitu (jeskyně, v 90. letech i otevřené lokality – Předmostí, Jenerálka), ale i ve zprávách ze sídlišť mladšího pravěku (Václava Schmidta ze Slánské hory v Památkách – Schmidt 1895).

Obr. 17. Hradiště u Libětic: průkop valem při výzkumu J. N. Woldřicha (podle: Woldřich 1894)

4c. Fotografická

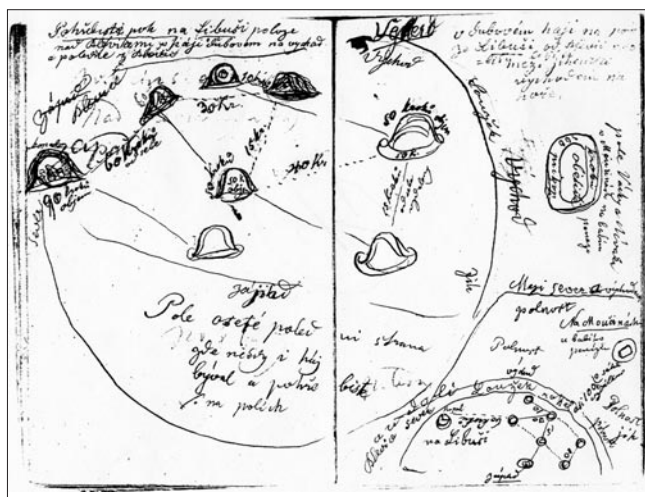
Teprve když pozorujeme zoufalé kreslířské pokusy některých archeologů minulosti, uvědomíme si, jak velkou vymožeností byla terénní fotografie. Její nástup byl ovšem velmi pozvolný, dlouho se brala jako kuriozita. Prvotní techniky příliš vhodné nebyly – v 50. letech byla k dispozici daguerrotypie, produkující unikátní snímky, nebo kalotypie pracující již systémem negativu a papírového pozitivu, snímky se tedy daly kopírovat vícekrát, ale nebyly tak kvalitní. Pokrok znamenala technika světlotisku (heliogravury), umožňující reprodukci snímků v tisku.

Fotografie se nejprve uplatnila v egyptologii, a to již roku 1831 (Major 1971). Stejně jako tam, i v Evropě se celkem očekávatelně používala nejprve při dokumentaci nemovitých památek jakožto nejsnadnější disciplíně. Brzy přišly na řadu i snímky předmětů, jež byly oproti kresbě a následném převodu do reprodukčních technik už víceméně objektivní v detailu, proporcích či perspektivě, proto se užívaly – hlavně v klasické archeologii – jako předlohy či podklady pro rytce a litografy; autotypie byla tehdy ještě neznámá a světlotisk příliš drahý, takže litografická reprodukce byla zpočátku obvyklá (ukázkou je např. fotoalbum archeologické výstavy v Berlíně roku 1880)

V Rakousku jako první vznikl zřejmě snímek kultovního vozíku ze Strettwegu asi z roku 1852 (Faber – Modl – Fürhacker 2015). V české literatuře se první fotografie předmětů objevily už ve Vocelově době, ovšem také se zatím pro tisk převáděly do reprodukovatelné techniky.⁴³ Prvním rozsáhlejším užitím tohoto postupu nové zobrazovací techniky ve vztahu k archeologii bylo fotografické album významnějších exponátů ze starožitnické výstavy spolku Arkadia v Praze roku 1861 (Mikovec red. 1862; k výstavě podrobně Sklenář 2015b, 4–6); snímky, mezi nimiž bohužel kromě košířského aquamanile není žádný archeologický předmět v dnešním smyslu (ačkoli vystaveny tu byly), pořídil v Praze Jan Brandeis, malíř-portrétista a jeden z průkopníků fotografie v Čechách.

O tom, jak rychle se nový prostředek šířil, svědčí například zpráva Karla Jičínského o moskevské antropologicko-etnografické (tj. též archeologické) výstavě roku 1867, kde se fotografie ukázaly být „hbitým donášelem vědomostí a prostředníkem vědecké kultury (...) Někteří zasílatelé totiž na místě předmětův, o které se báli, zaslali fotografie. Tento pokus, který v Angličku a ve Francii dávno již z velikého úspěchu se těší, byl mi obnoveným důkazem, že zoláště v archaeologii, kde na znázornění a porovnání tolik záleží, (...) fotografie nejlaicnější a nejděčnější služby vědecké může vykonati, ačkoliv si toho v Čechách posud málo všímáme, jistě na škodu vědy naší národní.“ (Jičínský 1867, 590.) V Čechách si této možnosti v širší míře povšiml jako první časlavský muzejník Kliment Čermák, jenž v 80. letech uplatňoval fotografii v archeologických publikacích

⁴³ Existuje například – bohužel neznámo kde, stejně jako nádoba sama – kalotypický? (papírový) snímek nádoby s domnělým „runovým písmem“ z Drahelčic (Sklenář 2011d, 63–64, heslo 132/5; *tjž* 2012b, 165), podle něhož byla pořízena litografická ilustrace ve Vocelově Pravěku (Wocel 186/6–/8, 459; *reprod.* Sklenář 2014a, 60).

Obr. 18. Blevice na Kladensku – plán mohylového pohřebiště v Krolmusově deníku z roku 1852

Obr. 19. První publikovaná fotografie z archeologického výzkumu zachycuje kostry v „kulturní jámě“ u Radimi na Kolínsku (Památky archeologické 1891)

a levnější metodou kyanotypie, která jim dávala charakteristickou modrou barvu. Vesměs šlo ale o snímky předmětů, nikoli terénu. V Památkách jako oficiálním orgánu české archeologie se fotografie objevily hned poté, co se jejich redakce ujal příznivec této techniky Josef Ladislav Píč – šlo ovšem zatím o věcné nálezy z lužických žárových hrobů u Sovenic (1888), první terénní snímky byly použity roku 1891 v XV. dílu Památek v seriálu „Píčovy družiny“ Archeologický výzkum ve středních Čechách: první zobrazenou lokalitou se stala jeskyně Turské maštale pod Tetínem (s. 383), prvním objektem sídlištní jáma s kostrami u Radimi (s. 389–90, srov. Sklenář 2011a).

Píč preferoval fotografii při svých vykopávkách i v publikovaných zprávách a pojednáních. Při výzkumech jihočeských mohyl mu v tom v 90. letech pomáhal profesor bechyňské keramické školy Antonín Haškovec, jenž se kvůli tomu učil fotografovat a zhotovil několik terénních snímků, později lékař Bohuslav Hellich (Janův bratr), když byl ředitelem psychiatrické léčebny v Opařanech u Bechyně. Ten zkoušel v prvních letech 20. století novou techniku – stereoskopické snímky okolních mohyl u Řepče, na Chlumu u Sepekova a na Bezinkách u Rataj pro expozici pravěku v Národním muzeu. Jeden z jeho dopisů Píčovi⁴⁵ stojí za citování jako ukázka, s jakými potížemi se tehdejší terénní fotograf při opakovaných výpravách do terénu ráno i odpoledne za mohylovými skupinami setkával:

„Včely Čáslavské“ a pořizoval i volné fotografické tabulky svých nálezů hlavně z čáslavského Hrádku. Podobné fotografické tabulky archeologických nálezů (především soubor 14 tabulek ze Stradonic – Lehmann 1878) produkoval ostatně v komerčním zájmu o něco dříve i pražský obchodník s uměním a starožitník Nikolaus Lehmann (přesněji jeho manželka) jako určitý typ nabídkového seznamu; díky tomu se zachovala i vyobrazení nálezů dávno zmizelých.

Pokud jde o terénní snímky z výzkumů, nejstarší je zřejmě fotografie pěstního klínu v původní poloze na nalezišti u St. Acheul v severní Francii, pořízená při návštěvě britských učenců Johna Prestwicche a Johna Evanse v roce 1859. Nástup terénní fotografie zaznamenáváme v 70. letech, kdy ji po Conzeově nálezové zprávě z řeckého ostrova Samothráké (1873) začíná užívat zámožný a metodicky náročný jihoanglický archeolog generál Pitt-Rivers nebo dánský archeolog Emil Vedel při vykopávkách na ostrově Bornholmu.

Reprodukce těchto fotografií v publikacích nastupuje rovněž od 70. let. V berlínských Pojednáních antropologické společnosti se roku 1873 poprvé objevuje kostrový hrob z Certosy v Toskánsku, reprodukováný podle snímku zasláního hr. Gozzadinim z Bologne;⁴⁴ musel být ještě převeden do litografie.

V české archeologické literatuře užíval fotografie už v 80. letech Ludvík Šnajdr díky tomu, že jako cukrovarnický chemik znal fotografickou techniku a mohl si dokonce sám vyrábět fotografické papíry. Do postupně publikace svých nálezů a úvah, vydávané vlastním nákladem (Šnajdr 1881) zařadil větší množství tabulek vlastnoručně vyráběných specifickou

⁴⁴ Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 5, 1873, tab. 10.

⁴⁵ Opařany b. d. (1906–7), Archiv Národního muzea, fond J. L. Píč, kart. 6, č. 325 (propojen s Janem Hellichem).

„Panoramatické fotografie celých skupin jsou teprve v práci. Jejich fotografování v rozměrech 30 × 10 cm. dělalo nám hrozné obtíže a počly se dařiti teprve po vzláštní úpravě apparatusu a stativu. Apparatus jest dělán jen na prudký moment a s tím do lesa temného nemůžete. Prodloužili jsme tedy opětováním momentů expozici na délku libovolný počet vteřin. Při tom však vypověděl apparatus i stativ službu pro značné otřásání a my z obrázku dostali nezřetelnou mazanici. Vhodnou adaptací apparatusu i stativu se to počíná dařiti. Ukázku na řepečské mohyly Vám zasílám a myslím že jich budete moci s prospěchem vyložit.“

Význam fotografie si brzy uvědomili i jiní – stačí připomenout snímky vykopaných jam na sídlišti v Knovízi, pořizené pro Václava Schmidta slánským fotografem Františkem Durasem a sloužící zároveň jako ilustrace jeho výkopové metody (Schmidt 1893, 247–248).

Je samozřejmé, že všem těmto produktům až hluboko do 20. století chyběla barva, která mohla být přidána jedinečně dodatečným ručním kolorováním (zpravidla až v tisku) bez nároku na věrnost, což se ale týká předmětů nebo nanejvýše nemovitých památek, u archeologických terénních snímků se to nedělalo.

Jen pro doplnění se nakonec můžeme zmínit o fotografii letecké (zprvu balonové), která se dlouho užívala jen k dokumentaci nemovitých památek (v Indii už v 90. letech, v Anglii Stonehenge 1906), jako průzkumná technika pomocí letadel až od první světové války, a to ještě pouze na západě. U nás (Sklenář 1979b) se objevily v meziválečném období první dokumentační snímky význačných lokalit (Libušín), průzkumné zaměření muselo počkat v podstatě až do konce komunistické éry, která nevojenské fotografování ze vzduchu až na úplné výjimky nepovolovala.

4d. Přenos objektů „in situ“

Konzervace nalezených a odkrytých situací přímo v terénu nebývala už pro svoji nákladnost na prvotní zajištění i pozdější údržbu obvyklá, pokud to nebylo nutné. V takových případech (dřevo „nákolí“ ve Švýcarsku) se činily pokusy s konzervací na místě, ale nebyly příliš úspěšné, stejně jako konzervace velkých předmětů před vyzdvižením (dřevěné vikinské lodi v Norsku, pokud byly objeveny v 19. století).

V našich poměrech nešlo o tak velké úkoly a další zacházení s původní konfigurací nálezů po dokumentaci se obvykle omezovalo na vybrání movitých nálezů a zasypání nemovitých. Výjimku tvořily (nemluvě o Stulíkově rekonstrukci situace v Plavu 1866, zmíněné dále) pokusy o vyzdvižení menších objektů (téměř vesměs hrobů) tzv. *in situ* pro muzejní účely, což nejnověji popsal a doklady shromáždil M. Hlava (2015).

Průkopníkem této metody, třebaže neúspěšným, byl však českobudějovický kupec a sběratel František Stulík, který už v roce 1866 při vykopávkách mohl u Plava zvolit zcela originální metodu: aby dokumentoval původní uložení nálezů, sestavil nálezy tak, jak ležely v mohyle, a takto je upevnil na lepenkovou desku – svérázného předchůdce objektů vyzvednutých *in situ*.⁴⁶ Šlo vlastně o rekonstrukci původní situace, provedenou ovšem v přímé návaznosti na vlastní výzkum. Zajímavé na tom ovšem je, že původně mělo skutečně jít o vyzdvižení vcelku, jaké se ještě nikdy předtím v Čechách nepodařilo. Složitě uspořádání drobných a špatně zachovalých bronzů, pozůstatků dřeva a kůže, které se nedaly vybrat bez zásadního poškození, přimělo Stulíka k nápadu „ten kus země, na kterém vše to leželo, kolem okopati, pak se vším, jak to na něm leželo, pilou odříznouti a celý špalek země do Prahy poslati. Musil jsem bohužel toho zanechat, neboť při té velké tíži (býval by to válec o průměru nejméně 1 m. a v síle 1/3 m. držíci) a při velké ztíženosti předmětů byl bych se v nebezpečí vydal, že by se vše mohlo rozbít a tak těž celý ten vzácný nález by zničen byl. Proto jsem se musil rozhodnouti, kus po kusu pokud možno vybrati a na desku lepenkovou upevniti, jak se též stalo.“ (Stulík 1878, 66.)

Neúspěchem dopadly i pokusy Čenka Ryznera roku 1880 na pohřebišti u Únětic: „Poněvadž kostra byla zachovalá a milodary ležely na původních místech, pokusil jsem se o to, celou kostru, jak byla uložena, i s hlinou z hrobu vyzdvihnouti, chtěje takto sbírkám národního Musea získati předmět pro každého archaeologa srovnaně zajímavý. Úsilí mé při tomto prvním pokusu nepotkalo se však se žádoucím zdarem, ba ani později, když jsem pokusy takové opakoval, nedodělal jsem se leč částečného úspěchu, ačkoliv počínání své pokaždé dle předcházejících zkušeností jsem hleděl zdokonaliti.“

Zájemcům přesto přidává radu, jak postupovat, v podstatě odpovídající pozdější praxi: obkopat hrob do větší hloubky, aby byl na hlinitém soklu jako na stole, pak jej podřezat pilou a v řezu postupně podkládat prkny, což se ale nezdařilo a při pokusech pokračovat pomocí nožů se hrob vlastní vahou rozpadl.

⁴⁶ Stulík 1878, 65. Deska, vyobrazená na snímku u *Píče* 1900, 9–10, se v torzálním stavu dochovala ve sbírkách oddělení pravěku Národního muzea až do nedávné doby, kdy byla rozebrána a nálezy (bronzky) uloženy samostatně.

Z novějších akcí připomeňme klasický případ hrobu 60 s neobvyklou skrčenou kostrou na raně středověkém pohřebišti u Želenic na Slánsku, vyzdvižený V. Schmidtem a J. Felcmanem pro Národní muzeum v roce 1892 – patrně první zdařilý pokus svého druhu – což bylo zachyceno i na fotografii:

„Železný rám z plechu 4 mm. silného, dobře snýtovaný, čtyřhranný, as tak velký, aby kostru jako rakev objímal a spodem ostrím opatřen byl, vehnán byl do země okolo kostry, při čemž se okolní zem na zevnější straně okolo rámu postupem ořezávala. Když rám takto popsany do dostatečné hloubky do země vehnán byl, počalo se obyčejnou tesařskou pilou spodem podřezávati; těsně za pilou do povstale spáry vrážena železná plotna, jež se pak, tvořic pevné dno železné rakve (skřínky), k rámu spodem pevně přišroubovala.“ (Felcman – Schmidt 1893, 24.)

5. ZACHÁZENÍ S NÁLEZY

Mluvíme-li o vybrání či vyzdvižení nálezů ze země, musíme si uvědomit, že nešlo zdaleka o **všechny** nálezy – v celém popisovaném období to nebylo zvykem. Například o vídeňském Eduardu von Sackenovi je známo, že neměl zájem o záchranu všech nálezů, ačkoli sám napsal návod k výzkumu mohyl, ale vybíral pro císařský kabinet antik materiál podle umělecko-historických kritérií, hlavně bronz, aby ostatním, muzejně „bezcestným“, nezatěžoval sbírky; z vykopávek na světoznámé lokalitě v Hallstattu, které v letech 1846–64 vedl důlní úředník Johann Georg Ramsauer a nad nimiž měl von Sacken v pozdějších letech jakýsi dozor, byla uložena jen asi třetina nálezů, ostatní se skartovaly (kostry, keramika, železo), ačkoli v protokolech jsou jejich nálezy uváděny. Ze sídlištních nálezů se nedochovalo nic, objekty nebyly ani rozpoznány (Hoernes 1889, 70–71; Franz 1929, 219–20; Nebehay 1996).

Při takové běžné, jakkoli z dnešního hlediska neodůvodněné redukce nálezového fondu hrála roli nejen obyčejná nedbalost či nedostatek dohledu nad kopáči (ten měl často vinu i na rozkrádání nálezů), ale i vědomá **skartace**, zdůvodněná odborně či sběratelsky. Sběratelská skartace způsobila největší škody tím, že i při výzkumech muzeí běžně likvidovala „nevzhledné“, výstavně nevhodné složky nálezů, jako keramické střepy (kromě kusů mimořádně zdobených), rzi poničená železa, lidské i zvířecí kosti apod. To bylo na odborně vedených výzkumech běžné až do druhé poloviny 19. století (na ostatních i později).

Nebylo to samozřejmě bez výjimek, už v počátcích archeologie existovali badatelé, kteří si uvědomovali důležitost drobností, třebaže spíše než docenění významu pro vědu tady hrála roli „cena stáří“. „Sebral tak dobře střepinku nebo kůstku zdánlivě nepatrnou, jako náramek bronzový neb celistvou popelnicí“, napsal současník (Soukup-Chabrův 1887) o Václavu Krolmusovi. Dobovou praxi naopak charakterizuje poznámka Františka Beneše, čelného člena Archeologického sboru, jenž skartoval rozpadlé nádoby z nálezu u Chotiněvsi: „jsouce z šedivé hlíny udělány a nemajíce jinak žádných významnějších ozdob na sobě, nemyslel jsem, aby se těmi střepy sbírka našeho Musea přepřihovala“ (Beneš 1860, 186). Na střepích naopak zakládal v téže době své první úvahy o chronologickém třídění keramiky mladý Ludvík Šnajdr, jenž prosadil své správné názory teprve mnohem později. Sám Jan Erazim Vocel, soustředěný při hledání třídících nástrojů na bronz, neměl pro keramiku pochopení a byl skeptický k jejím výpovědním možnostem či vhodnosti pro třídění, takže se jí prakticky nezabýval.

5a. Keramika

Hliněné nádoby přitom byly jedním z prvních archeologických artiklů, s nimiž se zárodečný archeologický zájem setkával, zejména v severnější polovině Evropy. Výše citované sdělení z roku 1544 o tom, že samorostlé nádoby vystupující k povrchu země se mají vyjmout a vysadit na vzduch k vyschnutí, je vlastně první zásadou odvozenou z terénní praxe a pro ni určenou, kterou pak opakují mnozí jiní. První podrobnější návod, jak vykopávat keramické nádoby, podal ve své Míšeňské kronice už výše zmíněný Petrus Albinus:

„Die Lausitzer umb Luben sein der Meinung, das sie /Urnen/ nur im Sommer können gegraben werden, derhalben das sie ausserhalb der Sommerzeit in die 15.18.20. Schuch tieff in der Erden liegen sollen, im Sommer aber und bald umb Pffingsten nicht uber Elln tieff, derhalben sie umb dieselbe Zeit mit Eisengrabstückeln und scheiten hinaus gehen, mit welcher sie einer halben Eln oder tieffer in die Erde stossen. Wenn sie nun fühlen, wo die Töpfe oder Gefesse stehen, denn es, weil sie mit Steinen bedeckt, im Stechen wohl kann empfunden werden, umgraben sie sie, weil sie aber weich, lassen sie dieselben also umbgraben ein weil stehen, bis sie hart werden, sonst kan man sie nicht gantz heraus bringen, sondern sie zermahlen sich wie ein Asch.“ (Albinus 1589, 178.)

K pochopení umělého původu nádob v zemi pomohla v renesanční době obnovená znalost antických (římských) reálií, konkrétně existence a funkce uren-popelnic. Od této doby až do 19. století přežívá zvyk označovat každou nádobu v zemi jako „popelnicí“ a obsah jakékoli tmavé zeminy v ní jako „popel“, a to občas dokonce i v případě nádob z kostrových hrobů.

Zacházení s celými nádobami se obvykle omezilo na tradiční metodu vyjímání ze země pomocí podsunutého prkénka (*Worsaae 1843 resp. 1844*), vysoušení na vzduchu, vybírání obsahu se doporučovalo ponechat na dobu, kdy je nádoba přenesena do muzea nebo domů (ačkoli někteří, jako saský archeolog Friedrich August Wagner, radili vybrat je ještě před vyzvednutím nádoby ze země – *Klemm 1836, 127*). Někteří to dělali důsledně – například pražský archeolog Fratišek Petera Rohoznický natolik, že po nálezů velké (knovízské) zásobnice na staveništi smíchovského nádraží počátkem 60. let najal obecního posluhu, aby mu ji i s obsahem donesl v nůši až domů na Poříčí. Byly ovšem i jiné postupy: „*tenkrát se 6 hodin vyhrabávala nožem urna, kterou pak rozbili, aby viděli, co je uvnitř*“, píše F. X. Franc o vykopávkách důlního úředníka Křikavy v mohylách na Plzeňsku.⁴⁷ Franc sám vybíral nádoby i s okolní hlínou v bloku a teprve doma je z ní preparoval.

Spíše výjimečně byly nádoby pro takový transport ovazovány provázkem (doporučoval také Wagner) nebo dokonce dráteníkem sdrátovány, jak dal udělat J. K. Hraše s „popelnice“ v Hrdlech u Lito-
měřic 1870.⁴⁸

Z rozpadlých nádob sebrány střepy a odneseny ke slepení, což celkem rutinně dělal už Krolmus: „*Onať tráva, byliny, tím více kořeny stromů v nádobách hledající potravu, často nádoby v rovech roztrhají a rozpůlejí, proto při opatrném vždy postraném kopání střepy odpadlé se sebrati a slepiti musejí, aby se aspoň forma těchto nádob rozpadlých ukázala.*“ (*Krolmus 1852c; týž 1857*). Stůl v jeho domácnosti byl prý neustále pokryt rozloženými střepy, zčásti připravenými ke slepení. Konzervací a rekonstrukcí se však už tento příspěvek nezabývá.

5b. Kovy

K zacházení s bronzou lze málo co uvést kromě důtklivého upozornění všech návodů bez výjimky, že ušlechtilá zelenavá patina se nikdy nesmí odstraňovat (přesto se to mezi neprofesionály často dělalo kvůli lesklému kovovému vzhledu předmětů); proto se také tento v podstatě tradiční sběratelský požadavek uvádí tak často, jako by to byl jeden z pilířů celé archeologické praxe.

Více nelze povědět ani o předmětech železných, odsouzených bez konzervace k brzkému zániku; většina jich ostatně zanikla už při vybírání ze země, při němž zrezivělé trosky nebudily téměř žádný zájem, i když železo se samozřejmě registrovalo kvůli zařazení nálezů do relativně chronologických vztahů. Není tedy divu, že se z nálezů učiněných před 90. lety 19. století celkem nic nedochovalo.

5c. Kostí lidské

Sbírány až zhruba do poloviny 19. století nebyly (ačkoli např. Worsaae to doporučoval), ale častěji byly znovu pohřbeny buď na místě výkopu, nebo na hřbitově v okolí. Vždy se zacházelo odlišně s kostmi lidskými a zvířecími. Antropologický kosterní materiál býval chápán jako lidské pozůstatky s určitou úctou, třebaže šlo o osoby „pohanské“. Pietní chování ke kostem a jejich znovupohřbívání doporučovali častěji autoři 18. a ještě 19. století, s moderní dobou ovšem pieta upadala, takže si například Červinka (1908, 86) musel stěžovat na „*cynismus přiovilého badatele, který se při každé příležitosti chlubí dvacetiletou vědeckou prací. To není vědecký výzkum, nýbrž hyenismus, který tříští hnáty a lebky pohřbených, když neposkytly lakotě ukojení množstvím milodarů!*“

Antropologický zájem v kontextu archeologie se projevoval nejprve jako zájem o lebky – tedy kraniologií, módním směrem, který zhruba od 40. do 60. let zaujal antropology (převážně z řad lékařů) i archeology nadějí na nalezení příznaků jednotlivých „národů“, podle nichž by se dala určovat národní příslušnost hrobů.

Proto i v Čechách začínala historická antropologie propojením obou skupin, i když zájem mezi přírodovědci a lékaři byl zprvu okrajový. Výjimku tvořil mladý MUDr. Eduard Grégr, pozdější známý mladočeský politik, jenž koncem 50. let začal (celkem nakrátko) jako asistent prof. J. E. Purkyně na pražské lékařské fakultě bádát v tomto směru (*Grégr 1858*). Přitom zakládal fakultní antropologickou (v podstatě kraniologickou) sbírku a kvůli materiálu se obrátil na Krolmuse; ten pro něj pak zachránil a dodal mu první sbírkové přírůstky z archeologických nálezů v Čechách – lebky z raně středověkých hrobů na Hrádku u Skalska/Sudoměře.

Zájem o lebky z hrobů byl ale starší než tato akce. Krolmus už od 40. let udržoval přátelské styky s pražskými lékaři Janem a Karlem Špottem, zahrnující občasnou účast na jeho vykopávkách; snad díky tomu si Krolmus uvědomil cenu antropologického materiálu pro výzkum tělesných vlastností a dokonce

⁴⁷ Dopis hraběti E. K. Waldsteinovi-Wartenbergovi, Státní oblastní archiv Praha, rodinný archiv Valdštejnů, kart. 244, ič. 4390, list 31. Srov *Smolík 1878b, 57*.

⁴⁸ Hraše Vocelovi, Náchod 5. 1. 1871 (Archiv Národního muzea, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 192).

zjišťování národní či širší kmenové příslušnosti „pohanských předků“. V červenci 1852 Jan Špott předkládal v Přírodovědeckém sboru Národního muzea „řadu lebek z mohyl a pohřebišť starodávných pocházejících a sice z okolí Roztockého. Po předcházejícím okázání rozdílů lebek člověčích a zvířecích vůbec, určily se tyto lebky za člověčí. Dvě byly lebky ženské od mladých osob, dvě mužské. Tři jevíly na sobě ráz slovanský, dvě ráz neslovanský – z pozůstatků porouchaných nebylo lze ustanoviti, an německého, an celtického původu. Konečně se na potřebu ukázalo, aby zbytky kostí jak člověčích tak zvířecích z hrobek se pilně sbírali, aby i z tohoto hledišťe národnost, zvyky a obyčej zřejmě ustanoviti se mohly.“⁴⁹

To byl u nás pokud známo první pokus o aplikaci kritérií soudobé kranologie na archeologické kosterní nálezy v zájmu určení „národnosti“ pohřbených osob; původ lebek „z okolí Roztockého“ jasně svědčí o tom, že pocházely z Krolmusových vykopávek z let 1851–52, jichž se Špott zúčastnil: z kostrových hrobů v Roztokách či u Přemyšlení nebo z mohyl u Roztok.

Podobně se projevoval i antropologický zájem v německých zemích, kde ovšem při větší přírodovědecké základně nezanikal s jednotlivci, nýbrž těšil se (zejména ovšem kranologie) širší podpoře. Oficiální výzvu a jistý návod ke sbírání lebek z hrobů vydal jako první stuttgartský lékař a antropolog Hermann von Hölder (Hölder 1860).

5d. Kosti zvířecí

Ty byly zřejmě nejpovrženější součástí nálezů až do 19. století. Pouze nápadné případy bývaly zaznamenány a druhově rámcově určeny podle výkopcových hospodářských či mysliveckých znalostí. Pokročilejší návody (Worsaae) doporučovaly však jejich sbírání a vyhodnocení už před polovinou století.

První výraznější zájem o archeozoologický materiál projevoval u nás Krolmus, protože z něho mohl usuzovat na druhy „pohřbívaných“ či bohům obětovaných zvířat. V jeho soustavě hrála zvířata nemalou roli, některá měla být starými Čechy uctívána jako nižší božstva, pohřbívali je (tak vykládal např. kostru psa v sídlištní jámě) a mnozí Čechové si podle nich brali příjmení. Proto si zvířecích kostí všímal, jak už bylo rozvedeno výše; sice je až na výjimky nesbíral, ale registroval je v zápiscích a zprávách.

J. E. Vögel, jenž už přecházel od romantismu k pozitivismu, měl pro sbírání zvířecích kostí věcnější důvody: „Při budoucím skoumání hrobních zbytků nastane úloha, aby se i k méně patrným věcem, v popeli a hlíně roztroušeným, jichž sobě až posud málo kdo všímal, bedlivě hledělo. Ve zprávách sboru archeologickému podaných dějí se sice časté zmínky o nalezených hnátech havěťích a koňských, o parozích jeleních a zubech kančích; než však třeba, aby i drobnější kosti a kůstky zvířecí se proskoumaly, a rozličné jich druhy příčiněním vědy ustanovily, aby takto na jevo šlo, jakých lesních i domácích zvířat předkové naši za doby pohanské znali, a fauna česká tehdejších věků aby byla zobrazena. (Vzorem takového vědeckého skoumání jest Rüttimeyerovo pojednání: ‚Fauna der Pfahlbauten.‘)“ (Vögel 186/6–/8, 549.)

První podrobnější návod poskytuje výzva Klimenta Čermáka k sbírání osteologického materiálu (Čermák 1891, 38): „Nelze ovšem všechny kosti odnáseti z nalezišť do sbírek, ale všechny celé hnáty aneb alespoň hlavice kloubní, obratle, lopatky, lebky rozbité i celé, zuby, sanice, prstní kosti, kopyta, rohy, parohy dlužno bráti s sebou a tak je znalci předložiti, aby co zbytečného jest, osteolog sám odhodil. Zejména nutno všechny kosti (i žebra) pořezané, poškrabané i ohryzané a provrtané schovati.“

5e. Jiné materiály

Jestliže kosti jako poměrně velká a často pevná substance neunikaly odedávna pozornosti archeologů, nálezy archeobotanické to štěstí dlouho neměly. Česká archeologie vzhledem k přírodním a půdním podmínkám takové nálezy vůbec neznala, a nebyla sama. Podnět v evropském měřítku přišel z výzkumů švýcarských nákolí po roce 1854, které poprvé ukázaly, jak pestré může být spektrum organických nálezů a materiálů; doplňovaly jej poznatky z rašelin v Dánsku, jež uveřejňoval J. J. A. Worsaae či J. Steens-trup. Právě na tomto základě formuloval J. E. Vögel své upozornění, jež navazuje na předchozí partii archeozoologickou:

„Dále potřebí, aby se pecky a jádra ovocní, jakož i zrnka obilná, v hrobních nádobách ukrytá, bedlivě vybírala a skoumala, abychom tím známost lesních i ovocních stromů, plodův orby a zahradnictví za pravěku pěstovaných obdrželi. (Jak důležité a zajímavé jsou výsledky z výzkumů takových pocházející, dokazuje Osw. Heer ve spisu: ‚Die Pflanzen der Pfahlbauten.‘ Zürich 1865.) Mimo to i třeba, ostatky bytí i nepatrné tkanin, předěva a oděvu proskoumati, a taktéž pomocí lučebných rozborů ustanoviti, z jakých látek se rozličné ztordlé krušce, nezřídka v osudích se nalézající, skládaly, čímž vědomost o spůsobech domácího života pravěkých pokolení valně se množí.“

⁴⁹ Lumír 2, 1852, 2., č. 27 (22. 7.), 646.

ZÁVĚR

Závěrečné shrnutí vyplývá z níže uvedené tabulky, ze které je patrné, čemu dávali směrodatní badatelé ve své době přednost, čeho si všímali a co naopak opomíjeli; tady je v základních parametrech shrnuta dobová praxe a převyprávění tabulky by bylo zbytečné. Spíše lze nakonec podotknout, že už v 19. století, v čase vášnivého a nenáročného kopání, byli už archeologové, kteří upozorňovali, že kopat by se měly jen lokality a objekty ohrožené, ostatní je vhodné ponechat (například nejvýznamnější archeolog Evropy ve druhé třetině 19. století, Dán J. J. A. Worsaae 1844; 1849). Jasně to vyslovil například i čelný polskolitevský Worsaaeův současník hrabě Eustachy Tyszkiewicz (1842, 47–48): není třeba rozkopat všechny hroby, ale naopak nechat jejich část pro kontrolu příštích pokolení, protože budoucnost bude znát lepší výzkumné metody. Škoda, že druhá polovina 19. století v pozitivistické nadřazenosti dospěla zřejmě k přesvědčení, že tyto metody už zná. Ale na druhé straně – chybami se učí nejen člověk, ale i věda a bez procesu pokus-omyl nebylo možné ani terénní metody zdokonalovat. Ostatně, jaké asi procento dnešních vykopávek (vznešeněji nazývaných exkavacemi) probíhá podle nejvyšších standardů, jaké naše doba zná?

Srovnávací tabulka požadavků kladených na terénní výzkum návody relevantními pro naše území

Tho 37 – Anonym (Thomsen) 1837a (příl. 1); **Voc 44** – Wocel 1844 (příl. 2); **Voc 45** – Anonym (Vocel) 1845a,b, Wocel 1845a,b (příl. 3, 4); **Tyl 46** – Tyl 1846 (příl. 5); **Sac 65** – Sacken 1865 (příl. 6); **Sac 70** – Sacken 1870 (příl. 7); **Smo 78** – Smolík 1878a,b (příl. 8); **Olo 88** – Anonym b. d. (Olomouc 1888, příl. 11); **Vos 88** – Anonym (Voss) 1888 (příl. 10); **Nie 94** – Novotný (Niederle) 1894 (příl. 12); **Fra 06** – Franc 1906 (příl. 13); **Buc 10** – Buchtela 1910 (příl. 14); **Šim 20** – Šimek 1920 (příl. 15).

úkon	Tho 37	Woc 44	Woc 45	Tyl 46	Sac 65	Sac 70	Smo 78	Olo 88	Vos 88	Nie 94	Fra 06	Buc 10	Šim 20
obecně: přesně uvést místo (obec, polohu)		x	x		x			x				x	x
uvést terén kolem (hora, řeka, potok, studánka)		x						x					
průzkum: kde už byly nálezy dřívě (i povrch)		x											
terénní příznaky (půda, vegetace apod.)		x											
folklor, pověsti o místě													
zda je hrob na povrchu nějak označen				x						x			
kopat zjišťovací sondy					x				x				
vykopávky obecně: svěřit knězi, učiteli, znalci	x	x			x								
přenechat odborníkům (kromě akutních případů)								x	x	x			
odkopat pokud možno celou plochu naleziště													x
dělení plochy výzkumu na menší úseky													x
použit co nejméně dělníků (kontrola práce)													x
kopat v písku za sucha, v hlíně za vlhka		x	x	x	x								
dbát o vrstvy a jejich dokumentaci										x			x
k nálezům shora, vodorovně odkrývání							x		x				x
k výzkumu hrobu užít pouze ruce		x	x										
„ ruce a dřevěný nástroj					x	x							
„ a malý kovový n. (nůž, jídel. lžice, botan. rýček)							x	x	x				x
místo prokopat až na sterilní podloží					x	x							
vybrat a zachovat celý nálezy bez skartace								x					x
přesévat vykopanou zeminu					x	x					x		
hrob odkrýt celý, vybrat až po zakreslení					x	x	x		x			x	x
vyhledat i střepey a nenápadné drobnosti		x			x			x	x				x
zachytit stopy zaniklých věcí (dřevo, železo)	x				x								
hrob jednotlivý? pohřebiště? řadové?		x	x	x								x	
hrob prostý? s kamennou úpravou?		x			x	x							
zda zjištěno žároviště (u mohyly, žár. hrobu)					x	x							
sledovat vrstvy a stratigrafii objektu i lokality												x	x
dokumentace: orientace ke světovým stranám											x		x
zjistit vztahy mezi nalezenými předměty	x	x			x	x	x						x
vztahy často důležitější než věci samy	x				x	x							x
všechny věci z 1 objektu zachovat pohromadě		x						x	x	x	x		x
označit je nálepkou lokality, číslem hrobu								x					
pořídít kresbu, měřený plán objektu/situace	x	x			x	x	x	x			x		x
pořídít kreslené a měřené vertikální profily					x	x	x	x			x		x
pořídít plán naleziště, číslovat objekty a nálezy									x	x			x
délky, šířky, hloubky, u mohyl výška, obvod		x	x	x	x				x	x	x		x
nakreslit nálezy, pokud neprijdou do muzea				x									

úkon	Tho 37	Woc 44	Woc 45	Tyl 46	Sac 65	Sac 70	Smo 78	Olo 88	Vos 88	Nie 94	Fra 06	Buc 10	Šim 20
dokumentovat fotograficky													x
písemná zpráva o nálezech a jejich poloze		x	x	x	x	x	x	x	x				
protokol podepsaný svědky		x											
vést nálezový deník													x
konzervace prozkoumaného objektu na místě													x
mohyla: z jakého materiálu nasypána													x
zda má vnitřní strukturu					x	x					x		x
zda hrob v ní je na úrovni terénu či jinde					x	x					x		
kostrový či žárový (povaha půdy)													x
mimo střed hledat nálezy výše či na okraji	x				x						x		x
stopy pohřební trzny na povrchu													x
odkopat celou mohylu (opač.postup ke vzniku)													x
jeskyně:										x			
kostrový hrob: zda je kostra mužská či ženská	x				x	x							
zjistit podle pánve	x				x	x							
vzít lebku kvůli určení rasy	x				x	x		x					
nevybírat kosti, dokud není odkryta celá kostra					x	x							
zjistit orientaci kostry		x	x		x	x	x	x					
mince v ústech							x						
žárový hrob: zda urna sama, či další nádoby			x										
zda milodary byly jen v urně či mimo					x								
sídlště, kulturní vrstva: zvrstvení, překryvy												x	x
hradiště: průkop valem													x
keramika: v mohyle obvykle na jižním konci	x												
nevybírat nádobu hned, ponechat oschnout		x		x									
pokrýt prkénkem proti poškození					x	x							
před vyzvednutím ji omotat gázou									x				
podložit prkénkem a dát na průvan vyschnout	x				x	x		x	x				
do stínu						x							
teprve po vyschnutí odstranit hlínu	x				x	x							
naopak odloupat než ztvdne		x											
nádobu vyjmout i s obsahem, vybrat pak, jinde	x				x				x				x
stála-li na menším kameni, vzít i ten	x												
nádoby: počet, poloha, tvar, barva, výzdoba		x	x										
sebrat a dokumentovat i zlomky		x	x	x				x	x		x		x
opatrně omývat kvůli malování a tuhování								x					
mazanice													x
kamenné artefakty: v diluviálním šterku					x					x			
kovové artefakty: patinu bronzů a rez nečistit!	x	x	x	x	x	x		x	x	x			
před výzkumem ohlásit proplacení ceny kovu		x	x										
mince: slepené hroudy nerozlamovat, přenést	x				x								
zvířecí kosti: sbírat vše kvůli určení druhů	x				x	x							x
rostlinné pozůstatky: sbírat vše													x
návody ke konzervaci v terénu					x	x							
nálezy patří do muzeí		x	x	x						x			

TEXTOVÉ PŘÍLOHY ⁵⁰

Příloha 1

Thomsen, C. J.: Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, herausgegeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde. Kopenhagen (*Anonym 1837a*, 89–93)

Allgemeine Bemerkungen über Fund und Aufbewahrung von Alterthümern.

Die Erfahrung hat gelehrt, dass viele Alterthümer durch die Unachtsamkeit und Unvorsichtigkeit der Finder zerstört sind. Wenn Aufgrabungen und andere Nachsuchungen nicht von der erforderlichen Sachkenntnis geleitet, und nach einem vernünftigen Plane ausgeführt sind, haben sie der Alterthumswissenschaft eher geschadet, als ihr zur Bereicherung gedient; man hat daher geglaubt, dass es von Nutzen seyn würde, hier einige Winke in dieser Hinsicht zu geben.

Ausgrabungen von Hügeln entsprechen oft nicht den Erwartungen, welche Leute aus dem Volke sich machen weil viele von ihnen und gerade die inhaltsreichsten früher ausgegraben sind, und ein grosser Theil fernem Zeiten angehört, ehe Metalle allgemein gebraucht wurden; diese enthalten daher nur sehr einförmige Sachen von Stein und gebranntem Thon. Sollte es doch bei Wege- und Feldarbeiten zum Ausgraben solcher Hügel Veranlassung geben, so glaubt man auf Folgendes aufmerksam machen zu müssen. Da die innere Construction, wie oben bemerkt, sehr verschieden ist, so können allgemeine Regeln für das Ausgraben nicht gegeben werden, sondern man muss sich nach verschiedenen Umständen richten. /.../

Da die Alterthümer durch die Länge der Zeit immer von Staub bedeckt oder halb verborgen gefunden werden, so muss man die grösste Behutsamkeit anwenden, um die gegenseitige Verbindung zwischen der niedergesetzten Sachen bemerken zu können, was oft wichtiger zu kennen ist, als diese selbst, und um die Spuren derjenigen Sachen verfolgen zu können, welche ganz oder zum Theil verzehrt sind, z. B. hölzerne Schäfte von Spiessen, deren Länge so herausgefunden werden kann. Bei Skeletten muss man zu bemerken suchen, ob es männliche oder weibliche sind, welches am sichersten nach dem Becken zu erkennen ist; desgleichen wo die mit denselben gefundenen Sachen angebracht gewesen sind. Auch verdienen Skelette in einer andern Rücksicht Aufmerksamkeit, und bewahrt zu werden, indem man nämlich geglaubt hat, besonders nach den Köpfen und der Grösse verschiedene Menschenrassen spüren zu können. Nicht selten hat man Knochen von Thieren in heidnischen Gräbern gefunden; wenn sich auch sehr vermodert oder selbst verbrannt sind, so werden doch einzelne Theile, besonders die Zähne, wenn sie gefunden werden, zeigen, von welchen Thieren sie sind, welches Alles von Interesse für die Wissenschaft seyn kann. Urnen finden sich gewöhnlich an das nach Süden liegende Ende hingesezt; sie sind oft so von Feuchtigkeit durchdrungen, dass die sicherste Art eine solche Urne fortzuschaffen, die ist, dass man sucht, sie mit der am nächsten daranhangenden Erde auf ein Brett zu bringen, und sie an einen Ort hinzusetzen, wo Luftzug ist; nach Verlauf mehrerer Stunden wird der Thon wieder fester, und alsdann kann man ohne Schwierigkeit, die daran hangende Erde wegnehmen. Die Urne wünscht man immer mit den Knochen zu erhalten, die in derselben gefunden werden, sammt dem dazu gehörenden Deckel, und wenn sie auf einen besonderen kleinen Stein hingesezt gewesen ist, dann auch diesen. Ausser in der eigentlichen Grabkammer, welche gewöhnlich in der Mitte bisweilen etwas über der den Hügel umgebenden Erdoberfläche erhoben ist, werden oft Urnen und andre Alterthümer oben in dem Hügel, oder am Rande vergraben gefunden.

Unter *einzelnen liegenden grösseren Steinen* auf den Feldern hat man oft ungemein seltene und kostbare Alterthümer gefunden; indem man solche Steine sprengt, senkt oder wegnimmt, muss man nachzuspüren suchen, ob sich nicht auf der nach unten gekehrten Seite eine Inschrift finde; denn so liegend hat man mehrere der wichtigsten Runensteine gefunden. Demnächst muss man, wenn der Stein weggenommen ist, gleich mit einem Spaten nachsuchen, ob etwas unter denselben hingelegt gewesen ist, eine geringe Mühe, welche zuweilen grosse Ausbeute gegeben hat.

Bei dem *Torfgraben* sind nicht wenige der merkwürdigsten Alterthümer gefunden worden; sie sind gewöhnlich besser conservirt, und man hat bei ihnen bestimmtere und deutlichere Überbleibsel von Holz und Leder, ja selbst von merkwürdigen Leichen und Kleidungsstücken gefunden. Wenn man etwas Ungewöhnliches und von Menschenhand Verfertigtes spürt, so muss man die grösstmögliche Behutsamkeit anwenden, und Alles aufzunehmen suchen, was sich in der Nähe davon findet, nicht hingegen sogleich die umgebende Torfmasse von den Sachen trennen, sondern genau die Verbindung zwischen diesen beachten. Die Erdtheile kann man entweder vorsichtig mit Wasser wegspülen oder behutsam ablösen, wenn sie erst an der freien Luft getrocknet sind; dahingegen darf man die Sachen nicht in die Sonne oder in starke Wärme hinlegen, da die Theile, welche nicht von Metall oder Stein sind, leicht schrumpfen. Man hat sogar die Urnen in Mören gefunden.

Bei dem *Niederreißen alter Gebäude* /.../. Beim Ausschlemmen der Bäche und Mühlenteiche, bei dem Graben von Brunnen und Gräben, bei dem Kies- und Mergelgraben, Pflügen, der Grundlegung von Häusern und bei mannigfaltigen andern Gelegenheiten sind Alterthümer gefunden worden; aber vornehmlich ist es doch bei den erstgenannten Veranlassungen, dass sie am häufigsten gefunden werden.

Silber- und Kupfermünzen werden oft in Klumpen zusammenhangend gefunden; will man sie trennen, so muss es dadurch geschehen, dass man sie in Essig legt, aber keineswegs so, dass man sie von einander bricht oder auskocht.

⁵⁰ Vsuvky do textů v hranatých závorkách [ ] vložil editor. /.../ značí místa vypuštěná editorem. Poznámky pod čarou k uvedeným textům jsou původní.

Gold hat die Eigenschaft, dass es nicht Rost annimmt, sondern wenn es gefunden wird, dasselbe Aussehen hat, als sey es neu. Fast alle andre Stoffe leiden mehr oder minder durch die Einwirkung der Zeit, und der verschiedenen Substanzen, von welchen sie zunächst umgeben sind. *Silber* sieht auswendig gewöhnlich schwarz oder blau aus und gleicht Eisen. *Kupfer* oder *Bronce* nimmt, wenn es in Mören liegt, gewöhnlich eine röthliche oder schwärzliche und sonst sehr oft eine grüne Verkalkung an, die sich so genau auf der Oberfläche legt, dass sie den Sachen ein Aussehen gibt, als ob sie emaillirt seien, und macht selbst die kleinsten Zierathen deutlich. Dieser sogenannte edle Rost muss mit Sorgfalt geschont und nicht durch Stossen beschädigt werden. *Eisen* wird von dem gewöhnlichen röthlichen Rost sehr angegriffen, und es ist hauptsächlich nur in Grabhügeln, die aus Sand bestehen, oder in Felsengräbern und zuweilen in Mören, dass man Sachen von dieser Materie gefunden hat. *Blei* verkalkt. *Bernstein* behält sein Aussehen, wenn er in Wasser oder auf feuchten Stellen, dagegen sieht er matt aus, wenn er in Sand gefunden wird; in Erde nimmt er auswendig das Ansehen von Harz an, und wird oft damit verwechselt. *Glas* sieht gewöhnlich matt aus, und nimmt zuweilen an der Oberfläche eine Rinde an, die ihm das Aussehen von Perlmutter gibt. *Bein* ist verkalkt, wenn es in Erde gefunden wird, erhält sich besser in Sand und am besten in Moor, wo es doch eine bräunliche Farbe annimmt. *Holz* hat sich am besten in Mören und nur selten in Grabhügeln erhalten. An Sachen, die anderswo gefunden sind, kann man zuweilen kleine Überbleibsel davon spüren, welche man sich wohl hüten muss, wegzunehmen; gleichwie man im Allgemeinen sich davor zu hüten hat, Alterthümer abzuputzen, wobei sie leicht der Beschädigung ausgesetzt sind. –

Wenn Arbeitsleute Alterthümer spüren, so thun sie am besten sich an den Prediger, Schullehrer oder einen andern kündigungigen Mann zu wenden, der die Verbindung derselben beobachten und aufzeichnen kann, was zu wissen wünschenswerth ist. Die königlichen Verordnungen sichern den Findern von goldenen und silbernen Sachen den vollen Metallwerth zu, welcher, sobald sie eingesandt sind, zufolge öffentlicher Veranstaltung, sogleich durch die betreffende Behörde ausgezahlt wird. Wenn Sachen aus anderen Stoffen gehörig behandelt werden, un von seltenerer Art und Beschaffenheit sind, so erhält der Finder in der Regel eine passende Belohnung dafür.

Die wichtigsten Museen für nordische Alterthümer finden sich in *Kopenhagen, Bergen, Christiania, Stockholm, Lund* und *Kiel*.

[Obecné poznámky o nálezech a ukládání starožitností.]

Zkušenost učí, že mnoho starožitností je zničeno nepozorností a neopatrností nálezců. Pokud vykopávky a jiná pátrání nejsou vedeny s potřebnými věcnými znalostmi a neprovádějí se podle uvážlivého plánu, pak vědu o starožitnostech spíše poškodí, než aby posloužily k jejímu obohacení; proto věříme, že bude užitečné uvést zde v tomto směru několik pokynů.

Vykopávky mohly často neodpovídají očekávání prostých lidí, protože mnohé z nich, a to právě ty nejbohatší, byly rozkopány už dříve, a velká část z nich patří dávným dobám předtím, než se kovy obecně užívaly; proto obsahují jen zcela jednotvárné věci z kamene a pálené hlíny. Jestliže práce na polích a cestách přece jen dají podnět k rozkopání takových mohyl, pak soudíme, že je třeba dávat pozor na následující. Ježto vnitřní konstrukce, jak už bylo výše připomenuto, je velmi rozmanitá, nelze stanovit obecná pravidla pro prokopávání, nýbrž je třeba se řídit podle rozmanitých okolností. /Dále pokračuje návod k otvírání megalitických komorových hrobů – nepřekládán/.

Protože starožitnosti jsou během dlouhých věků vždy zakryty prachem či napůl skryté, je třeba jednat s největší opatrností, aby se mohly zjistit vzájemné vztahy mezi uloženými věcmi, což je často důležitější poznatek než věci samé, a aby se daly sledovat stopy těch věcí, jež jsou zcela nebo zčásti rozpadlé, např. dřevěných ratišť kopí, jejichž délku tak lze zjistit. U koster se musíme snažit zjistit, zda jsou mužské či ženské, což se nejjistěji pozná podle pánve; rovněž kde byly umístěny věci s nimi nalezené. Ještě v jiném ohledu zasluhují kostry pozornost, totiž ve víře, že zejména podle hlav a velikosti lze stopovat různé lidské rasy. Nežřídka se v pohanských hrobech najdou kosti zvířat; i když jsou velmi zpráchnivělé či dokonce spálené, přesto jednotlivé části, zejména zuby, pokud jsou nalezeny, svědčí o tom, z jakých zvířat pocházejí, což vše může být pro vědu zajímavé. Popelnice bývají obvykle uloženy na jižním konci; často jsou natolik prostoupené vlhkostí, že nejjistější způsob, jak je vyjmout, je ten, že se je snažíme spolu s nejbližší na nich lpící zemí umístit na prkno a vysadit na místo, kde je průvan; po uplynutí několika hodin je hlína opět pevnější, a pak lze bez potíží zeminu na nich lpící odstranit. Urnu je třeba vždy zachovat i s kostmi, jež jsou v ní uloženy, včetně k ní náležící pokličky, a pokud byla umístěna na samostatném menším kameni, tedy i tento. Kromě vlastní hrobové komory, jež bývá uprostřed a někdy trochu vyvýšená nad úroveň povrchu v okolí mohyly, nacházejí se urny a jiné starožitnosti často i výše v mohyle nebo na okraji.

Pod *jednotlivě ležícími většími kameny* na polích se často najdou neobyčejně vzácné a cenné starožitnosti; když se takové kameny odstřelují, zakopávají nebo odstraňují, je třeba snažit se zjistit, zda na jejich spodní straně není nějaký nápis, protože takto ležící se našly mnohé důležité runové kameny. Poté, co je kámen odstraněn, je třeba hned rýčem zjišťovat, zda pod ním nebylo něco uloženo – nevelká námaha, jež ale zároveň může poskytnout velkou kořist.

Při *kopání rašeliny* se našlo nemálo pozoruhodných starožitností; obvykle jsou lépe konzervovány a nacházejí se tu určitější a zřetelnější pozůstatky dřeva a kůže, dokonce pozoruhodné mrtvoly a části oděvů. Jestliže se přijde na něco neobvyklého a lidskou rukou zhotoveného, je třeba být co možná opatrný a snažit se zachytit vše, co se nachází v blízkosti, naproti tomu neoddělovat hned věci od obklopující rašelinné hmoty, nýbrž dát pozor právě na vztah mezi nimi. Části zeminy se buď opatrně odplaví vodou nebo bedlivě oddělí poté, co jsou vysušeny na volném povětří; naproti tomu se věci nevystavují slunci či prudkému teplu, protože části, jež nejsou z kamene či kovu, se snadno zborťí. Urny se najdou dokonce v močálech.

Při strhávání starých budov /.../. Při odbahňování potoků a mlýnských rybníků, při kopání studní a příkopů, při kopání šterku a slínu, orbě, zakládání domů a při rozmanitých jiných příležitostech se nacházejí starožitnosti; ale především je to při výše uvedených činnostech, kdy se objevují nejhojněji.

Stříbrné a měděné mince se nacházejí často spojené v hroudách; pokud je chceme oddělit, musí se to stát tak, že se položí do octa, ale v žádném případě ne tak, že se budou od sebe odlamovat nebo vyvažovat.

Zlato má tu vlastnost, že nerezaví, nýbrž má při nalezení tentýž vzhled, jako by bylo nové. Skoro všechny ostatní látky víceméně trpí působením času a různých substancí, jimiž jsou obklopeny. Stříbro zevně vypadá obvykle černě nebo modře a tím se podobá železu. *Měď* či *bronz*, leží-li v bažině, získávají obvykle červenavý nebo načernalý, jindy velmi často zelený povlak, který pokrývá povrch s takovou přesností, že věci vypadají jako by byly smaltované, a činí i nejmenší ozdoby patrnými. Tato takzvaná ušlechtilá rez se musí pečlivě chránit a nepoškodit úderem. *Železo* je silně napadeno obvyklou červenavou rzí a věci z této látky se nacházejí hlavně jenom v mohylách sestávajících z písku nebo ve skalních hrobech a občas v bažinách. *Olovo* ztrpělňuje. *Jantar* zachovává svůj vzhled, je-li ve vodě nebo na vlhkých místech, naopak vyhlídá matně, když se najde v písku; v hlíně nabývá zevně vzhledu pryskyřice a často za ni bývá zaměňován. *Sklo* vypadá obvykle matně a někdy získává na povrchu kůru, jež mu dodává vzhledu perleti. *Kost* je trupelnatá, pokud se najde v hlíně, lépe se zachová v písku a nejlépe v bažině, kde ale získává hnědou barvu. *Dřevo* se dochová nejlépe v bažinách a jen vzácně v mohylách. Z věcí jinde nalezených se získají jen občas malé zbytky, které se musí dobře opatrovat; ostatně je obecně třeba varovat před tím, aby se starožitnosti čistily, protože tak jsou snadno vystaveny poškození.

Když pracující lidé narazí na starožitnosti, učiní nejlépe, když se obrátí na kněze, učitele či jiného znalého muže, který může zpozorovat a nakreslit jejich souvislosti, což je záhodno vědět. Královská nařízení zajišťují nálezci zlatých a stříbrných věcí plnou cenu kovu, jež bude vyplacena příslušným úřadem, jakmile budou věci zaslány. Jestliže věci z jiných látek jsou příslušným způsobem opatrovány a jsou vzácnějšího druhu a utváření, dostane za ně nálezce zpravidla příslušnou odměnu.

Nejdůležitější muzea severských starožitností se nacházejí v *Kodani*, *Bergenu*, *Christianii* [dnes Oslo], *Stockholmu*, *Lundu* a *Kielu*.]

Příloha 2

Vocel, J. E. 1844: O hrobích a mohylách pohanských v Čechách (*Vocel 1844, 124–127*)

Oceňování starožitností pohanských na tom zvláště záleží, aby všechny v mohylách nalezené předměty pohromadě se chovaly. Nebo množství popelnic a nádob pohrobních, jehlic, záponek, oruží a ozdob, jaké se před časy po různu na odív ve skříňích vystavovaly, za našich dnů velké ceny nemá: jelikož duch vědy časů nynějších tomu chce, aby předměty takové soustrojně spořádány a spojeny byly, k tomu cíli, by obraz nebo nástin alespoň nějaký časů a pokolení bývalých oku zpytatelovu poskytnuly. Věc tedy před důležitá, by se dle možnosti všecko pospolu zachovalo tak, kterak to nalezeno bylo, kdyby však nebylo možno zachování takové, měl by se co nejdříve po objevení hrobu pohanského věrný výkres jak celku tak podrobností jeho učiniti, aby původní ráz nepošel a příležitost k ponaučujícímu zpytování a porovnání s jinými podobnými nálezy promařena nebyla.

Pravidla některá zde položena buďtež, dle kterých při objevení a vyšetřování hrobů pohanských se řídit, zkušenost za dobré uznala:

1) Místa, kdež se na oko poznává, žeby starožitnosti pohanské skrývala, jsou: pahorky, včichledě rukou lidskou nasypané (k. p. pahorek s kostelíčkem u Dušníka), osamělá skaliska, kameny, neobyčejným způsobem na sobě ležící, ostatky dávných hradů, kostelů a kaplí, staré hráze, náspy a valy, stopy pálených obětí, totiž popel a uhlí v zemi nalezené; též místa, kdež se našly ostatky popelnic a osudí, jakož i kamenné mlaty, bronzové cely, nože, srpy, krůžky atd. Na skryté ostatky z časů dávných vztahují se často i pověsti místní o pokladech, preludích a strašidlech; k objevení starobylností vede též pozorování povrchu země tenkrát, když rosa aneb mlha padá, an slunce vychází neb zapadá, zvláště když dnové předešlé deštiví byli: nebo tenkrát okršleky, hroby a dávné skrýše tající, méně vlhkosti než okolní půda chovajíce, dříve páru vypouštějí a tudíž na pohled černější jsou než ostatní země.

2) V krajině pískové k vyšetřování mohyl nejlépe v letě za suchého počasí se přikročí, kdežto nádoby takové jsou suché a skoralé a lpící na nich písek lehce se odstraniti dá; v půdě kypré, jílové aneb slínové radněji jest kopání takové v počasí vlhkém započítí; nebo za dnů parných popelnice a osudí mohyl se zemí hrobovou v jednu hmotu takměř spečené, nelze již jinak než v drobcích z ložiska hrobového vydobytí.

3) Při kopání samém velké opatrnosti třeba. Když se kopající až k ohradě kamenné, nebo k černější zemi nežli okolní jest, dostane, tehdy k dalšímu dobývání již jiného nástroje nežli pouhých rukou užívati nelze. Hrobní nádoby obvyčejně vlhkostí zemní změkčeny se nalézají. Leží-li nádoba taková v pískové půdě, netřeba se jí dotýkati, nýbrž čekati se musí až poněkud stvrdne, což se často již za hodinu stává; byla-li pak nádoba v půdě kypré pohrobena, radnější bude s ní, dokaváde ještě měkká jest, a však s velkou opatrností sloupati vrstvy země cizí, poněvadž by sloupání takové po utvrzení nádoby státi se již nemohlo. Ať se ostatně pilně pátrá po všech v zemi hrobní a v popeli roztroušených drobnějších ostatcích (kroužkách, záponkách, jehlicích, prstenech atd.), kteréžto snadně v zemi nespozorovány ležeti zůstanou, rezem a hlínou obestřeny jsouce.

4) Necht' starožitnosti kovové, o nichž se nadíti můžeme, žeby se lehce porouchaly, ano i rozdrobily, nějaký čas beze všeho jich [se] dotýkání ležeti zůstanou. Poněvadž látka jejich z většího dílu bronz jest (míchánina mosazu podobná, složená z 5, 8 neb 9 částek mědě a 1 částky cínu); dělníci, naležše věci druhu takového, přecasto domnívají se, že zlato dobyli sou; tudy žádostí zisku lákáni, takovéto bronzы odstraňují, aneb by o látce předmětů těch se přesvědčili, je lámají a porouchávají. By se tomu poněkud předešlo, za prospěšno se uznává oznámení prohlásiti, že se cena kovu, dle vyřknutí znatelův určená, tomu hojně nahradí, kdoby takové objevené předměty k určitému místu (na úřad, faru) dodal. Ostatně připomínáme, že se rez na železných, a rezovina zelená (*aerugo nobilis*, *patina*) na bronzových předmětech nižádným způsobem stíratí nemá.

5) Věc sama tomu chce, by některý vzdělaný muž ihned při objevení nadřečených starobylností k místu přivolán byl, jenžby vše, co a kterak by nalezeno bylo, správně a svědomitě popsal. Radno též, by takové popsání, na způsob nějakého protokolu učiněné, po skončení díla celého všem přítomným se přečtlo a poznamenáním popis doplňujícím a vysvětlujícím opatřeno byvše, od několika hodnověrných svědků se podepsalo. V popsání pak takovém, za obsah majícím hrobů pohanských vyšetřování, poznamenati dlužno:

A) Jméno nejbližšího místa obývaného, jakož i vzdálenost jeho od místa nálezu; přitom se podotknouti má, jestli na blízku řeka, hora, skála, les, studánka atd. se nalezá.

B) Zaznamenati sluší délku, šířku a hlubokost hrobu, též výšku a objem mohyly nad hrobem sypané; pak položení hrobu i kostry v něm ležící dle pásma nebe.

C) Zřetel se též obrátí na to, jestli hrob neb mohyla o samotě jest, čili ještě jiných podobných rovů na blízku se spatřuje; mimo to naležají-li se hroby v rovných řadách čili nic.

D) Důležitá jest okolnost, bylo-li ložisko hrobové kamením ohrazeno neb vyklenuto, čili kostra jen v pouhé zemi odpočívala.

E) Udati se má množství, forma, barva, ozdoby atd. popelnic a nádob hrobních jakého koli druhu, ano i stanoviska jejich zřetelně poznamenej; ba i zlomky, zvláště ozdobných osudí sebrati neb okresliti třeba, poněvadž výkres takový důležitým se státi může v porovnání s nádobami ve vzdálených krajinách nalezenými.

F) Patrná jest potřeba popisů koster, jakož i položení jejich, též ozdob při nich nalezených, totiž kroužků, prstenů, jehlic, zápon, korálů atd.; popiš i zbraně kamenné, bronzové neb železné věrně a dle možnosti obšírně.

G) Jestli by konečně popel nalezen byl v hrobě, neobtěžuj si udati, která z nádob jej chovala, též co dále v té samé i co v ostatních osudích objeveno bylo.

Příloha 3

Vocel, J. E. 1845: O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou

(a) *Wocel 1845a*, 657–660; (b) *Anonym 1845b*, 11–14.

Uvádíme zde některá pravidla, dle kterých lze se řídit při vyšetřování hrobů a mohyl pohanských:

1) Místa, kdež se na oko poznává, žeby starožitnosti pohanské skrývala, jsou: pahorky, vůčihledě rukou lidskou nasypané, osamělá skaliska, kameny, neobyčejným způsobem na sobě ležící, ostatky dávných hradů, staré hráze, násypy a valy, stopy pálených obětí, totiž popel a uhlí v zemi nalezené; též místa, na kterýchž v předešlých dobách již popelnice, kamenné mlaty, nástroje neb zbraně bronzové atd. nalezeny byly.

2) V krajině písčité k vyšetřování mohyl se nejlépe v letě za suchého počasí se přikročí, když nádoby hrobní suché [jsou] a lpící na nich písek lehce se odstraniti dá; v půdě kypré, jílové aneb slínové radněji jest kopání takové v počasí vlhkém započítí; nebo za dnů parných popelnice a osudí hrobní, se zemí v jednu hmotu takměř spečené, s tíží jinak než v drobcích lze vydobýti z ložiska hrobového.

3) Při kopání samém velké opatrnosti třeba. Když se kopající až k ohradě kamenné, nebo k černější zemi nežli okolní jest, dostanou, tu již v další práci velmi zvolna pokračovati se má, jelikož spěcháním a přílišnou horlivostí, kteráž tenkrát, když se starobylé předměty objeví i chladnokrevné muže opanuje, již přemnoho věcí starožitných velké archeologické ceny zkaženo a v niveč uvedeno jest. Ať se [pak] pilně pátrá po všech v zemi hrobní ... obestřeny jsouce.

4) Nechť starožitnosti kovové, o nichž se nadíti můžeme, žeby se lehce porouchaly, nějaký čas beze všeho jich dotýkání ležeti zůstanou. Poněvadž látka jejich z většího dílu bronz jest, dělníci, nalezše věci druhu takového, přečasto domnívají se, že zlato dobyli jsou; tudy takovéto bronzы lámají, ano i někdy též odstraňují. By se tomu poněkud předešlo, za prospěšno se uznává prohlásiti, že se cena kovu, dle vyřknutí znatelův určená, tomu hojně nahradí, kdoby takové [porůznu] objevené předměty k určenému místu (na úřad, faru) dodal. Ostatně připomínáme, že se rez na železných, a zelená patina na bronzových předmětech nižádným způsobem stráti nemá.

5) Poněvadž popelnice ve vlhké zemi nalezené obyčejně velmi křehké a měkké bývají, tudy třeba, aby se země okolní s velkou opatrností odstranila; nalezla-li by se taková nádoba na dutém, kamením ohrazeném místě, musí se nejméně půl hodiny na ložisku svém ponechati; potom teprve nechť se vyzdvihne a na povětrí postaví, aby dokonale uschnouti a stvrdnouti mohla. Nádobu takovou vyzdvihujícímu radíme, aby obě ruce k tomu přičinil, prsty roztáhnul a popelnicí blíže dna obejmutou vynesl.

Věc sama tomu chce, by některý vzdělaný muž ihned při objevení [se] nadřečených starobylností k místu přivolán byl, jenžby vše, co a kterak by nalezeno bylo, správně a svědomitě popsal. V popsání takovém poznamenati třeba:

a) Jméno nejbližšího místa obývaného, jakož i vzdálenost jeho od místa nálezu; přitom se podotknouti má, jestli na blízku řeka, hora, skála, les, studánka atd. se nalezá, kterýchžto dávná jména udati, za věc důležitou pokládáme.

b) Dále budiž podotknuto, zdali hrob neb mohyla o samotě jest, čili ještě jiných podobných rovů více na blízku se spatřuje; mimo to, naležají-li se hroby v rovných řadách čili nic.

c) Poznamenati třeba délku, šířku a hlubokost hrobu, též výšku a objem mohyly nad hrobem sypané; pak položení hrobu i kostry v něm ležící dle pásma nebe; nechť se i podotkne, zdali kostra na ložisku kamenném aneb ve výklenku nějakém ležela; při mohylách popel chovajících nechť se poznamená, zdali popelnice o samotě stála aneb u prostřed jiných menších se nalezla.

d) Patrná jest potřeba popsání ozdob, náčiní a zbraní při kostrách nalezených, a konečně žádáme, aby se mimo formu a podobu popelnic též látka, barva a ozdoby jejich popsaly; ano i popsání a lépe ještě vykreslení zlomkův takovýchto nádob, na nichžby se zvláštní aneb neobyčejné výkresy nalezaly, velmi prospěšnou a žádoucí věcí jest.

Příloha 4

(a) Vocel, J. E. 1845: Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde (*Wocel 1845b*, 23–25) – z tohoto textu zde uvedeny v lomených závorkách [ ] pouze významnější odchylky od **(b)** nebo *úseky z **(b)** vypuštěné bez náhrady.

(b) Vocel, J. E. 1845: Uiber böhmische Alterthümer und die Nothwendigkeit, dieselben vor Verderben zu schützen (*Anonym 1845a*, 12–16) – tento text zde uveden v plném rozsahu jakožto z původního **(a)** upravený a rozšířený.

Hier mögen einige Andeutungen Platz finden, welche als Richtschnur bei der Entdeckung und Untersuchung heidnischer Grabstätten dienen können:

1. Als Orte, welche vermuthen lassen, dass sich in denselben heidnische Grabstätten bergen, werden bezeichnet [bezeichnen wir]: Erdhügel, welche augenscheinlich von Menschenhänden aufgeworfen wurden; aus Ebenen einzeln hervorragende Felsen, wie auch Steine, die auf ungewöhnliche Weise auf einander gethürmt sind; [*die Ruinen alter Burgen, alte Wälle und Dämme,] alte Burgwälle und Dämme, die Spuren verbrannter Opfer, d. i. Kohlen, Asche, Urnenscherben; ferner Orte, an denen bereits früher Steinwaffen, Bronzegegenstände, Urnen u. dgl. gefunden werden. [Localsagen von Schätzen, Gespenstern und Geistern beziehen sich nicht selten auf Überreste der Heidenzeit.]

2. In einem sandigen Boden wird die Nachgrabung in trockenen Sommertagen am füglichsten geschehen können, weil [indem] zu jener Zeit die Grabgefäße fest und hart sind und der ihnen aufklebende [an ihnen haftende] Sand sich leicht beseitigen lässt. In einem Thon- oder Mergelboden hingegen ist es rathsamer, eine solche Nachgrabung im Frühlinge oder bei feuchter Witterung vorzunehmen; denn in der trockenen Jahreszeit sind die Grabgefäße [erscheinen die Gefäße] mit der sie umgebenden Erde so verbunden und zusammengebacken, dass man sie die Grabgefäße [*kaum mehr von derselben losreißen und] nur in Bruchstücken aus ihrem Lager herausheben kann. Hat man in einem feuchten Boden erweichte Gefäße entdeckt, so setze man sie einige Zeit der Luft aus, bis sie einigermassen erhärten, dann erst kann man vorsichtig die Erde, welche ihnen anklebt, [die ihnen anklebende Erde] loslösen.

3. Das Graben selbst muss mit grosser Umsicht geschehen; bei bedeutenden Hügeln wird am füglichsten ein Durchstich an der Sohle derselben vorgenommen. Sobald die Grabenden zu Steinplatten, zu einer Steinumsetzung oder an ein dunkleres Erdreich gelangen, [*sollen sie sich zum Herauslangen der Erde keines andern Werkzeuges, als der blossen Hände bedienen.] muss das weitere Graben besonders vorsichtig und nur langsam vor sich gehen; durch Uibereilung und hitzigen Eifer, der gar häufig sich der Gemüther bemächtigt, wenn man beim Nachgraben auf Alterthümer stösst, ist schon mancher Gegenstand von hohem archäologischem Werthe verletzt oder gänzlich zerstört worden. Man forsche sodann genau nach allen in Schutt und Asche [verborgenen] befindlichen Gegenständen, besonders nach solchen, welche leicht [in] unter Erdschollen und Brandresten verborgen bleiben, wie Ringe, Pfeilspitzen, Glas- und Bernsteinperlen u. dgl. Es wird [*daher] zu diesem Zwecke angerathen, dass man die Graberde durchsieben lasse.

4. Auch die leicht zerbrechlichen Gegenstände von Metall müssen eine geraume Zeit unberührt an der Luft bleiben. Häufig geschieht es, dass die Arbeiter, wenn sie Gegenstände von Bronze entdeckt, einen Goldfund gemacht zu haben glauben, daher sie [*durch Gewinnsucht verlockt] dergleichen Sachen bei Seite zu schaffen oder, um sich von ihrem Goldgehalte zu überzeugen, zu zerbrechen pflegen. Um nun diesem Unwesen vorzubeugen, [ist es rathsam, bekannt zu machen, dass man den Metallwerth der gefundenen Dinge nach der Schätzung von Sachkennern mit Geld ablösen werde] wird angerathen, dass bekannt gemacht werde, man sei bereit, den Metallwerth der gefundenen Gegenstände mit Geld abzulösen, sobald der Finder [die entdeckten Gegenstände] das Gefundene an einen ange deuteten Ort (das Amt oder die Pfarre) abgeliefert haben wird. Uibrigens wird bemerkt, dass man den Rost an eisernen oder den grünen glänzenden Überzug an bronzernen [Gefässen] Gegenständen auf keine Weise [abwaschen oder abreiben] wegreiben oder abwaschen [solle] dürfe.

/Bod 5. je v obou textech koncipován poněkud odlišně:/

(a): 5. Es liegt im Interesse der Wissenschaft, dass eine gebildete oder wenigstens des Schreibens kundige Person gleich bei der Entdeckung solcher Alterthümer herbeigerufen werde, damit dieselbe Alles wo und wie es gefunden wurde, genau beschreibe. Anempfohlen wird ferner, dass die vollendete Beschreibung an Ort und Stelle den Anwesenden vorgelesen und sodann, mit den nachträglichen Bemerkungen und Ergänzungen versehen, von den Zeugen unterfertigt werde. In der Beschreibung eines solchen Gräberfundes soll vor allem angegeben werden:

A. Der Name des nächsten bewohnten Ortes, wie auch dessen Entfernung vom Fundorte selbst; dabei bemerke man, ob in der Nähe ein Fluss, ein Berg, eine Quelle, ein Wald, ein Kreuzweg etc. sich befinde.

B. Man gebe die Höhe und den Umfang des Grabhügels, wie auch die Länge, Breite und Tiefe des Grabes an.

C. Man unterlasse nicht zu bemerken, ob der Grabhügel isolirt gestanden, oder ob in der Nähe desselben ähnliche Erhöhungen sich befinden; wichtig ist ferner die Angabe, ob die Gräber in gerader Reihe liegen oder nicht.

D. Sodann bezeichne man genau die Lage des Gerippes nach der Himmelsgegend, und bemerke, ob dasselbe in der blossen Erde, unter einer Steinplatte, in einer Steinwölbung u. s. w. gelegen; bei einem Urnenhügel aber, ob das Aschengefäss allein oder mit andern kleinern umgeben, in einem Steinkreise oder in einer Steinwölbung gestanden sei.

E. Ausser der Anzahl und der Lage der Grabgefäße möge man auch ihr Material, ihre Farbe, Gestalt und Verzierungen angeben; ja auch die Bruchstücke, besonders interessant verzierter oder geformter Vasen, zu beschreiben oder abzuzeichnen ist wünschenswerth.

F. Man beschreibe die an und bei den Todtengerippen gefundenen Ringe, Reife, Nadeln, Spangen, Waffen u. s. w.
G. Hätte man Arche in den Urnen gefunden, so möge angedeutet werden, wechle von den Vasen dieselbe enthalten habe und was sich noch in derselben vorgefunden, wie auch, ob die kleinern, dabei etwa befindlichen Gefässe Asche enthalten haben oder nicht.

Eine Zeichnung des Grabes mit allen darin vorgefundenen Gegenständen in ihrer ursprünglichen Lage wäre wohl eine sehr erwünschte Beigabe einer solchen Beschreibung; am erfreulichsten und wünschenswerthesten wäre aber die Einsendung solcher Gegenstände an das vaterländische Museum, wo dieselben zugleich mit dem Namen des Einsenders als Gemeingut des Vaterlandes zur Förderung und Anregung wissenschaftlicher Forschungen getreulich würden aufbewahrt werden.

(b): 5. Da die Urnen in der feuchten Erde meistens weich und sehr zerbrechlich sind, so muss die ihnen zunächst liegende Erde sehr vorsichtig hinweggenommen werden. Befinden sich dieselben von Steinen eingefasst in hohlem Raume, so muss man sie mindestens $\frac{1}{2}$ Stunde stehen und durch die Einwirkung der freien Luft erst allmählich erhärten lassen. Hierauf können sie ausgehoben, ans Freie gestellt und dem stärkern Luftzug ausgesetzt werden. Bei dem Ausheben ist jedoch die Vorsicht anzuwenden, dass man sie mit beiden Händen, die Finger weit ausgespreizt, möglichst tief nach dem Boden zu umspannt und so fortträgt.

Es liegt im Interesse der Wissenschaft, dass bei solchen Nachgrabungen ein gebildeter Mann zugegen sei, um den gemachten Fund genau und ausführlich zu beschreiben. In einer solchen Beschreibung soll vor allem angegeben werden: a) der Name des nächsten Ortes, wie auch dessen Entfernung vom Fundorte selbst; dabei bemerke man, ob in der Nähe ein Fluss, ein Berg, eine Quelle, ein Wald, ein Kreuzweg etc. sich befinde. b) Man gebe die Höhe und den Umfang des Grabhügels, wie auch die Länge, Breite und Tiefe des Grabes an; auch unterlasse man nicht zu bemerken, ob der Grabhügel isolirt gestanden, oder ob in der Nähe desselben ähnliche Erhöhungen sich befinden; wichtig ist ferner die Angabe, ob die Gräber in gerader Reihe liegen oder nicht. c) Es werde die Lage des Gerippes nach der Himmelsgegend angegeben und bemerkt, ob dasselbe in der blossen Erde, unter einer Steinplatte, in einer Steinwölbung u. s. w. gelegen; bei einem Urnenhügel bemerke man, ob die Aschenurne allein oder von kleinern Gefässen umgeben, in einem Steinkreise oder unter einer Steinwölbung gestanden sei. d) Man beschreibe die bei den Gerippen gefundenen Ringe, Reife, Nadeln, Spangen, Waffen u. dgl. Ausser der Anzahl und der Lage der Grabgefässe möge man auch ihr Material, ihre Farbe, Gestalt und Verzierungen angeben; ja auch die Bruchstücke besonders interessant verzierter oder geformter Vasen mögen beschrieben oder abgezeichnet werden.

Wünschenswerth wäre die Einsendung der entdeckten archäologischen Objecte oder wenigstens einer getreuen Zeichnung und Schilderung derselben an das böhmische Nationalmuseum, wo dieselben zugleich mit dem Namen des Einsenders als Gemeingut des Vaterlandes zur Anregung und Förderung wissenschaftlicher Forschungen getreulich würden aufbewahrt werden.

Příloha 5

Tyl, J. K. 1846: Dejte pozor na věci starožitné! Pražský posel, sbírka užitečného i kratochvilného čtení... od J. K. Tyla, I, Praha 1846, č. 1 (duben) (*Tyl 1846, 70–73*)

Často může se již povrchu poznati, kde starožitné věci leží. Nejhlavnější místa taková jsou menší větší pahorky, patrně lidskýma rukama udělané. Často běží celá řada takových pahorečků po sobě, jindy se nalezájí porůznu na ladách i po lesích a na rozcestí. To bývaly hroby našich pohanských předků, čili tak řečené mohyly, a byly dvojího způsobu: v jedněch se nalezájí zpráchnivělé kosti a v druhých popelnice, v obojích bývají ale mimo to ještě věci rozličné /.../ Větším dílem je také nade všemi uděláno z netesaného kamení jakési klenutí a kolem roubení; ale i pod kostmi a popelnicemi bývá kamenné dláždění. /.../

Všecka podobná místa prokopávají se někdy *schvalně*, když si jich totiž rozumný a zkušený člověk povšimne; mnohem častěji prohledávají se ale náhodou /.../ a tuť je arci těžko nějaká pravidla udati, dle kterých by se mělo kopati; když se to ale děje *schvalně* a s očekáváním, že se něco nalezne: tedy sluší znamenati, aby se v půdě písčité v letě za suchého povětří kopal; tenkrát jsou hrobní nádoby jakož i jiné památnosti suché a písek z nich snadně opadá nebo se otře; za to ale v půdě jílové nebo slínové, vůbec v půdě těžké lépe kopati za počasí vlhkého, poněvadž tu za dnů parných popelnice se zemí pevně slepeny bývají a těžko se vydobyti dají, aby se nerozdrobily.

Ostatně musí se vždy *opatrně* kopati, a zvláště když se přijde na kamenné ohrazení čili klenutí /.../ tuť již největší opatrnosti potřebí; neboť samou horlivostí se někdy ty nejpěknější kusy pokazí. A když se v skutku již nějaké popelnice nebo jiné věci – mísky, jehlice, nože atd. – dobudou: tuť potřebí ještě kolem v zemi nebo popeli pilně pátrati, zda-li tu neb onde nějaké maličkosti, ku př. kroužky, prsteny, sponky neleží, kteréž buď pro rez nebo hlínu hned do očí neпадnou.

A však i když takovéto památky se již objeví, tuť sluší ještě na to pamatovati, že popelnice ve vlhké zemi obyčejně velmi křehké a měkké bývají; proto se musí vůkolní země (72) s velkou opatrností uklidit, a nádoba as půl hodinky na místě nechat, aby proschla, pak se teprve oběma rukama pozorně vyzdvihne. /.../ Naleznou-li se věci ze železa nebo z bronzu /.../ musí býti na zřeteli, aby se s nich rez nestíral nebo neseškraboval.

Vůbec učiní každý nejlépe, kdo při kopání náhodou na něco podobného trefí, aby buď ouřední osobu, duchovního zpravce nebo jiného cvičeného muže k tomu povolal, kterýž by poradil, jak by se mělo při tom chovati neb co by se mělo dále činiti, a jenž by dovedl zprávu zhotoviti, kde a kterak se co nalezlo – jakož o tom důkladně poučení za posledních časů z Prahy po všech krajích se poslalo. Není-li však osoba taková po ruce, tedy sluší, aby ten, kdož co nalezl, sám nějaké popsání učinil, anebo si to aspoň dobře pamatoval a pak pověditi uměl. Záležíť přitom, aby se vědělo, jakéž bylo položení hrobu nebo mohyly, v nížto se věc nalezla; bylo-li povrchu nějaké znamení pozorovati

čili nic, pak bylo-li tu více hrobů nebo jediný, jak byl široký a hluboký, jak v něm starožitné věci ležely, a jak se nejbližší osady, (73) místa, hory, vody, lesy atd. jmenují. Toto popsání pošle se potom do Prahy, do muzeum /.../ nebo se dají věci aspoň ořejsovati, když je chce podržeti kdož je našel, /.../.

Příloha 6

Sacken, E. v. 1865: Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthumes mit Beziehung auf die österreichischen Länder. Wien. Anhang (*Sacken 1865*, 202–220)

Ueber den Vorgang beim Ausgraben und die Behandlung von Alterthümern.

Die meisten Funde werden nicht in Folge absichtlich unternommener Nachgrabungen, sondern zufällig bei Erdaushebungen, beim Brunnen graben, beim Pflügen, Niederreißen alter Gebäude u. s. w. gemacht; leider wird aber nicht immer die nöthige Sorgfalt angewendet, sowohl um den Fund unversehrt zu erhalten, als ihn für die Wissenschaft nutzbar zu machen. Denn es handelt sich oft weniger um die Gegenstände selbst als um genaue Beachtung aller Umstände, selbst der scheinbar unwesentlichen, unter welchen sie vorkommen, ihre Lage, mit welchen anderen Objecten zusammen sie erscheinen, ob mit Spuren von zerstörten Sachen u. s. w., denn durch solche Beobachtungen lernen wir oft ihren ehemaligen Gebrauch kennen und erhalten über ihre Herkunft und die Zeit ihrer Entstehung Aufschluss; auch über ähnliche oder verwandte Gegenstände, die an anderen Orten gefunden wurden wird dadurch Licht verbreitet, und aus der Summe der Erfahrungen gewinnen wir endlich feststehende Resultate.

Zu vermuthen sind Alterthümer der heidnischen Zeit: in *Erdhügeln*, die in Gruppen beisammen stehen und augenscheinlich von Menschenhand aufgeworfen erscheinen, unter einzelnen grossen oder mehreren künstlich aufgethürmten *Steinen* in der Ebene, in *Willen*, die sich als längere Erhöhungen auf offenem Feld darstellen und oft römisches Mauerwerk bergen, in *Seen* an seichten, nicht felsigen Stellen in einigen Entfernung vom Ufer, wo Pfahbauten gestanden sein können, in *Torfmooren*, in denen sich die Alterthümer meistens besonders gut erhalten haben, im *Diluvialschotter*, besonders wo Ueberreste des Mamuth, Rhinoceros, Auerochsen vorkommen, endlich in *Höhlen* unter der obersten Schutt- oder Tropfsteinschichte.⁵¹

Absichtliche Ausgrabungen sollen nur von kundigen Leuten unternommen werden, was insbesondere von Grabhügeln gilt; auf einen lohnenden Gewinn ist bei diesen kaum zu hoffen, da die wenigsten Sachen von materiellem Werthe enthalten. Solche ehrwürdige Denkmale der Vorzeit dürfen nur im Interesse der Wissenschaft und mit der nöthigen Umsicht aufgedeckt werden, denn es ist besser, sie bleiben unberührt und zukünftiger einsichtsvoller Forschung bewahrt, als dass sie von unberufenen Leuten aus Neugierde oder Gewinnsucht durchwühlt und unordentlich untersucht werden und so der Wissenschaft unwiderbringlich verloren gehen.

Erste Hauptregel ist bei jedem Funde, dass man beim Graben mit grösster Vorsicht zu Werke gehe, damit nichts zerstört werde, sodann dass man wo möglich die Umgebung der Fundstücke untersuche, um zu sehen, ob noch mehrere Objecte vorhanden sind. Dabei achte man wohl auf Eindrücke oder Spuren von zerstörten Gegenständen, wie Holzmoder, verbrannte Körper, Eisenrost, Abdrücke von Leinwand oder Leder im Lehm Boden u. d. gl. und deren Lage. Die aufgedeckten Gegenstände soll man nicht sogleich herausnehmen, sondern an ihrem Platze bis zum Schluss der Untersuchung liegen lassen, worauf man eine Zeichnung oder einen wenn auch skizzenhaften Plan von der ganzen Aufgrabung mit genauer Bezeichnung der Lage der Objecte macht, dann erst dieselbe aushebt. Während des Grabens, wobei man sich, wenn man schon im Bereich der Gegenstände ist, nur der Hände oder eines spatelartigen Holzes bedienen soll (besonders wenn man auf gebrechliche Urnen stösst), wird man gut thun, die gefundenen Stücke mit einem kleinen dünnen Brettchen zu bedecken, damit sie durch herabrollende Steine nicht beschädigt und im Falle, dass sie wieder mit Erde bedeckt würden, leicht wieder aufgefunden können.

Am häufigsten sind *Gräberfunde*. Die heidnischen Gräber sind dadurch ausgezeichnet, dass sie immer Thongeschirr enthalten. Stösst man auf menschliche Gebeine, so nehme man ja dieselben nicht sogleich heraus, sondern suche die daran sich schliessenden Knochen und so fort bis man das ganze Skelett aufgedeckt hat, dessen Lage nach der Weltgegend und Stellung (der Arme, Beine) genau zu beachten ist; ob es ein männliches oder weibliches ist, zeigt das bei letzteren breitere Becken. Besondere Aufmerksamkeit ist auf die Schädel zu verwenden, da diese über die Race Aufschluss geben können; sie sind daher mit aller Sorgfalt durch Unterlegen eines Brettes auszuheben und erst, wenn sie an der Luft getrocknet sind, von der umgebenen Erde zu reinigen. Schmuck findet sich auf der Brust (Fibeln), um den Hals (Ketten, Gehänge aus Bernstein- oder Glasperlen, Halsringe), an den Armen, Fingern und Fussknochen (Ringe), um den Kopf (Nadeln); die Waffen liegen neben dem Körper, Lanzen und Schwerter meistens rechts, Dolche und Messer links, die Gefässe stehen zu den Füssen an der Seite oder um den Kopf. Von der Kleidung sind oft noch Spuren von Fellen, Leder und Leinwand zu finden, bisweilen nur durch den Eindruck in der Erde, von Lanzenschäften, Schwertschneiden, Griffen vermodertes Holz, welches wenigstens die Länge derselben anzeigt, von Eisengegenständen oft nur bröcklicher oder erdiger Rost, aus dem sich aber doch die ursprüngliche Gestalt erkennen lässt; bei zerbrochenen Gefässen kann man selbst aus Scherben auf ihre Form schliessen. Es ist genau die Art der Bestattung zu beachten, ob die Leiche in einem Sarkophag, in einer Steinkiste, auf einer Lehmbettung liegt, mit

⁵¹ Sagen und Erzählungen von untergegangenen Städten, verzauberten Schätzen, begrabenen Riesen u. s. w. sind wohl zu beachten, indem sie, wenn auch nicht immer, so doch oft alte Erinnerungen bewahren und wichtige Fingerzeige geben. Durch Zufall werden an den verschiedensten Orten Funde gemacht; so wollte einmal ein Bauer in Ungarn aus einer Quelle trinken, stach sich aber dabei in die Nase, als er die Ursache nachforschte, zog er ein prachtvolles Bronzeschwert aus dem Sande der Quelle hervor. Bei Szilágy-Somlyó fanden Knaben, welche Ziegen weideten, die prachtvolle Goldkette und andere Goldgegenstände, die das k. k. Antikenkabinet bewahrt, ein Korbflechter beim Schneiden des Schilfes im Wasser ein goldenes Armband u. s. w.

Steinen ganz oder theilweise umstellt, mit gesiebter Erde, Asche bedeckt ist, ebenso ob Thierknochen dabei sind, unter welchen besonders die Zähne für die Bestimmung wichtig sind. *Römische* Gräber charakterisiren sich durch auf der Scheibe gedrehte, fest gebrannte, besonders hellrothe Thongeschirre, Lampen, Glasgefäße, Münzen, Steinsärge aus einem Stück, Ziegel, die Anwendung von Mörtel.

Bei weiterem Suchen habe man Acht, wenn man auf fette Erde von schwärzlicher Farbe kommt, die gewöhnlich durch Verwesung des Leichnams hervorgebracht ist; man ist dann wahrscheinlich einem zweiten Skelett nahe. Zur Untersuchung wähle man wo möglich trockenes Wetter.

Bei *Hügeln*, die vom Volke *Heiden-* oder *Hünengräber*, in Böhmen *Mohylen* genannt werden, liegt das Begräbniss oder der Urnenplatz im Hügel meist an der Basis in gleicher Höhe mit dem umgebenden Boden, seltener tiefer, im gewachsenen Boden oder höher gegen die Spitze zu. Bei Nachsuchungen wird man am besten thun, einen Durchstich an der Sohle, der aber, besonders nach oben ziemlich breit angelegt werden muss, zu machen; stösst man auf einen Gang, so ist dieser zu verfolgen, da er zur Begräbnissstelle führt. Wenn eine Steinsetzung oder Gefäße erscheinen, so soll man nur mehr die Hände zum Graben gebrauchen; auch ist es in manchen Fällen gut die Erde durchsieben zu lassen, damit nichts verworfen werde.

Bei der Verbrennung wurde oft nur die Asche mit den Beigaben ohne Urne auf den Boden oder den theilweise aufgeworfenen Hügel gelegt und mit Erde überschüttet.

Bei *Urnengräbern* sind die grösseren Urnen, welche die verbrannten Ueberreste enthalten gewöhnlich von mehreren kleineren umstellt, deren Stellung wohl zu beachten ist; die Beigaben liegen im Hauptgefäße, zu welchem Ende Nadeln, Schwerter u. dgl. zusammengebogen oder auch zerbrochen wurden, oder ausserhalb.

Es ist zu untersuchen, ob sich Spuren des Verbrennungplatzes (der Ustrine) im Hügel oder in der Nähe der Urnenstellen zeigen. Das Herausnehmen der Gefäße erfordert grosse Behutsamkeit, da sie durch die Feuchtigkeit der Erde meistens sehr mürbe sind; man soll daher ein Brett unterschieben und das Gefäß sammt der umgebenden Erde vorsichtig herausheben, worauf man es einige Stunden an der Luft trocknen lässt, bis der Thon wieder etwas erhärtet; erst dann darf man er von der Erde befreien. Der Inhalt, auch die verbrannten Ueberreste, anders gefärbte Erde u. s. w. ist wohl aufzubewahren. Bei sandigem Boden ist trockenes Wetter zum Ausheben der Urnen günstiger, bei Lehmboden feuchtes, weil sonst die Umgebung der Gefäße zu hart ist.

Beim Graben des *Diluvialschotters*, der aus einem Gestein der umliegenden Berge besteht und oft ganze Flächen meilenweit bedeckt, ist zu achten, ob nicht roh bearbeitete Steine von anderer Gattung, besonders aus Feuerstein in dem noch nicht früher umgegrabenen Terrain vorkommen; denn solche gehören zu den ältesten Resten der Cultur.

Pfahlbaue in Seen /.../

Unterirdisches Mauerwerk verräth sich meist schon durch zu Tage liegende Ziegel und Mörtelstücke /.../

Alle gefundenen Gegenstände, was immer für einer Art, sollen ja nicht zu viel geputzt werden; nur die anklebende Erde und Kruste von Kalk oder Sand dürfen entfernt werden *aber niemals der Rost*, der die Oberfläche des Gegenstandes selbst bildet, somit ein Theil desselben ist.

Gold rostet nie und behält in jeder Bodengattung seine gelbe Farbe bei; es genügt zum Reinigen das Waschen mit warmem Wasser.

Silber wird oxydirt und erhält dadurch eine unebene röthlich oder bläulich graue Oberfläche, die ja nicht weggeputzt werden darf. Durch das beigemengte Kupfer setzt sich oft eine Kruste von Grünspan an, die durch Essig oder eine sehr schwache Säure entfernt werden kann. *Münzen* sind dadurch bisweilen zu ganzen Klumpen zusammen gebacken; man soll sie nicht gewaltsam trennen, wodurch sie ganz verdorben würden, sondern man legt sie in Essig oder verdünntes Scheidewasser oder in heisses Wasser, in dem rohen Weinstein und ungebrannter Alaun (ein Loth Weinstein, ½ Loth Alaun auf ein Seitel Wasser) aufgelöst ist; jedoch darf man sie nicht zu lange darin lassen, weil sie sonst ganz weiss werden.

Bronze überzieht sich in der Erde mit einem harten mehr oder weniger intensiv grünen Rost, der bisweilen die Objecte ganz gleichförmig wie mit Email überzieht, so dass die feinsten Verzierungen sichtbar bleiben. Dieser edle Rost oder Patina wird besonders geschätzt und verleiht einer höheren Werth. Der grüne Rost der Bronzen darf durchaus nicht entfernt werden; sie büssen sehr an Werth ein, wenn sie blank geputzt werden, wodurch die ferneren Details und das alterthümliche Aussehen verloren gehen. Häufig werden Bronzen zerkratzt, angefeilt oder es wird ein Stück abgebrochen, um zu untersuchen, ob sie nicht von Gold seien; allein das ist sehr überflüssig, denn Gold rostet nie; hat man daher ein mit grüner Patina überzogenes Stück, so ist es sicherlich nicht Gold, sondern Bronze (oder Messing). Man lasse daher solche Gegenstände wie sie gefunden werden und reinige sie nur durch Waschen und mittelst eines hölzernen oder beinernen Instruments von der anklebenden Erde.

Eisen ist gewöhnlich sehr schadhaf und zerbröckelt leicht, da es meistens ganz durchgerostet ist. Solche Gegenstände lässt man trocknen und befestigt alle lockeren Theile mittelst Hausenblase (Fischleim), die, klein geschnitten, im Wasser gekocht wird; man lässt dann die hiedurch erzeugte Gelatine in alle Risse des Gegenstandes, /.../

Bernstein erhält im Boden einen matten Ueberzug. *Glas* blättert sich leicht an der Oberfläche und schillert wie Perlmutter, *Bein* wird zerreiblich, aber durch Tränken mit Stearin oder Wachs wieder fest. *Thongefäße*, in der Erde sehr mürbe, werden durch Trocknen an der Luft (nicht an der Sonne) fester; /.../

Es ist sehr zu wünschen, dass von jedem Funde sogleich und zwar an Ort und Stelle eine *Beschreibung* gemacht werde; Arbeitsleute werden deshalb gut thun, den Fund dem Pfarrer, Schullehrer oder Arzte ihres Ortes oder ihrem Baumeister, dem Ingenieur, dem sie unterstehen, oder sonst einem kundigen Manne anzuzeigen, der sich im Interesse der Wissenschaft gewiss gerne zu einer solchen Aufnahme verstehen wird. Die Beschreibung soll enthalten: 1. Die genaue Angabe der Oertlichkeit; 2. bei Hügeln ihre Gestalt, Dimension (Höhe, Umfang), bei mehreren ihre gegenseitige Lage; 3. das Material des Grabhügels (ob reine Erde oder mit Steinen vermengt, deren Lage, allfällige Be-

arbeitung, Steinkisten, Gewölbe); 4. die Lage des Gerippes nach der Himmelsgegend, bei Flachgräbern auch die Tiefe, in welcher es lag und seine Umgebung; 5. Beschreibung der Beigaben mit Angaben, an welchen Gliedern oder wo neben dem Skelette sie lagen, Spuren von verbrannten oder vermoderten Gegenständen, bei Urnen ihre Stellung und ihr Inhalt, immer mit Bezeichnung des Materiales, der Grösse, Ornamente u. s. w. Ein klareres Bild als jede Beschreibung gewährt eine Abbildung oder eine naturgetreue Nachbildung durch Abguss oder Abdruck; letztere kann in vielen Fällen von Personen, die des Zeichnens gänzlich unkundig sind, gemacht werden.

[O postupu při vykopávkách a zacházení se starožitnostmi.]

K většině nálezů nedochází při záměrně podniknutých vykopávkách, nýbrž náhodně při odkopávání půdy, při kopání studní, při orbě, strhávání starých budov atd.; bohužel však není přitom vždy věnována nutná péče tomu, aby nález byl jak zachován nepoškozený, tak učiněn užitečným pro vědu. Nejde totiž často ani tak o předměty samotné, jako o přesné pozorování všech okolností, i těch zdánlivě nepodstatných, za nichž se objevují, jejich poloha, se kterými jinými předměty se vyskytují společně, zda se stopami zničených věcí atd., protože takovými pozorováními se často učíme znát jejich někdejší užití a získáme poznatky o jejich původu i době jejich vzniku; také podobné či příbuzné předměty, které se našly na jiných místech, se tím vysvětlují, a ze souhrnu zkušeností získáváme nakonec trvanlivé výsledky.

Očekávat můžeme pohanské starožitnosti v *mohylách*, jež stojí ve skupinách pospolu a jeví se očividně jako navršené lidskou rukou, pod jednotlivými velkými či čtenějšími uměle navršenými *kameny* v rovině, ve *valech*, jež se projevují jako delší vyvýšeniny v otevřeném terénu a často ukrývají římské zdivo, v *jezerech* na mělčích, nikoli skalnatých místech v jisté vzdálenosti od břehu, kde mohly stát nákolní osady, v *rašeliništích*, v nichž se starožitnosti ponejvíce zvláště dobře zachovaly, v *diluviálním štěrku*, zvláště kde se vyskytují pozůstatky mamuta, nosorožce, tura, konečně v *jeskyních* pod nejsvrchnější suťovou či krápníkovou vrstvou.⁵²

Záměrné vykopávky by měly být prováděny pouze znalými lidmi, což platí zejména o mohylách; v zisk, který se vyplatí, se u nich dá těžko doufat, protože obsahují jen nepatrně věci hmotné ceny. Tyto úctyhodné památky pravěku mohou být odkrývány pouze v zájmu vědy a s potřebnými ohledy, protože je lepší, aby zůstaly neporušeny a zachovány pro budoucí obezřelé bádání, než aby byly proryty a nepořádně prozkoumány nepovolanými lidmi ze zvědavosti či ziskuchtivosti a byly tak pro vědu neodvolatelně ztraceny.

První pravidlo při každém nálezu je, aby se při kopání postupovalo s největší opatrností, aby se nic nezničilo, tedy aby se pokud možno prozkoumalo okolí nálezů, aby se vidělo, zda tu nejsou ještě další předměty. Přitom se dává pozor na otisky či stopy zničených předmětů, jako ztrouchnivělé dřevo, spálené části, železná rez, otisky plátna či kůže v hlíně apod. a jejich polohu. Odkryté předměty nevyjímáme hned, ale ponecháme ležet na jejich místě až do konce zkoumání, po němž zhotovíme kresbu nebo třeba jen zběžný plán celého výkopu s přesným vyznačením polohy předmětů, teprve pak se předměty vyzvedávají. Během kopání, při němž se má, pokud už jsme v prostoru nálezů, užívat jen rukou či lopatkovitého dřeva (zejména když se narazí na křehké urny), učiníme dobře, když nalezené kusy pokryjeme malým tenkým prkénkem, aby se nepoškodily padajícími kameny a v případě, že by byly znovu pokryty zemí, snadno se mohou znovu najít.

Nejčtenější jsou *hrobové nálezy*. Pohanské hroby se vyznačují tím, že vždy obsahují hliněné nádoby. Narazí-li se na lidské kosti, nevyzvedávají se okamžitě, nýbrž hledají se navazující kosti a tak dále až je odkryta celá kostra, jejíž polohu vzhledem ke světovým stranám i polohu paží a nohou je třeba přesně zjistit; zda je mužská či ženská, ukáže ve druhém případě širší pánev. Zvláštní pozornost je třeba věnovat lebčím, protože mohou poskytnout údaje o rase; je tedy třeba vyzvednout je se vši pečlivostí pomocí podloženého prkna a teprve když jsou vysušeny na vzduchu, očistit je od okolní hlíny. Šperk se nachází na prsou (spony) kolem krku (řetězy, náhrdelníky z jantarových či skleněných perel, nákrční kruhy), na pažích, prstech a kůstkách nohy (prsteny), kolem hlavy (jehlice); zbraně leží vedle těla, kopí a meče ponejvíce vpravo, dýky a nože vlevo, nádoby stojí u nohou po straně nebo kolem hlavy. Z oděvů se často najdou stopy kožešin, kůže a plátna, někdy jen jako otisk v zemi, z ratišť kopí, pochev mečů, jilců ztrouchnivělé dřevo, které přinejmenším naznačí jejich délku, ze železných předmětů často jen drobkovitá či zemitá rez, z níž se ale přece jen dá rozpoznat; u rozbitých nádob lze z pouhých střepů soudit na jejich tvar. Je třeba přesně zachytit způsob pohřbení, zda byla mrtvola v sarkofágu, v kamenné skřínce, na hliněném podkladu, částečně či úplně obestavěna kameny, pokryta prosetou zemí, popelem, dále zda byly přiloženy zvířecí kosti, mezi nimiž jsou zejména zuby důležité pro určení. *Římské* hroby jsou charakterizovány na kruhu vyráběnými, tvrdě vypálenými, především světlečervenými hliněnými nádobami, lampami, skleněnými nádobami, mincemi, kamennými rakvemi z jednoho kusu, cihlami, použitím malty.

Při dalším pátrání je třeba se mít na pozoru, když se narazí na tučnou zem načernalé barvy, jež obvykle vznikla zetlením mrtvol; pak je patrně poblíž druhá kostra. K výzkumu volíme pokud možno suché počasí.

V *mohylách*, jimž lid říká *pohanské* či *hunské hroby*, v Čechách *mohyly*, leží pohřeb či místo pro urny ponejvíce na základě ve stejné úrovni s okolní půdou, vzácněji ve větší hloubce, v rostlé půdě nebo výše směrem ke hrotu. Při prozkoumání učiníme nejlépe, když provedeme průřez na dně, který však musí být založen poměrně široce, zvláště nahoře; pokud se narazí na chodbu, je třeba ji sledovat, protože vede k místu pohřbu. Jestliže se objeví kamenné

⁵² Pověsti a vyprávění o zaniklých městech, začarovaných pokladech, pohřbených obrech atd. je vhodné sledovat, protože i když ne vždy, přece často uchovávají paměť a dávají důležité vodítko. Náhodně došlo k nálezům na nejrůznějších místech; tak se jednou chtěl jeden sedlák v Uhrách napít ze studánky, šťouchl se přitom ale do nosu a když pátral po příčině, vytáhl z písku pramene nádherný bronzový meč. U Szilágy-Somlyó našli chlapi pasoucí kozy nádherný zlatý řetěz a jiné zlaté předměty, které chová c. k. Kabinet antik, jeden košíkář při řezání rákosí ve vodě zlatý náramek apod.

obložení nebo nádoby, má se ke kopání použít spíše jen rukou; v některých případech je dobré dát zeminu přesívat, aby se nic nezahodilo.

Při pohřbu žehem býval popel s milodary často uložen bez urny na zemi nebo v částečně nasypané mohyle a zasypán zemí.

V *popelníkových hrobech* bývají větší urny, jež obsahují spálené pozůstatky, obvykle obestavěny menšími, jejichž polohu je třeba sledovat; milodary jsou uloženy v hlavní nádobě, pročež jehlice, meče apod. bývaly zohýbány či také přelámány, nebo mimo ni.

Je třeba zkoumat, zda v mohyle či poblíž stanovišť uren jsou patrné stopy žároviště (ustriny). Vybírání nádob vyžaduje velkou obezřetnost, protože kvůli vlhkosti země jsou ponejvíce velmi křehké; je proto třeba podsunout prkno a nádobu i s okolní zeminou opatrně vyzvednout, načež se nechá několik hodin sušit na vzduchu, dokud hlína opět poněkud neztvrdne; teprve pak ji lze očistit od hlíny. Obsah včetně spálených pozůstatků, jinak zbarvené hlíny atd. je třeba zachovat. Na písčité půdě je lepší volit k vybírání uren suché počasí, v hlinitých půdách vlhké, protože jinak je okolí nádob příliš tvrdé.

Při kopání *diluviálního štěrku*, jenž sestává z hornin okolních vrchů a často pokrývá celé plochy na míle daleko, je třeba sledovat, zda se tu nevyskytují hrubě opracované kameny odlišného druhu, zejména z pazourku v dosud ještě neprokopaném terénu; protože ty patří k nejstarším pozůstatkům kultury.

Nákolní stavby v jezerech / ... následuje návod k vykopávkám podle sdělení Dr. Ferdinanda Kellera z Curychu /.

Podzemní zdivo se prozrazuje ponejvíce cihlami a kousky malty ležícími na povrchu / ... římské a mladší /.

Všechny nalezené předměty, ať už jakéhokoli druhu, nemají být příliš čistěny; pouze nalepená hlína a vápenná či písčítá krusta se smí odstranit, *ale nikdy rez*, jež sama o sobě tvoří povrch předmětu a je tedy jeho součástí.

Zlato nikdy nerezaví a podrží si v každém druhu půdy svoji žlutou barvu; k očištění stačí omytí teplou vodou.

Stříbro oxiduje a získá tím nerovný načervenalý či namodralé šedý povrch, který se ovšem nesmí odstraňovat. Kvůli příměsi mědi se často vytvoří krusta zelenavé měděnky, kterou lze odstranit octem či velmi slabou kyselinou. *Mince* proto bývají občas spečeny do celých hrud; nemají se násilně oddělovat, čímž se mohou zcela zničit, nýbrž položí se do octa nebo zředěné lučavky nebo do horké vody, v níž je rozpuštěn surový vinný kámen a nepálený kamenec (jeden lot vinného kamene, ½ lotu kamence na žejdlík vody); nesmí se tam však dlouho nechat, protože jinak by se zcela vybělily.

Bronz se v zemi povléká tvrdou, více či méně intenzivní zelenou rzí, která někdy potahuje předměty zcela pravidelně jako email, takže i nejjemnější ozdoby zůstanou patrné. Tato ušlechtilá rez čili patina je zvláště ceněna a propůjčuje předmětu vyšší hodnotu. *Zelená rez bronzů se naprosto nesmí odstraňovat*; velmi ztrácí na ceně, když jsou úplně vyčištěné, přičemž se ztrácejí další detaily i starožitný vzhled. Často bývají bronzы oškrábávány, napilovány nebo je kousek odlomen, aby se zjistilo, jestli nejsou ze zlata; to je ovšem docela zbytečné, protože zlato nikdy nerezaví; máme-li tedy kus potažený zelenou patinou, jistě to není zlato, nýbrž bronz (nebo mosaz). Nechají se tedy takové předměty tak, jak se našly a čistí se pouze vodou a pomocí dřevěného či kostěného nástroje od nalepené hlíny.

Železo je obvykle velmi náchylné k poškození a lehko se rozpadá, protože je ponejvíce naskrz prorezavělé. Takové předměty se nechají vysušit a všechny nesoudržné části se zpevní vyzím kličem, jež se nadrobno nakrájený vaří ve vodě; takto získanou želatinou se napustí všechny trhliny předmětu.

Jantar získává v půdě matný povlak. *Sklo* se na povrchu snadno loupe a opalizuje jako perleť. *Kost* se roztírá, ale po napuštění stearinem či voskem je opět pevná. *Hliněné nádoby*, v zemi velmi křehké, se zpevní vysušením na vzduchu (nikoli na slunci); / ... /

Je velmi žádoucí, aby se o každém nálezu okamžitě a to přímo na místě sestavil *popis*; dělníci tedy udělají dobře, když nález ohlásí faráři, učiteli či lékaři své obce či svému staviteli, inženýrovi, jemuž jsou podřízeni, nebo vůbec některému znalému muži, jenž se v zájmu vědy jistě takového úkolu ujme. Popis má obsahovat: 1. Přesné udání místa; 2. u mohyl jejich tvar, rozměry (výška, objem), u většího počtu jejich vzájemnou polohu; 3. materiál mohly (zda zemina čistá nebo promíšená kameny, jejich poloha, případně opracování, kamenné skříňky, klenutí); 4. poloha kostry podle světových stran, u plochých hrobů též hloubka, v níž ležely, a jejich okolí; 5. popis milodarů s údaji, na kterých končetinách či kde vedle kostry ležely, stopy spálených či ztrouchnivělých předmětů, u uren jejich poloha a jejich obsah, vždy s vyznačením materiálu, velikosti, výzdoby atd. Jasnější obraz než každý popis podá vyobrazení či věrné zobrazení pomocí odlitku či otisku; tyto mohou být v mnoha případech zhotoveny i osobami kreslení zcela neznalými.

/Následuje návod k hotovení sádrových odlitků různých druhů artefaktů./]

Příloha 7

Sacken, E. v. 1870: Instruction für die Eintragung und Eröffnung der Tumuli. Laut Beschluss der Sektion für Urgeschichte der anthropologischen Gesellschaft in Wien, verfasst von Ed. Freih. von Sacken. Wien (*Sacken 1870*)

Bezüglich der Untersuchung der Tumuli ist, wenn die Wissenschaft daraus Nutzen ziehen soll, ein systematischer Vorgang und besondere Umsicht nothwendig. Es handelt sich dabei weniger um den Werth der allfällig darin befindlichen Gegenstände, weniger um diese selbst, als um eine genaue Beobachtung der Art der Anlage des Hügels, der Lage und Zusammengehörigkeit der Fundgegenstände, kurz aller der Umstände, welche bei der Anfertigung des Tumulus stattfanden.

Nach vorgenommener genauer Messung des Hügels wird es, in den meisten Fällen das zweckmässigste sein, einen Gang oder Stollen durch den Mittelpunkt desselben, im Niveau des äusseren Bodens zu graben, wobei man zwei Punkte der Peripherie und den Mittelpunkt kennen lernt /.../ denn verschiedene Beispiele /.../ haben gezeigt, dass die Grabstätten in Hügeln in deren Mitte a) im Niveau des äusseren Bodens, b) weit über demselben, c) in der Mitte der Hügelhöhe, ja sogar noch höher liegen. Aber sie wurden bisweilen auch *tiefer* als die Basis des Tumulus ist, angelegt, daher man jedenfalls in der Mitte tiefer graben muss, als der Durchstich, bis auf den gewachsenen Boden. Seltener sind Grabstätten in der Peripherie (wie bei den Sinsheimer Hügeln), in welchem Falle der Hügel natürlich nach allen Seiten zu durchsuchen sein wird. In der Regel kann man annehmen, dass wenn man den Umfang an 2, höchstens 4 Stellen untersucht hat, ohne etwas zu Finden, von einer weiteren Durchforschung der Peripherie kein Resultat zu erwarten steht.

Es ist zu beachten, ob der Hügel mit Steinen umkränzt ist, oder ob sich in dessen Innerem eine regelmässige Steinsetzung befindet, die dann zu verfolgen ist. Stösst man auf einen aus Steinen zusammengesetzten Gang, so wird man bei Verfolgung desselben sicher auf die Grabstätte kommen.

Die heidnische Bestattungsart war eine dreifache: die *Beerdigung* des Leichnams, – die *Verbrennung* desselben und *Beisetzung der Ueberreste im Hügel* oder im *Boden* – die Aufbewahrung des Asche in Urnen. In seltenen Fällen, namentlich zu Hallstadt, wurde auch die *teilweise Verbrennung* beobachtet, nämlich die Beerdigung des Körpers und Verbrennung des Schädels oder auch umgekehrt.

Stösst man beim Graben auf regelmässig gelegte Steine, Gefässe, Asche mit Kohlen vermischt, oder auf schwärzliche, fettige Erde, die gewöhnlich durch Verwesung des Leichnams hervorgebracht ist, so muss mit grösster Vorsicht weiter geforscht werden. Man soll sich nunmehr nur mehr hölzerner Werkzeuge, nach Umständen auch nur der blossen Hände beim Graben bedienen, auch muss die Erde durchgeseiht werden, damit kleine Gegenstände nicht verworfen werden. Man mache nun von oben Luft, damit man zu den Objecten von oben herab, nicht von der Seite, gelange. Es sollen die aufgedeckten Fundstücke nicht sogleich weggenommen, sondern wo möglich bis zum Schlusse der Untersuchung auf ihrem Platze liegen gelassen werden, worauf man eine Zeichnung, oder doch wenigstens einen Situationsplan von der ganzen Ausgrabung mit genauer Bezeichnung der Gegenstände macht, dann erst dieselben aushebt. Während des Grabens wird man gut thun, sie mit dünnen Brettchen aus neuem Holze zu bedecken, damit sie durch die herabrollenden Steine nicht beschädigt und im Falle, dass sie wieder mit Erde bedeckt würden, leicht wieder aufgefunden werden können.

In Bezug auf den Begräbnissplatz ist zu beachten, ob das Skelett auf Schotter, gestampftem Lehm oder in einem Sarge liege, ob es mit feiner Erde, Sand oder Asche bestreut worden sei, ob es ganz oder bloss am Kopfe mit Steinen umstellt sei, beim Skelette selbst muss natürlich dessen Orientierung, Lage und Ausstattung bemerkt werden. Aehnlich sind die Umstände bei Brandgräbern ins Auge zu fassen, ob die Verbrennung an derselben Stelle vorgenommen wurde – was aus der grossen Menge von Kohlenresten und Brandspuren an Steinen, Lehm und Erde zu erkennen ist – oder ob die verbrannten Ueberreste von der an einem anderen Orte befindlichen Ustrine hierher gebracht worden seien, ob mit Steinen umstellt, auf geebneten Schotter gelegt u. s. w.

Auf Reste von Holzmoder ist genau Acht zu geben, da aus dessen Menge und Lage sich schliessen lässt, ob ein Klotzsarg vorhanden war oder nicht, ebenso auf Spuren von Kleidern, – die Verstorbenen wurden in der Regel bekleidet begraben – von denen oft nur Abdrücke in Lehm oder in der Erde mehr sichtbar sind.

Sehr wichtig sind die Schädel von Skeletten, weil diese über Race und Herkunft der Verstorbenen Aufschluss geben können; auf ihre Erhaltung ist daher besondere Sorgfalt zu verwenden und sie dürfen wenn sie vorsichtig, mit Unterlegung eines Brettes ausgehoben sind, erst wenn sie an der Luft etwas getrocknet sind, von der Erde gereinigt werden. Von allfällig mitgefundenen Thierresten sind besonders die Zähne, der Bestimmung wegen wichtig.

In nicht römischen Gräbern findet sich niemals eine Spur von Mörtel; wenn daher das Skelett oder der Brand, oder die Urne in einer Steinkiste stehen, so ist diese nur aus Bruchsteinen zusammengefügt ohne Anwendung von Mörtel.

Bei Urnengräbern sind die grösseren Gefässe, welche die Ueberreste der Verbrennung enthalten, gewöhnlich von kleineren umstellt, auf deren Stellung genau Acht zu haben ist.

Die heidnischen Grabstätten sind ohne Ausnahme mit Gefässen aus grobem, wenig gebranntem, daher meist bröckligem und auf dem Bruch schwärzlichen Thon ausgestattet. Das Ausheben derselben erfordert grosse Vorsicht, weil sie meist durch die Feuchtigkeit des Bodens mürbe und häufig durch das Gewicht der darüber liegenden Erde zerdrückt sind. Man muss daher trachten, sie vorerst von allen Seiten von Erde frei zu machen, sie dann an einigen Stellen mit Draht oder Rindfaden umwickeln, und wenn sie an der Luft übertröcknet sind, durch Unterlegung eines Brettchens sammt ihrem Inhalte langsam ausheben. Sind sie geborsten, so ist es gut, wenn die Sprünge nicht allzuweit klaffen, sie durch in Spiritus aufgelösten Schellack mittelst eines Pinsels zu kitten. Die im Gefässe befindliche Erde soll erst nach gänzlichem Trocknen des Thones vorsichtig herausgenommen werden. Als Kitt für gebrochene Töpfe ist ausser Schellack auch Gips mit Gummiwasser angerührt, oder Aetzkalk mit Topfen gemischt zu empfehlen. Zum Ausheben der Gefässe ist bei sandigem Boden trockenes Wetter günstiger, bei Lehmboden feuchtes, weil dieser sonst so hart ist, dass man die Urnen nicht herauschälen kann.

Bei Waffen, welche gewöhnlich zur Seite des Verstorbenen liegen, insbesondere aber bei Schmucksachen ist wieder deren Lage von Bedeutung, ob letztere am Kopfe, Halse, an den Armen oder Füßen (Fussringe) liegen. Vermodertes Holz zeigt wenigstens oft die Länge der Griffe oder Stiele an, ebenso Fasern von Leder oder gewebtem Stoffe die Application der Metalschmucksachen. Bronze ist gewöhnlich mit grünem Roste überzogen, Eisen häufig völlig oxydirt. Gegenstände aus letzterem Metalle, selbst wenn sie gut erhalten sind, unterliegen der Zersetzung durch die Luft, daher man sie mit einer Lösung von Fischleim (Hausenblase, Gelatine) überziehen und nach gehö-

riger Trocknung mit einer Mischung von Leinöl und Wachs firnissen soll. Bein wird durch Tränken mit Stearin oder Wachs wieder fester. Der grüne Rost (die edle Patina) der Bronzen darf nicht entfernt werden.

Vor allem wichtig ist eine genaue Beobachtung, Beschreibung und wo möglich graphische Darstellung des Fundes in seiner Totalität, denn nur aus allen, scheinbar oft unwichtigen Umständen lässt sich ein Bild gewinnen, welches einen Schluss auf die Sitten, Gebräuche, überhaupt die Culturzustände des Volkes gestattet, das diese in unsere Zeit hereinragenden Denkmale errichtete.

[Návod k zaznamenání a otvírání mohyl. Podle usnesení sekce pro pravěk antropologické společnosti ve Vídni sepsal Ed. svob. pán von Sacken.

Pokud jde o zkoumání mohyl, je nutný – pokud z něho má mít věda nějaký užitek – systematický přístup a zvláštní opatrnost. Nejde přitom ani tak o cenu předmětů v mohylách nalázaných, ani tolik o ně samé, jako o přesné pozorování polohy mohyly, polohy a souvislosti nalezených předmětů, zkrátka o všechny okolnosti, které vznikly při zbudování mohyly.

Po přesném vyměření mohyly je zpravidla nejúčelnější vykopat na úrovni vnějšího terénu chodbu či štolu skrze její střed, čímž poznáme dva body na obvodu i prostředek /.../ neboť rozmanité příklady /.../ ukázaly, že hroby uprostřed mohyl leží a) na úrovni vnější půdy, b) dále nad ní, c) uprostřed mohyly dokonce ještě výše. Někdy však jsou založeny i hlouběji než základna mohyly, takže se v každém případě musí uprostřed kopat hlouběji, než je průkop, až na rostlou půdu. Vzácněji jsou hroby na obvodu (jako u sinsheimských mohyl⁵³) a v takovém případě je přirozeně třeba prozkoumat mohylu na všech stranách. Zpravidla lze předpokládat, že pokud je obvod prozkoumán na 2, nanejvýše 4 místech, aniž by se něco našlo, nelze od dalšího průzkumu obvodu očekávat žádný výsledek.

Je třeba si povšimnout, zda má mohyla věnec z kamenů, či zda se v jejím nitru nachází pravidelná kamenná sestava, kterou je pak nutno sledovat. Narazíme-li na chodbu sestavenou z kamenů, pak nás její sledování najisto dovede k místu hrobu.

Pohanský způsob pohřbívání byl trojí: uložení mrtvolky *do země*, její *spálení* nebo *vložení pozůstatků do mohyly* či *do půdy* – uchování popela v *urnách*. Ve vzácných případech, zejména v Hallstattu, bylo pozorováno i *částečné spálení*, totiž pohřbení těla a spálení hlavy, nebo také naopak.

Pokud se při kopání narazí na pravidelně pokládané kameny, nádoby, popel promíšený uhlíky nebo na černavou, tučnou zemi, jež obvykle vznikla zpráchnivěním mrtvolky, je třeba dále zkoumat s největší opatrností. Při kopání by se nyní měly používat spíše dřevěné nástroje, podle okolností také jen pouhé ruce, také se musí země prosívat, aby se nevyhodily drobné předměty. Shora se udělá volný prostor, aby se k nálezům dospělo shora, nikoli se strany. Nalezené předměty se nemají hned odebírat, ale mají se pokud možno až do konce výzkumu nechat ležet na svém místě, načež se zhotoví kresba nebo přinejmenším situační plán celého výzkumu s přesným vyznačením předmětů, teprve potom se vyzvednou. Během vykopávky učiníme dobře, když je přikryjeme tenkým prkénkem z čerstvého dřeva, aby je nepoškodily opadávající kameny a aby se v případě, že by byly opět přikryty zemí, daly zase snadno znovu nalézt.

Pokud jde o místo pohřbu, je třeba sledovat, zda kostra leží na šterku, udusané hlíně či v rakvi, zda je zasypána jemnou zemí, pískem či popelem, zda je kameny obestavěna celá či jen kolem hlavy, u kostry je ovšem třeba všimnout si její orientace, polohy a vybavení. Podobně u žárových hrobů je třeba mít na zřeteli okolnost, zda spálení bylo provedeno na téměř místě – což se dá poznat podle velkého množství uhlíků a stop žáru na kamenech, hlíně a zemině – nebo zda sem byly spálené zbytky přineseny ze žároviště ležícího na jiném místě, zda jsou obloženy kameny, leží na zarovnaném šterku atd.

Dobrý pozor je třeba dávat na zbytky ztrouchnivělého dřeva, protože z jejich množství a polohy lze usuzovat, zda tu byla rakev z kmene stromu či ne, právě tak na stopy oděvů – zemřelí byli zpravidla pohřbíváni oblečení – z nichž jsou často patrné již jen otisky v jílu či hlíně.

Velmi důležité jsou lebky koster, neboť mohou podat vysvětlení o rase a původu zemřelých; jejich zachování je proto třeba věnovat zvláštní péči a očistit od hlíny se mohou teprve poté, co jsou opatrně, pomocí podloženého prkna vyzvednuty a na vzduchu se poněkud vysušit. Z případně spolu s nimi nalezených zvířecích kostí jsou vzhledem k určení důležité zejména zuby.

V neřímských hrobech se nikdy nenajde stopa malty; pokud se tedy kostra, pozůstatek žehu nebo popelnice nachází v kamenné skřínce, je tato složena jen z lomového kamene bez použití malty.

V popelnicových hrobech jsou větší nádoby, obsahující pozůstatky spálení, obvykle obestavěny menšími, na jejichž postavení je třeba dávat pozor.

Pohanské hroby jsou bez výjimky vybaveny nádobami z hrubé, málo vypálené, proto většinou drobné a na lomu černavé hlíny. Jejich vyzvednutí vyžaduje velkou opatrnost, protože jsou kvůli vlhkosti půdy křehké a vahou nadložní zeminy často rozdrčené. Je třeba se snažit, aby se nejprve ze všech stran uvolnily od hlíny, potom na některých místech ovinuly drátem či lýkem a když se na vzduchu prosuší, podložením prkénka i se svým obsahem pomalu vyzvedly. Pokud jsou rozpukané, pak je dobré, pokud nejsou trhliny příliš rozestouplé, zatmelit je pomocí štetce šelakem rozpuštěným v líhu. Hlína, jež se nachází v nádobě, může být opatrně vybrána teprve po úplném vysušení nádoby. Jako tmel na rozlámané hrnce se kromě šelaku doporučuje také sádra s trochou klovatiny, nebo nehašené vápno s tvarohem. K vyzvednutí nádob z písčité půdy je vhodnější suché počasí, při jílovité půdě vlhké, protože ta je jinak tak tvrdá, že urny z ní nelze vyloupnout.

U zbraní, jež leží obvykle po boku zemřelého, zvláště ale u ozdob je opět významná poloha, zda leží na hlavě, hrdle, na pažích či nohách (nánožníky). Ztrouchnivělé dřevo ukazuje často přinejmenším délku rukojetí či řapů,

⁵³ *Wilhelmi 1830* – K. S.

právě tak vlákna z kůže či tkané látky použití kovových ozdob. Bronz je obvykle potažen zelenou rzí, železo často zcela zoxidované. Předměty z posledně jmenovaného kovu, i když jsou dobře zachovány, podléhají na vzduchu rozpadu, protože se mají potáhnout roztokem rybiho klišu (vyzího klišu, želatiny) a po příslušném vyschnutí nafermezovat směsí lněného oleje a vosku. Kost bude opět pevnější po napuštění stearinem či voskem. Zelená rez (ušlechtilá patina) bronzů se nesmí odstraňovat.

Nade vše důležité je přesné pozorování, popis a pokud možno grafické zobrazení nálezu v jeho úplnosti, protože jenom ze všech, zdánlivě často nedůležitých okolností lze získat obraz, jenž dovoluje usuzovat na mravy, obyčejce a vůbec na kulturní stav národa, který tyto až do našich časů dochované památky zřídil.]

Příloha 8

Výběr z instrukcí průběžně podávaných Josefem Smolíkem

a) *Smolík 1878a, 24–25:*

/.../ Nemůžeme dosti nalehavě žádati každého, kdo v hliništích buď pracovat dává neb sám pracuje, aby /.../ seč může toho bedliv byl, aby se /starožitné zbytky/ zachovaly celé a neporušené. V případě tedy, když se mezi kopáním v hliništi objeví buď lidské kosti, nebo střepy z popelnic a p., musí se s kopáním přestat, a povinnosť každého uvědomělého jest, aby takové místo odkrýval shora, t. j. aby zanechaje kopání do břehu vylezl na břeh, a zde pozorně prokopával shůry dolů vrstvu po vrstvě. Uhodí-li na věci, které v pouhé hlíně jsou neobyčejné (kosti, střepiny a p.), nechť odloží motyku a rýč a hrabe pozorně hloub buď menší motyčkou (na př. na cukrovku) nebo plechovou lžící, nožem neb dokonce rukama. Jen takovým opatrným a nechť díme starobylosti předmětů samých jakož i úcty k době v naší vlasti dávno minulé důstojným zacházením /.../ lze se dodělati výsledků /.../.

b) *Smolík 1878b, 53–54:*

Způsob, jakým se mohyla proskoumati má, tak aby z toho archaeologii největší vzešel užitek, řídí se větším dílem dle mohutnosti a výšky mohyly samé. Je-li tato značně vysoká, nechť se nejprve změří její výška a obvod, mimo to se ohled vezme na nejbližší její okolí (je-li snad kameny u paty lemována, nebo pouze jednotlivými okroužena a p.), to vše nechť se zaznamená a pokud možná narýsuje. Aby se pak stanovilo a seznalo, má-li mohyla ve svém nitru kamenný kužel čili nic, nechť se začne kopati s boku, ovšem více na zkoušku, která se brzy odbude. Je-li v mohyle kamenný podkladek, pracuje se s prospěchem největším, když se od vrcholu na obě strany v oblouku nejprve hlinitá neb písčitá vrstva skoje a v širším pruhu jednak až na kámen a spolu až k patě, a pod tuto tak hluboko, až se uhodí na mrtvinu č. alluvium. Tímto pruhem, kterým se odkryjí části boku kamenného kužele, čímž se pozná složení kamenů samých, prokope se pak průřez od vrcholu kolmo až opět na mrtvinu. Je-li mohyla takového složení mohutnější, Bývá někdy potřebí na tento průřez křížem prokopati kolmo průřez druhý. Kostra ležívá obyčejně při patě nebo pod ní, popelnice, osudí, milodary a p. jak už uvedeno /.../

c) J. Smolík Václavu Divišovi-Čisteckému, Praha 24. 5. 1884 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Václav Diviš-Čistecký)

/.../ Račte prosím dobře prohlédnouti lebku (tam kde bývala ústa), neb půdu pod lebkou, zda-li tam neleží nebo přilepen není denár. /.../ netřeba nežli, uhodí-li se na kostru, rukama a nožem dále hrabati, věc nechati v zemi tam kde to leží i lebku, hnáty, nádoby ap., a pozvolna odkrývati jednu část po druhé, až celá kostra se vším všudy se objeví v zemi. Pak dlužno stanoviti ku které straně leží hlava, zda-li jest na zadní části položena (kouká do nebe), nebo je-li otočena vpravo nebo vlevo; jak leží ruce (přes kříž na prsou, nebo nataženy podlé těla, nebo ohnuty v loktech) a kde jsou postaveny nádoby s milodary (u krku, hlavy, meziloktí, u nohou, mezi chodidly ap.). Náušnice jsou buď pod ušima nebo těž za hlavou (záušnice) a pak vždy několik vedle sebe. Pak ku které straně leží nohy, jsou-li nataženy nebo skrčeny ap. A když to vše se konstatovalo, zaznamenalo a kostru se vším co s ní objeveno zbežně jen nakreslilo – pak teprv se hrob vybírá a když se hnáty odstranily, ještě pod nimi (zejména pod hlavou) se vše prokope až se uhodí na mrtvou zemi (na mrtvinu již nebylo hýbáno) a sice po celé délce hrobu na všech stranách jeho.

Příloha 9

Stručné populární návody Klimenta Čermáka

9a: *Člověk pravěký a prvotiny jeho práce (Čermák 1877, 244)*

Svítá sice na obzoru archaeologie evropské, ale dočkáme se dne, až na celé pevnině s takou pílí a obezřetností pracovati se bude, jako vídáme v skoumání palaeontologickém. S určitostí udává sice geolog zkameněliny dotýčných vrstev, ale práce lidská roztroušena jest příliš a jen cvikem dlouholetým dodělá se archaeolog jakéhosi pudu v hledání strožitin na jistém místě a přece často bývá sklamán a odchází šeptaje: „Sors omnia versat.“ Také z hmotného stanoviska přihlížejíce, shledáváme, že nákladnému skoumání právě vědeckému nedostává se mecenášův. Kdo by se ale podobným skoumáním rozumně baviti hodlal, tomu dáváme tuto radu z cizí i vlastní zkušenosti váženou:

Mohyly a pohřebiště odhalujeme dle vodorovných vrstev opatrně a hned na místě učiňme si náčrtek naleziště; nalezené předměty bedlivě označme a zabalme do papíru, škrábání a podrobného očišťování pominouce. Nádobu objevenou postavme do stínu a nedotýkejme se jich, až i hlína uvnitř dokonale vyschla. Za čerstvé *paměti* spíše pak zprávu o nálezu, dokonale udeje polohu místa, nejbližší okolí, okolnosti vedlejší, míry nástrojů a nádob; pozorujeme pohlaví koster, stáří dle zubů a vývoje i sebeřme každý zbytek kostí zvířecích za účelem podrobného určení a místnějšího ohledání, jež naznačí, zda kosti jsou ze zvířat domácích aneb divokým exemplářům náležité. Přepis

zprávy nemeškejme zaslati sboru archaeologickému v českém museu v Praze, redakci tohoto časopisu, jakož i neváhejme vřaditi nálezy buď do sbírky nejbližší školy, aneb raději odešleme úplný nález do musea Pražského i s popisem okolností při nálezu. Jedině tak podaří se úsilovné snaze všech *pravých vlastenců* docíliti obraz dávné minulosti; což pak ztraceno, želme toho tím více, ježto stalo se z nevědomosti, ba začasté i ze surovosti. Prodávati domácí starožitiny nahodilým kupovačům (obchodníkům) znamená *hrubou nevědomost a nelásku k statečným praotcům našim*.

9b: Pravěk lidstva evropského (Doba kamene) (Čermák 1887, 15–16)

Kdo by chtěl dobré věci posloužiti, ať při objevení podobných známek nechvátá, ale povolá vzdělanější muže z obce, ukáže jim naleziště a když se kopání počne, ať zbytečně lid se neláká k nalezišti. V tichosti a obezřetně možno mnohý hrob otevřít, a to tak: je-li nález na rovině, ubírají se vrstvy nožem, pomalu se odhrabují a je-li kostra aneb nádoby, ostaví se na místě, až *obraz celkový* se objeví, načež hned šířka a délka se vyměří a hloubka nálezu určí a popíše se, jak věci stály. Dobře poslouží také hrubý výkres a věci číslem označené v jich poloze nepohnuté se naznačí. Odhrabování děje se pak dále, nádoby opatrně *do stínu* se odstaví, jsou-li na rozpadnutí, vodním sklem se polejí a na místě, kam všetečný nemůže, se uloží. Na předmětech nalezených se *neškrabe*, drobnosti zetlelé ukládáme do krabičky bavlnou vyložené a seberme všecko, co při sobě v hrobu leželo, i nepatrné hřebíky, kaménky, zrnka, drátky; neboť pro vědu stejnou má cenu zrezavělý hřebík železný v tom nálezu, jako zlatá sponka. Naleziště pak prohledá se až na dno, t. j. prohrabe se opatrně vše, až na nepohnutou půdu spodní. Je-li naleziště ve břehu, odkryjeme též *zhora* vrstvu za vrstvou. Mohyly možno také na zkoušku prokopati napříč veskrze, ale důkladnější je odkrývání od vrchu dolů. Je-li oprávněna domněnka, že celé řady hrobů aneb mnoho popelnic v okolí se nalézá, povolá se znatel, neboť stačí, když zpráva podrobná a věrná podá se o nálezu *do Prahy sboru archaeologickému*, ale musí se to díti neprodleně, a za důkaz pošleme nalezené věci do sbírek musea národního v Praze, kam každý důležitější nález také patří. Kdo prodá nalezené takto předměty obchodníkům, aneb je prostě pohodí, spáchá *na své vlasti* veliký hřích a viní se z *nevzdělanosti*.

Každá škola a každý farní úřad milerád uloží předměty nalezené ku poučení lidu, aneb odevzdá je při příležitosti do musea.

Příloha 10

/Voss, A./ 1888: **Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren.** Eine Anleitung für das Verfahren bei Aufgrabungen, sowie zum Konserviren vor- und frühgeschichtlicher Alterthümer. Berlin 1888 (*Anonym 1888, 22–31*)

IV. Anweisung zur Untersuchung von Alterthümern.

A. Allgemeines.

Selbstverständlich ist es erforderlich, bei allen Untersuchungen die Masse festzustellen, bei Befestigungen etc. in Metern oder Schritten, bei Gräbern etc. in Metern. Auch bei Einzelfunden und Sammelfunden interessirt es, die Grössenverhältnisse der Gegenstände (in Centimetern) zu wissen.

Da die Untersuchungen, um den Anforderungen der Wissenschaft zu genügen, stets höchst genau sein müssen und deshalb ein nicht unbedeutendes Mass von Beobachtungsgabe und Uebung erfordern, wird es zweckmässig sein, dieselben, wenn irgend möglich, von Sachverständigen vornehmen zu lassen und nur im Nothfalle sie selbst anzustellen.⁵⁴ Vor allem aber mache man es sich zur Regel, alle beisammengefundenen, sowie die aus einer Fundstelle stammender Gegenstände zusammen zu halten und auch scheinbar geringfügige Dinge, wie Scherben, Eisenreste u. s. w. aufzuheben, da dieselben für die Forschung oft von grossem Werthe sein können.

Bei Ausgrabungen nehme man nur so viele Arbeiter als man persönlich genau kontrolliren kann, und bewahre bei der Entdeckung von Fundgegenständen sich und den Arbeitern die nöthige Ruhe.

***

Die gefundenen Gegenstände sind zunächst *ungereinigt* an einem nicht zu warmen Orte aufzubewahren und nur allmählig zu trocknen. Holzgegenstände, am besten im Moor oder feuchtes Gras verpackt, in einem Keller unterzubringen, um das Zerreißen durch allzu schnelles Trocknen zu verhüten, bis sie einem Konservirungs-Verfahren unterzogen werden können. Die Urnen sind sammt dem Inhalt, der überhaupt erst, nachdem das Gefäss ganz fest geworden ist, vorsichtig, am besten mit einem Messer oder einem eisernen Blechlöffel, zur Untersuchung herausgenommen werden darf, nach ihrer allmählichen Freilegung eine Zeit lang an der Stelle der Auffindung stehen zu lassen, um an der Luft zu trocknen und zu erhärten. Stark angegriffene Metallsachen erfordern ebenfalls allmähliche Trocknung, namentlich Eisensachen, ebenso Knochen und Skelettheile.

B. Die Untersuchung der einzelnen Arten von Alterthümern.

Die Untersuchung von *Flachgräbern* ist verhältnissmässig leicht und einfach. In der Mehrzahl der Fälle, in denen keine äusseren Merkmale vorhanden sind, bedient man sich zur Ermittlung der Stellen, wo die Gräber sich befinden, einer sogenannten Steinsonde, eines etwa 1 bis 1 ¼ m langen Stabes aus kräftigem, etwa ¾ – 1 cm starkem Stahldraht, dessen Spitze mit einem leichten olivenförmigen Aufschwellung versehen ist, um das Eindringen des nachfolgenden Schafththeiles zu erleichtern, und der oben in einer kräftigen ring- oder krückenförmigen Handhabe

⁵⁴ Auf Anfragen dieserhalb werden seitens der Verwaltung des Königlichen Museums für Völkerkunde in Berlin, prähistorische Abtheilung, gerne genauere Rathschläge ertheilt werden; wenn es gewünscht wird und die Umstände es gestatten, wird in wichtigen Fällen auch gern ein Beamter der Abtheilung zur Vornahme der Untersuchung bereit sein.

endigt, mittelst deren die Sonde in den Erdboden geschoben werden kann. In den trockenen Erdboden bringt die Sonde schwerer ein als in feuchten; die Untersuchungen sind deshalb im Frühjahr und im Herbst nach Regenwetter leichter vorzunehmen.

Man beginnt damit, dass man den Erdboden sondirt, ob man irgendwo auf eine Anhäufung von Steine stösst, welche eine Grabstelle vermuthen lässt. In weicherem, weniger steinigem Erdboden wird man auch frei in der Erde stehende Urnen mit der Sonde fühlen können, jedoch gehört dazu grössere Uebung.

Ist eine Grabstelle auf diese Weise ermittelt, so räumt man zuerst in grösserem Umfange den Erdboden fort, um die Umrisse des Grabes frei zu legen und achtet darauf, dass die Ränder der Grube nicht zu hoch und zu steil sind, damit sie nicht herunterstürzen und das Grab wieder verschütten. Alsdann legt man das Grab mit Hülfe eines kleineren Spatens bis auf die etwa vorhandene Steinsetzung vorsichtig bloss und macht eine Zeichnung von derselben. Hierauf trägt man vorsichtig einen Stein nach dem anderen ab und befreit nun mit Hülfe eines kleinen Botanisirspatens oder auch eines Esslöffels aus kräftigem Eisenblech die Urnen oder den sonstigen Inhalt des Grabes möglichst von dem anhaftenden Erdreich.

Wenn so die ganze Grabinhalt bloss gelegt ist, gefertigt man wiederum eine Zeichnung von demselben und beginnt erst, nachdem die Gegenstände einige Zeit an der Luft erhärtet sind, mit der vorsichtigen Herausnahme. Um die Urnen unversehrt herauszuholen, umwickelt man dieselben je nach der Grösse derselben mit einer 4–7 cm breiten, 2–4 m langen Gazebinde, welche man für diesen Zweck aufgerollt mit sich führt, nach Art eines chirurgischen Verbandes. In einigen Fällen, bei Skelet- oder Brandgräbern ohne grössere Urnen, wird es bisweilen gelingen, den Grabinhalt auf eine kräftige Eisenplatte zu schieben und so den Gesammtinhalt des Grabes auf einmal und in seinem ursprünglichen Befunde herauszuheben, um denselben später in Musse mit aller Sorgfalt untersuchen zu können. Ueberhaupt wird die genauere Untersuchung der gefundenen Gegenstände am besten nicht auf dem Grabfelde selbst, sondern später auf einem ruhigen und namentlich genügend hellem Orte vorgenommen.

Um nun von einem Grabe aus das nächstliegende zu ermitteln, sondirt man die Umgebung desselben und wirft einige Probegräben aus in verschiedenen Himmelsrichtungen, am besten gegen Osten und Westen und gegen Norden und Süden. Dieselben müssen selbstverständlich bis zu der Tiefe, in welcher man auf das erste Grab stiess, hinuntergeführt werden und genügend breit sein, damit die Arbeiter nicht in ihren Bewegungen gehemmt werden. Namentlich gilt dies für die sogenannten „Reihengräber“ der fränkischen und allemanischen Zeit, welche oft sehr tief, bis zu 5 Fuss unter der Oberfläche liegen.

Bei einer grösseren Anzahl von Gräbern und ausgedehnten Begräbnissplätzen ist es noch ganz besonders wichtig, von der Fundstelle eine Karte anzufertigen, die Lage der einzelnen Gräber genau aufzunehmen und in die Karte einzutragen, sowie jedes Grab mit einer besonderen Nummer zu versehen und in gleicher Weise die in jedem Grabe gefundenen Gegenstände zu bezeichnen, um auf diese Weise festzustellen, welche Gräber die ältesten sind, an welcher Stelle man zuerst mit dem Begraben angefangen hat und in welcher Reihenfolge damit fortgefahren ist.

Die Untersuchung der *Hügelgräber*, welche oft von bedeutendem Umfang sind, erfordert im Allgemeinen mehr Umsicht. Die Formen und Grössenverhältnisse derselben sind sehr verschieden: bald haben sie eine kreisrunde, bald eine ovale und nicht selten eine langgestreckte Grundfläche, auf welcher sich die Masse der Aufschüttung von ganz niedriger, kaum bemerkbaren Bodenaufschwellung an bis zu hohen, steil abfallenden, „backofen-“ oder glockenförmigen Kuppeln (sogenannte „Glockenhügel“) erhebt.

Bevor man zu der Untersuchung eines Hügelgrabes selbst schreitet, nehme man eine genaue äussere Besichtigung desselben vor und stelle zunächst fest, ob dasselbe von einem Steinkranz oder einem Graben umgeben ist, oder ob oben auf demselben Steine liegen, ebenso, ob sich oben auf der Mitte oder sonst an der Seite grubenartige Vertiefungen finden. Beim Vorhandensein solcher Vertiefungen, namentlich einer dellenartigen Grube auf dem Gipfel des Hügels, hat man allen Grund anzunehmen, dass in dem Hügel früher schon Nachgrabungen stattgefunden haben.

Nach der äusseren Besichtigung messe man die Höhe, Breite und Länge des Hügels und fertige eine Zeichnung von demselben. Sind noch andere Hügel in der Nähe oder handelt es sich um die Untersuchung eines an Hügeln reichen Gräberfeldes, so mache man von demselben eine kartographische Aufnahme, trage jeden einzelnen Hügel in die Karte ein und bezeichne ihn mit einer besonderen Nummer, um bei einer späteren Untersuchung unter dieser Nummer zu verzeichnen, was in dem Hügel gefunden wurde.

Man hat nun verschiedene Methoden der Untersuchung. Welche von denselben man anzuwenden hat, wird in dem einzelnen Falle immer von gewissen Umständen, namentlich der verfügbaren Zeit, der Grösse und dem Material des Hügels abhängen. Auch über die

Stelle, an welcher man die Ausgrabungen beginnen soll, hat man aus einer Reihe von Erfahrungen gewisse Regeln aufgestellt. Mag man nun auch eine Methode wählen, welche man wolle, und anfangen, wo immer, so ist doch eine Art der Ausgrabung unter allen Umständen unzulässig, nämlich die Abteufung eines Schachtes von oben her in die Mitte des Hügels, weil man auf diese Weise nur in besonders günstigen Fällen auf dem Hauptinhalt des Grabes, das eigentliche Hauptgrab, stösst, gewöhnlich aber nicht in der Lage ist, weder von der Einrichtung oder dem Aufbau des Grabes sich eine genügend klare Vorstellung zu verschaffen, noch auch den Inhalt desselben ganz herauszufördern. Da zudem nicht selten in einem Grabhügel mehrere Gräber enthalten sind, welche durch den Hügel vertheilt sind und sich öfters namentlich wenn dieselben aus einer späteren Zeit als das Hauptgrab stammen, in der Peripherie und dem Mantel des Hügels also besondere Begräbnisse befinden, so wird man bei einer solchen Raubausgrabung von der Existenz diesen Nebengräber keine Kenntniss erlangen.

Eine gründliche, nach allen Richtungen hin genügende Untersuchung eines Hügels ist nur durch eine völlige Abtragung desselben zu erzielen. Dieselbe hat allmählig in einzelnen Abschnitten zu erfolgen und darf sich nur bei ganz kleinen Hügeln über die ganze Ausdehnung des Denkmals erstrecken. Je nach der Höhe und dem Umfange

des Hügel wird man zunächst die eine Hälfte oder auch nur ein Drittel oder Viertel desselben in Angriff nehmen und zwar, indem man von unten her parallel der Oberfläche Schicht für Schicht abträgt oder gewissermassen abschält. Auf diese Weise kann man genau die Schichtung des Hügelns und die Lage der verschiedenen Einschlüsse feststellen. Bei Abtragung des letzten Abschnittes markirt man an einer in den Boden getriebenen Stange die Höhe des Hügelns sowie die Verhältnisse der verschiedenen etwa vorhandenen Schichten. Ist man auf ein Begräbniss gestossen, so lässt man dasselbe zunächst unversehrt, bis dasselbe in seinem ganzen Umfange blossgelegt ist, und untersucht es erst dann. Nähert man sich der Basis des Hügelns, so ist darauf zu achten, ob die Begräbnisse bis unter die Oberfläche des umgebenden Gebietes hinunter gehen, ob also der Boden an jener Stelle ausgehoben war, oder ob der Hügel auf der Bodenoberfläche selbst errichtet wurde.

Es gilt als Regel, von Osten oder Südosten her die Ausgrabung zu beginnen, da man häufig das Hauptgrab mehr in dem östlichen Theile des Hügelns gefunden hat. Wenn nicht besondere Umstände es verhindern, so mag man dies als allgemeine Vorschrift befolgen. Bei der gänzlichen Abtragung wird dies freilich weniger in Betracht kommen, als bei einer theilweisen Untersuchung, wo man, sei es aus Mangel an Zeit oder an Mitteln, nur in der Lage ist, die zweite Untersuchungsmethode anzuwenden, nämlich Einschnitte durch den Hügel zu machen. Wenn es irgend möglich ist, sollen wenigstens zwei Einschnitte in den Hügel gemacht werden, bei Rundhügel der eine von Südost her gegen Nordwest durch die Mitte des Hügelns und der andere diesen im Scheitelpunkte des Hügelns rechtwinklig kreuzend, also ein kreuzförmiger Einschnitt. Bei länglichen Hügelns wird man der Haupteinschnitt durch die ganze Länge des Hügelns machen und ein oder mehrere rechtwinklige Quereinschnitte, je nach der Länge des Denkmals. Der Einschnitt muss so breit als möglich gemacht werden, je höher der Hügel ist, desto breiter, damit die Gefahr des Nachstürzens der Wände vermieden wird, und die Arbeiter Raum haben, sich frei zu bewegen. Die Untersuchung mittelst blosser Einschnitte sollte jedoch nur ausnahmsweise vorgenommen werden, oder nur in Fällen, wo man von einem grösseren Gräberfelde bereits eine Anzahl von Hügelns untersucht hat und über der inneren Bau derselben so weit unterrichtet ist, dass man in jenem Hügel nur ein Begräbniss findet und sicher ist, bei einem Kreuz-einschnitt daselbst zu treffen und ganz zu heben. Auf alle Fälle richte man die Einschnitte so ein, dass sie an der Basis des Hügelns wo möglich noch eine Breite von etwa 2 Metern haben.

Bei ausserordentlich grossen Hügelns hat man sich damit begnügt, seitwärts von des Basis her in bergmännischen Weise einen mit Holz ausgezimmerten horizontalen Stollen und vom Scheitel des Hügelns aus einen anderen senkrecht auf diesen zu treiben. Diese Art der Erforschung wird immer nur ein unsicheres Resultat ergeben und darf nur in aussergewöhnlichen Fällen Anwendung finden.

Den Arbeitern mache man es zur Pflicht, dass sie nicht nur auf Steine, sondern auch auf etwa vorkommende Thonscherben, Kohlen und Brandspuren und namentlich Holzreste genau achten und sofort innehalten mit Graben, sobald sie auf dergleichen stossen, da nicht immer die Begräbnisse mit *Steinen* umgeben sind, in manchen Fällen vielmehr aus ausgehöhlten Baumstämmen hergerichtete Sarge /.../.

Die *römischen und fränkischen Begräbnissplätze* enthalten gewöhnlich in den Boden vertiefte *Flachgräber*, in welchen die Todten bestattet sind. /... velmi stručně, pak též o megalitech – vždy jen na několik řádek na s. 29–30./

[IV. Návod ku prozkoumání starožitností.]

A. Všeobecně.

Samozřejmě je žádoucí, aby při všech výzkumech byly zjištěny míry, u opevnění apod. v metrech nebo krocích, u hrobů apod. v metrech. Rovněž při ojedinělých a hromadných nálezech je zajímavé znát velikostní poměry předmětů (v centimetrech).

Protože výzkumy, má-li se dostát požadavkům vědy, musí stále být nanejvýš přesné a vyžadují tedy ne nevýznamnou míru pozorovacího talentu a cviku, je účelné přenechat je, pokud je to možné, odborníkům a sám je zastoupit jen v případě nouze.⁵⁵ Především však musí být pravidlem, aby všechny spolu nalezené, jakož i z jednoho naleziště pocházející předměty drženy pohromadě a také aby i zdánlivě nepatrné věci, jako střepy, železné zbytky atd. byly vyzvednuty, protože často mohou mít pro bádání velkou cenu.

Na vykopávky bereme jen tolik dělníků, kolik je možno osobně kontrolovat, a při odkrytí nálezů dbáme na to, abychom my sami i dělníci zachovali nutný klid.

* * *

Nalezené předměty je třeba nejprve *nečištěně* uchovávat na nepřiliš teplém místě a jen pozvolna vysoušet. Dřevěné předměty, nejlépe zabalené v rašelíně či vlhké trávě, přechovávat ve sklepě, aby se uchránily před rozpukáním způsobeným příliš rychlým vysušením, dokud nebudou moci být ošetřeny konzervačním způsobem. Popelnice je třeba po pozvolném odkrytí ponechat po nějaký čas na místě nálezů, aby se na vzduchu vysušily a ztverdly, a to včetně obsahu, který se teprve po úplném ztverdnutí nádoby opatrně vyjme, nejlépe nožem nebo železnou plechovou lžící. Rovněž silně porušené kovové věci vyžadují pozvolné vysušení, především železné věci, právě tak kosti a části koster.

B. Zkoumání jednotlivých druhů starožitností.

Zkoumání *plochých hrobů* je poměrně lehké a jednoduché. Ve většině případů, kdy nejsou patrné žádné vnější příznaky, užívá se ke zjištění míst, kde se hroby nacházejí, takzvaná kamenová sonda, asi 1 až 1 ¼ m dlouhá tyč z asi ¾–1 cm silného ocelového drátu, jehož hrot je opatřen lehkým olivovitým zduřením, které usnadňuje pronikání za ním následujícího tělesa tyče, a nahoře tyč končí silnou kruhovitou či berličkovitou rukojetí, jejíž pomocí se sonda

⁵⁵ Na dotazy v této věci poskytne správa Královského etnologického muzea v Berlíně, prehistorické oddělení, s radostí bližší instrukce; pokud to bude požadováno a pokud to okolnosti dovolí, je úředník tohoto oddělení v důležitých případech ochoten převzít prozkoumání.

vpravuje do země. Do suchých zemin proniká sonda obtížněji než do vlhkých, proto se průzkumy snadněji provádějí na jaře a na podzim po deštivém počasí.

Začíná se tím, že se sonduje půda, zda se někde nenarazí na shluk kamenů, jenž dovoluje soudit na místo hrobu. V měkké, méně kamenité půdě lze také sondou poznat volně v zemi stojící urny, což ovšem vyžaduje větší cvik.

Jestliže je tímto způsobem zjištěna poloha hrobu, odklidí se nejprve zemina ve větším rozsahu, aby se odkryly obrysy hrobu a dává se pozor, aby stěny jámy nebyly příliš vysoké a strmé, aby se nezřítily a hrob znovu nezasypany. Poté se hrob opatrně odkryje pomocí menšího rýče až k případnému kamennému obložení a to se nakreslí. Nato se opatrně odebírá jeden kámen za druhým a urny či jiný obsah hrobu se pomocí malého botanického rýčku nebo také jídelní lžice ze silného železného plechu pokud možno uvolní z ulpívající na něm zeminy.

Když je takto odkryt celý obsah hrobu, zhotoví se opět jeho kresba a teprve pak se začne, když předměty nějaký čas tvrdly na vzduchu, s opatrným vybíráním. Aby se urny vyjmuly nepoškozené, ovinou se podle své velikosti 4–7 cm širokým, 2–4 m dlouhým pásem gázy, který s sebou pro tento účel nosíme, na způsob chirurgického obinadla. V některých případech, u kostrových či žárových hrobů bez velkých uren se někdy podaří přesunout obsah hrobu na silnou železnou desku a vyzvednout tak najednou celý obsah hrobu v jeho původní situaci, a teprve ve volné chvíli jej se vši pečlivostí prozkoumat. Vůbec je nejlépe neprovádět podrobnější průzkum nalezených předmětů přímo na pohřebišti, ale až později na klidném a zejména dostatečně světlém místě.

Abychom nyní zjistili další hrob ležící v blízkosti prvního, sondujeme v jeho okolí a kopeme několik zkušebních sond v různých směrech, nejlépe od východu k západu a od severu k jihu. Tyto musí být samozřejmě dokopány až do hloubky, v níž se narazilo na první hrob, a musí být dosti široké, aby dělníci nebyli omezeni v pohybu. Zejména to platí pro takzvané „řadové hroby“ z franského a alamanského období, jež často leží velmi hluboko, až 5 stop pod povrchem.

Při větším počtu hrobu či rozsáhlých pohřebištech je zvláště důležité zhotovit mapu naleziště, přesně zaznamenat polohu jednotlivých hrobů a zanést ji do mapy, stejně tak jako opatřit každý hrob zvláštním číslem a stejným způsobem označit předměty v každém hrobě nalezené, aby tak bylo možno zjistit, které hroby jsou nejstarší, na kterém místě se začalo s pohřbíváním a v jaké následnosti se pokračovalo.

Zkoumání mohyl, které bývají často značného objemu, vyžaduje všeobecně více obezřetnosti. Jejich tvary a velikostní poměry jsou velmi rozmanité: brzy mají okrouhlou, brzy oválnou a nezdědku protáhlou základnu, nad níž se zvedá násyp od zcela nízké, stěží patrné vyvýšeniny až po vysokou, strmě spadající, „pecovitou“ či zvonovitou kupu (takzvané „zvonovité vršky“).

Než se přikročí k vlastnímu výzkumu mohyly, provede se jeho přesné vnější ohledání a nejprve se zjistí, zda je obklopena kamenným věncem či příkopem, nebo zda nahoře na ní leží kameny, dále pak, zda se nahoře na vrcholku či jinde na boku nenacházejí jámovitě prohlubně. Pokud zde jsou takové prohlubně, zejména důlkovitá jamka na vrcholku mohyly, lze důvodně předpokládat, že v mohyle už dříve proběhly vykopávky

Po vnějším ohledání se změří výška, šířka a délka mohyly a zhotoví se její kresba. Jsou-li v blízkosti další mohyly nebo jde o výzkum pohřebiště s četnými mohylami, zhotoví se jeho kartografické znázornění, každá mohyla se zaneše do mapy a označí zvláštním číslem, aby při pozdějším výzkumu tímto číslem označilo, co bylo v mohyle nalezeno.

Pro výzkum existují různé metody. Kterou z nich použít, to závisí v jednotlivých případech vždy na jistých okolnostech, zejména na čase, který je k dispozici, na velikosti a materiálu mohyly. Také pro místo, kde s vykopávkami začít, jsou na základě řady zkušeností určitá pravidla. Ale ať už vybereme metodu, jakou chceme a ať už začneme kdekoli, jeden způsob vykopávek je přece jen za všech okolností nepřijatelný, totiž vyhloubení šachty shora do středu mohyly, protože tímto způsobem se jen za zvláště příznivých okolností narazí na hlavní obsah hrobu, na vlastní hlavní hrob, obvykle se však nepodaří získat jasnou představu o struktuře či výstavbě hrobu, aniž úplně vyčerpá jeho obsah. Jestliže navíc mohyla nezdědku obsahuje více hrobů, jež jsou rozmístěny porůznu v násypu a často se nacházejí na obvodu či v plášti násypu jako samostatné pohřby, zejména pokud pocházejí z pozdější doby než hlavní hrob, pak se při takovém loupeživém kopání nezíská o existenci těchto vedlejších hrobů žádný poznatek.

Důkladný, ve všech směrech vyhovující výzkum mohyly lze provést jen jejím úplným snesením. Toho se dosáhne postupně po jednotlivých úsecích a pouze zcela malé mohyly se smí odkrývat celé najednou. Podle výšky a obvodu mohyly se prokopává nejprve polovina nebo jen třetina či čtvrtina mohyly a to tak, že se odebírá či jaksi odlupuje vrstva za vrstvou odshora souběžně s povrchem. Tímto způsobem lze přesně zjistit vrstvení mohyly a polohu různých zásahů. Při snášení posledního úseku se na tyči zaražené do země vyznačí výška mohyly a různých zachycených vrstev. Jestliže se narazí na hrob, nechá se nejprve neporušený, dokud není odkryt v celém rozsahu, a teprve pak se zkoumá. Při přiblížení k základně mohyly je třeba sledovat, zda pohřby zasahují až pod povrch okolí mohyly, zda tedy byla půda na tomto místě vyhloubena, nebo zda byla mohyla zřízena přímo na povrchu.

Platí jako pravidlo začínat vykopávky od východu či jihovýchodu, protože hlavní hrob se častokrát najde spíše ve východní části mohyly. Pokud tomu nebrání zvláštní okolnosti, lze to dodržovat jako obecný předpis. Při úplném odstranění to samozřejmě není tak důležité jako při částečném prozkoumání, kdy se – ať už z nedostatku času či prostředků – použije druhá výzkumná metoda, totiž řezy skrze mohyly. Pokud jen je to možné, měly by být provedeny nejméně dva řezy, u okrouhlé mohyly jeden od jihovýchodu k severozápadu skrze střed mohyly a další, který jej bude ve vrcholu mohyly pravoúhle křížovat, tedy křížový řez. U protáhlých mohyl se provede hlavní řez po celé délce mohyly a jeden či více pravoúhle příčných řezů podle délky mohyly. Řez musí být pokud možno široký, čím širší, čím je mohyla vyšší, aby se předešlo nebezpečí zřícení stěn a aby dělníci měli prostor k pohybu. Průzkum pouhými řezy se však provádí jen výjimečně nebo jen v případech, kdy na větším pohřebišti byl už prokopán větší počet mohyl a získáno natolik poučení o jejich vnitřní stavbě, že se v oné mohyle hledá jen pohřeb a je jisté, že

křížovým řezem se na něj narazí a celý se vyjme. V každém případě se zakládají řezy tak, aby na základně mohly měly stále ještě šířku asi 2 metry.

U mimořádně velkých mohyl se spokojíme proražením vydřevené štolky po hornickém způsobu vodorovně z boku při úpatí a jiné svislé, k ní kolmé z temene mohyly. Tento způsob průzkumu má vždy jen nejistý výsledek a měl by se uplatnit pouze v neobvyklých případech.

Dělníkům budiž uloženo za povinnost, aby dávali řádný pozor nejen na kameny, ale na možný výskyt hliněných střepů, uhlíků a stop žáru a zejména zbytků dřeva a ihned zastavili kopání, jakmile na takové věci narazí, protože ne vždy jsou hroby obklopené kameny, v některých případech jsou to spíše rakve zhotovené z vydlabaných kmenů /.../ *Římská a franská pohřebiště* obsahují obvykle *ploché hroby* zapuštěné do země, v nichž jsou pohřbeny mrtvolky. /.../

Příloha 11

Anonym/1888/: Návod ku sbírání a zachraňování starožitností. Olomouc.

III. Čeho sluší dbáti při hledání, dobývání a uchraňování starožitností? (*Anonym b. d.*, 12–16)

*Ne každý je způsobilým po starožitnostech pátrati. Má-li věda starožitnická č. archeologie z nálezů nějakého míti prospěch, musí badatel míti potřebných ku archeologickému badání vědomostí. Mimo to je nyní úředně dovoleno hledati starožitnosti jen tomu, kdo se může vykázati jistou legitimací. Ve Vídni zřízena je c. k. ústřední komise pro zkoumání a zachraňování památek starožitných; komise tato má po celé říši své zřízení, tzv. *konseratóry*, kteří mají právo i povinnost v obvodě jim přikázaném po starožitnostech pátrati a je zachraňovati. /.../ Těmto osobnostem tedy může také zpráva o starožitnostech náhodou objevených podána býti, naleziště pak dle možnosti budiž ponecháno neporušeno, až by buď konservátor buď jeho plnomocník na místo se vypravil, aby je obádal. Někdy však je takový odklad nemožným, tak např. objeví-li se hroby při orání; býváť polní práce zhusta neodkladnou. V takovém případě budiž ihned dána zpráva konservátoru, starožitnosti vyorané pak buďtež vesměs pečlivě uschovány. Dobře jest, dělníkům při té práci zaměstnaným slíbiti odměny za pečlivé uschování všech věcí, na které by náhodou přišli.*

Objeví-li se předhistorický hrob, má se napřed hlína se všech stran odhrabati a nakresliti pak půdorys resp. průřez hrobu, zvláště obkřídlen-li vlastní hrob kamennou komorou. Po rozebrání této třeba opět zaznamenati resp. nakresliti, jak jsou nádoby rozestaveny (kolem velké popelnice stávají menší nádoby, někdy jsou malé hrnečky ve velkých, kostry mívají nádoby buď u hlavy buď u nohou); třeba pečlivě zjistiti, jaké milodary (zbraně, nástroje, šperky) v hrobě jsou uloženy, a na kterém místě. *Všechny předměty z jednoho hrobu a vůbec předměty pohromadě nalezené, buďtež pohromadě ponechány* a od ostatních, jinde nalezených věcí odděleny. Velice se doporučuje, na každou nalezenou věc přilepiti *ihned ceduličku*, označující trať, kde předmět nalezen byl. Objeví-li se více hrobů vedle sebe, nutno je poznačiti běžnými čísly a věci z každého hrobu *zvlášť* uschovati a dotčným číslem hrobu poznačiti.

Zcela dopodrobna třeba zjistiti polohu naleziště; zejména nestačí jméno obce, neboť na území téže obce bývá i několik nalezišť různých účelem (jedno je pohřebištěm, druhé osadou atd.) i věkem. Potřeba tedy zaznamenati trať i číslo parcelní, směr od osady i vzdálenost. Nejlépe je nakresliti si mapku celého území obce dle mapy katastrální, u starosty obecního chované a na mapce té jednotlivá naleziště zaznamenávati. Ve zprávě podané muzeu pak třeba též popsati polohu naleziště, je-li na rovině, kopci, na svahu, v dolině, u vody atd. Otázky, kterých při takových zprávách třeba dbáti, obsahuje zvláštní provolání, jež spolek olom. muzea vydal a které se na požádání zašle.

Při uchraňování starožitností pak třeba na zřeteli míti, že „*na zahození jakékoli věci je vždycky času dost*“. Nic, co lidskou rukou vytvořeno je, i věc sebe nepatrnější, nebudiž pohozeno: neboť ledaco, co se zdá býti nálezci bez ceny, má důležitost pro archeologa.

Zvláště je žádoucí, aby *nádoby* byly z hlíny vyzvedány v *celosti*. Proto, narazí-li se při orání nebo kopání na nádobu, třeba ihned v práci ustati a nějakým lehčím nástrojem, nejlépe dlouhým nožem nebo plechovou lžící, hlínu od nádoby kolem do kola odhrnovati; pak teprve budiž nádoba s patřičnou opatrností ze země vyzvednuta. Někdy je nádoba tak rozmoklá, že se ulamuje pod rukou pouhým dotknutím. Tu třeba pouze hlínu kolkolem odhrabati, podstrčiti pod nádobu deštičku a pak teprva ji vyzvednouti, načež se nechá několik hodin netknutá státi, až na vzduchu opět ztuhne a vyschne.

Velmi často však nacházejí se *střepiny*. O těchto platí plnou měrou pravidlo shora uvedené: „*že na zahození každého kousku vždycky času dost*.“ Budtež proto všechny střepiny sebrány a uschovány, obzvláště pak kousky, na kterých viděti nějaké *ornamenty*, jako čárky, důlky a pod., pak všechny *okraje* nádob, dna, ouška vyvýšené pásy atd. – Při čištění nádob a střepin umýváním potřeba též opatrnosti, neboť mnohé nádoby natřeny jsou barvou (červenou, žlutou, bílou, nejčastěji pak tuhou čili grafitem na černo), která nesmí býti smyta.

Při vyzvedání věcí kovových budiž toho dbáno, aby se nepolámaly. Mnohý nalezna věc jemu neznámou a chtěje se přesvědčiti, z jaké látky je, nemá nic pilnějšího na práci, než chytiti nalezený předmět do obou rukou a rozlomiti jej. Tak se jednati nesmí, neboť tím přicházejí mnohé pěkné památky na zmar. Zvláště též varujeme před upřílišením čistěním věcí bronzových. Muzeu našemu dodány tu a tam věci bronzové, zbavené patiny, t. j. oné zelené rezi, kterou se bronz časem pokrývá. Nálezce domníval se, že tím prokáže muzeu a vědě archeologické službu, když všecku tuto rez seškrabe, ano mnohý nemoha ji seškrabati, dal předmět do vřivé vody a vařil jej tak dlouho, až všecka rez zmizela. Tím ztrácí bronzový starožitný předmět velice na své ceně. Jeť právě tato krásně zelená rez známkou a důkazem velikého stáří nalezeného předmětu. Ovšem, ležel-li předmět v močálu, neb také blížil-li se bronz složeninou svou mosazu, pak netvoří se na něm patina.

Zvlášť opatrně musí se vyzvedati předměty železné, neboť železo podléhá účinkům času a vzduchu mnohem více než bronz i měď, stříbro i zlato. Rez ze železa nesmí se ulamovati, neboť pak se snadno celý předmět rozdrobí. Vůbec, kdo se starožitnostmi zacházeti neumí, nechť jich od obalu jejich (*rezi*, hlíny atd.) neočišťuje.

Také *kosti* zároveň se starožitnostmi nalezené, jsou pro vědu velmi důležité, obzvláště lebky lidské i zvířecí, jež se mají dle možnosti v celosti a neporušeny ze země vyzvednouti. Přijde-li se na celou kostru, záhodno zjistiti její polohu, zejména leží-li natažena či skrčena, na zádech či na boku, ve kterou stranu světovou leží hlavou atd. Někdy bývá kostra jenom částečně spálena, což také zjistiti třeba.

Příloha 12

/Niederle, L./ 1894: Návod ku sbírání a zachraňování předhistorických památek. Sestavil J. Novotný. Praha (Novotný 1894)

Návod tento má sloužiti těm, kteří buď sami mají sbírky předhistorických starožitností, aneb je pro musea veřejná sbírají a opatrují. Tím ovšem nemíníme schvalovati tříštění materialu po různých sbírkách soukromých, školních a pod. *Naopak*. Ale vidouce zároveň, že tomu zabrániti nelze, chceme tímto návodem aspoň z části napravit chybu a posloužiti k tomu, aby památky takové byly i od laiků pokud možná systematicky sbírány a opatrovány, a neztrácely tak docela své vědecké ceny, jako se to obyčejně stává v rukou nezalých.⁵⁶

Pojednávati o významu, datování atd. jednotlivých památek není účelem tohoto návodu. O tom lze se poučiti z českého spisu Dra. L. Niederla „*Lidstvo v době předhistorické se zoláštím zřetelem na země slovanské*“, jež vyšel nákladem Bursíka a Kohouta v Praze, a na jehož stránky v závorkách odkazujeme.

Návod je sestaven pro sběratele v zemích českých, to jest. obírá se jen těmi druhy předhistorických památek, jež se v naší vlasti nalézají. Jsou to hlavně památky následující:

1. Památky v nánosech jeskynních a naplaveninách řek. 2. Památky z jednotlivých, porůznych nálezů. 3. Poklady (depóty). 4. Valy neboli hradíště. 5. Zbytky obydlí: a) stavby kolové, b) kulturní vrstvy a jámy. 6. Hroby: a) Mohyly, b) hroby bez mohyl žárové a kostrové, c) jiné hroby různé.

Dříve však než přijdeme k speciálnímu návodu, dlužno zde uvésti několik *obecných pravidel*.

1. První povinností milovníka starožitnin je *zachraňovati památky pro vědu*, nejen pro museum. Antiquářské sbírky různých kuriosit jsou již dávno překonaným stanoviskem. Kdo uschová památku, aniž by zároveň její vědeckou cenu zachránil, málo zachránil. Proto by mělo být vlastně zachraňování památek ponecháno znalcům, a *laik vždy dobře udělá, poradí-li aspoň se s odborníkem*. Jednotliví odborníci i ústavy v té věci rádi poskytnou rady. A teprve potom ať každý dle návodu dalšího sám pracuje.

2. Při nálezu památek dlužno sbírat i nepatrné předměty, jež mohou s nálezem souviseti, jako střepy, úlomky železné (i zbytky rezu), *kosti* a pod.

3. Nalezené předměty se neočištěné odnesou domů, kde se později čistí a konservují dle návodu dále podaného. Varujeme před oškrabováním a vůbec násilnějším čištěním.

4. Věci, jež byly nalezeny *pohromadě*, nutno také *pohromadě uložit*, stejnou etiketou označit a nikdy neoddělovat. Systém, jež se dosud udržuje v některých starých sbírkách, dle něhož se stejné předměty dávají k sobě, nádoby k nádobám, náramky k náramkům atd., je naprosto špatný. Ve sbírce se má každý souvislý nález jedním pohledem přehlédnout.

5. Při všech větších a důležitějších nálezech má se hleděti k co možná *nejúplnějšímu topografickému označení místa nálezů*. Při tom jest dbáti i na *názvy* polí, tratí, lesů, a na to, poutají-li se k nalezišti mezi lidem pověsti nebo jiné tradice. Nález se topograficky nejlépe zjistí zhotovením *plánu naleziště*. Proto se také nemá nikdo dáti do kopání *bez míry a kompasu*.

6. Začátečnickům, zvláště v krajích, kde dosud bylo málo sbíráno, radíme všimati si především cihelen, pak půdy při upravování základů ku stavbám domů, kanálů, železnic atd. Na polích ukazuje pravidlem na naleziště množství střepů rázu starého (nepolévaných); některé druhy nalezišť bývají zase, zejména zbytky starých obydlí, naznačeny místy okrouhlé podoby barvy temnější, a země popelovité.

Pravidla zvláštní.

1. Nánosy v jeskyních a pod širým nebem.

V náplavech, které se tvoří na stránkách řek a častěji ještě v náplavech, tvořící půdu jeskyň, vyskytují se dosti často památky činnosti lidské z dob nejrůznějších. Břehy řek a jeskyně sloužily od dob nejdávějších až po naše dny člověku za příhodná místa k pobytu, a i s pohřby v jeskyních se nezdávka setkáváme.

Přijde-li se v nánosech podobných na *hroby*, pak platí o prozkoumání návod, který dále uvádíme.

Nejčastěji jedná se však jen o doklady toho, že na místě tom člověk kdysi *přebýval*: o vrstvy popele neb uhlíků, otesané, oškrábané *kosti*, zpracované pazourky, řídkěji již o střepy a lidské *kosti*. Podobné doklady přebývání jsou

⁵⁶ Odhodlali jsme se sestavit tento návod dle svojí zkušenosti a nejlepších podobných rukojetí následkem dotazů a vyzvání z mnoha stran nás došlých proto, že jsme jej s jiné strany marně čekali. Ty, kteří by se chtěli detailněji s věcí seznámiti, odkazujeme hlavně na spisek, vydaný pruským ministerstvem „*Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren*“ (Berlín 1888 stran 70), pak stať R. *Virchowa* „*Anthropologie und praehist. Forschungen*“ v díle Dra. G. Neumayera „*Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen*“ (II. vyd. Berlín 1888), J. *Ranke-ho* *Anleitung zu anthropologisch-vorgeschichtlichen Beobachtungen im Gebiete der deutschen und österreichischen Alpen*“ (Víděň 1881). Pruský *Merkbuch* zpracoval pro Bavorsy Dr. J. *Naue* (Mnichov 1889). – Menší dobrý návod vydal anthropologický spolek mnichovský „*Anhaltspunkte zur Erforschung und Aufnahme urgesch. und gesch. Altertümer*“ (Mnichov, bez data), starší návody napsali Ed. *von Sacken*, Dr. *Luchs*, B. *von Dücker* a jiní. – Dle různých návodu ruských vydal J. *Garšin* spisek „*Kurgany, jich' raskopki, izsledovanije i nachozhdenije kladov*“ (Petrohrad 1888 stran 29). Srv. též „*Instrukcija dlja opisania, gorodišč, kurganov i peščer i dlja proizvodstva raskopok kurganov*“ (Trudy III. archeol. s'ezda v Kijevu I. str. LXIX, 1874) a jiné.

tím zajímavější, čím je vrstva nánosu starší. Nejdůležitější jsou stopy obývání lidského v žlutnici neboli cihlářské hlíně a v jeskynných nánosech z doby *diluvialní*, kdy zde vedle člověka žila ještě velká, dávno již vymřelá nebo vystěhovalá zvířata.

Proto na nálezy v *cihelnách a jeskyních*, zdvihajících se na březích vod, obrátiti nutno co možná největší pozornost. (L. Niederle Lidstvo, str. 27, 60.)

Ocenění a zachránění podobného nálezu bývá však velmi choulostivé a není radno neodborníku aspoň na počátku samotnému se do odkrývání pouštět. Proto, kdekoliv by se vyskytla známka činnosti lidské (uměle obdělány pazourek nebo křemen, ořezané kosti, stopy ohniště a pod.) vedle kostí pravěkých zvířat, doporučujeme obrátiti se ve věci té o radu na *geologické oddělení českého musea* nebo *české university v Praze*.

My se proto spokojíme zde jen s několika nejnuttějšími poznámkami.⁵⁷

1. Především dlužno místo naznačiti co nejurčitěji na mapě.

2. Jedná-li se o jeskyni, popsati ji, její velikost, tvar, způsob vchodu, a v jaké hornině se vyskytuje.

3. Byla-li učiněna zkouška s kopáním,⁵⁸ dlužno dbáti na to, jaké vrstvy se v půdě objevují, jak jsou silné a kde se nalézá vrstva kulturní, t. j. vrstva se stopami činnosti lidské. Přesně se musí dbáti na to, aby se nalezené předměty nepřehodily, aby předmět blíže povrchu nalezený nezapadl někde k vrstvě hlubší a nebyl chybně poznamenán jako předmět v ní nalezený. Při sebe menší nepozornosti stává se to velmi často a přivádějí se pak největší omyly a spory.

2. Památky porůznu nalezené.

Naleznuvše jediný předmět, třeba jen na povrchu země, nevíme ovšem, jestli se zde jedná jen o nález jednotlivý nebo o nález větší, k němuž nalezený předmět již náleží. Proto jest radno v takovém případě vždy okolí důkladněji ohledati (nejsou-li tam střepy, jakou má země barvu, jakost a pod.) po případě okolní půdu prokopati, nenachází-li se tam větší poklad nebo hrob a pod.

3. Poklady (depôty, nálezy hromadné).

Poklady zoveme větší, hromadné nálezy starožitnin, uložené do země buď v schránce nějaké (nejčastěji v nádobě) nebo v prosté jámě. O různém významu předhistorických depôtů srv. Niederle, Lidstvo v době předhistorické str. 277 nsł. Nejčastěji to bývají skladiště starověkých obchodníků s bronzem surovým i spracovaným. Na podobné poklady přichází se pravidlem pouhou náhodou. Poklad se má vyzdvihnouti a zachovati co možná úplný i s nádobou, byli v ní uloženi. Proto není radno rozdávat jednotlivé kusy, aspoň do té doby ne, dokud není celý nález inventován. Jinak se může státi, že se dá pryč kousek na pohled nepatrný, ale pro určení nálezu velmi důležitý. Dbejme i na to, není-li na povrchu země nějaká nápadná známka (kámen vztýčený, hromada kamení a pod.) jež by místo nálezu mohla označovati.

4. Valy (hradiště).

Hradiště jsou místa pravidlem na výšinách, řídkěji v nížinách položená a kolkolem uměle sdělanými valy ohrazená. (Srv. o tom Niederle, Lidstvo str. 113, 634.)

Při ohledání hradiště nutno dbáti po přesném určení polohy hlavně na tyto otázky:

1. Jaké jest jméno tohoto místa?

2. Jaký jest celkový tvar hradiště, jakým způsobem jsou valy sdělaný? Jsou jednoduché či několikeré? z kamene, z hlíny? Jsou v nich stopy spálených dřev, žárem slitého kamení a písku, což vše vidno na průřezu valu, buď již stávajícím (při cestách) nebo na rychlo sdělaném?

3. Jaké jsou rozměry hradiště a valů? (Objem hradiště měří se, pokud možno, po hřebeni valu. U valu se změří na vynikajících místech vnější i vnitřní výška, šířka a hloubka příkopů, šířka valu.)

4. Je val uzavřen? Kolik má vchodů a kde? Kudy vedou staré cesty do valů? Jsou před vchody zvláštní opevnění (předvalí, bašty)? Jsou uvnitř zbytky starých zdí nebo jámy trychtýřovité (zbytky obydlí)? Je pramen na blízku?

(Ke všemu tomu se nejlépe odpoví plánem, který se pozorně vkreslí do katastrální mapy, a nárysy průřezů.)

5. Jsou známy nějaké nálezy ve valu samém nebo v půdě uvnitř hradiště?

Nálezy tyto jsou hlavním vodítkem, chceme-li se blíže poučiti o významu a stáří hradiště. Proto kdo můžeš zakopej na několika místech (nejlépe je vésti delší průkopy) ve valu samém i uvnitř hradiště, a hled' bedlivě, v jaké a jak vysoko položené vrstvě se předměty (nejvíce střepy) naskytnou.

5. Zbytky obydlí.

Všude, kde člověk bydlil delší dobu, zanechal tam po sobě přirozeně řadu stop. Můžeme proto všechna místa, na nichž se setkáváme s větším množstvím předhistorických památek, aniž by se při tom vyskytly známky hrob označující – míti za předvěká bydliště (vyjímaje poklady srov. odst. 3).

a) Zvláštní svérázný druh bydliště tvoří kolové neboli nákolní stavby, zbytky to obydlí, postavených kdysi na kolech do břehu řeky nebo dna rybníku, bahna a pod. zaražených. V některých alpských jezerech našly se podobné znamenité památky, zbytky celých měst nákolních, – u nás teprve první ukázky v Čechách a na Moravě (Niederle, Lidstvo str. 134). Je však pravděpodobno, že se na starých řečištích, na březích jezer a v rašelinistích i u nás najdou

⁵⁷ Srv. článek J. Szombathy-ho Die Höhlen und ihre Erforschung (Schriften des Vereines zur Verbreit. d. naturwiss. Kenntnisse. Wien 1883). W. Boyd-Dawkins Höhlen und Ureinwöhner Europas (Lipsko 1876) str. 343 násl., a program Šurovského (Antropol. vystavka I. str. 82, Moskva 1878).

⁵⁸ Podobné kopání na zkoušku děje se tím, že se z povrchu žene do hloubi buď šachta, nebo se na vhodném místě vede delší průkop tak hluboko, až se dojde buď skalnatého dna jeskyně nebo k jiné staré, archaeologicky plané půdě, na př. k vrstvě třetihorní.

častěji, a dlužno proto mítí podobná místa pod bedlivým dohledem a při domnělém nálezu poraditi se s odborníkem.

b) U nás ukazují předhistorická obydlí pravidlem dvojitý ráz: buď to jsou jen t. zv. *vrstvy kulturní* nebo *kulturní jámy*.

Je-li půda ve větší rozloze pomísena popelem, zbytky dřevěného uhlí, kostmi zvířat, mušlemi a různými předměty předhistorického průmyslu, mluvíme o *kulturní vrstvě*. Zde člověk jistě delší dobu obýval a různé odpadky na jedno místo odhazoval. Kulturní vrstva ta není nic jiného, než jakési pravěké *smetiště*, nebo jestli se tam opakuje jistý druh předmětů hojněji, zároveň *místo pravěké dílny*, např. hrnčířské, dílny na nástroje kamenné, kovolitecké a pod.

Nalézá-li se podobný obsah ve zvláštní v zemi vyhloubené jámě, mluvíme o *kulturní jámě* (o jejich leckdy různém a těžko vysvětlitelném významu viz *Niederle*, Lidstvo str. 109). Jámu podobnou obydlí představující nelze ovšem směřovat s podobnými *kotlovými hroby se spáleným tělem* (ač se i kostry v nich vyskytují). *Význam jámy vždy rozhodne teprve bližší ohledání.*

Zde nutno kromě bedlivého vyměření rozměrů především hleděti k tomu, aby se kulturní země pozorně vybrala a *vše, co v ní se nacházelo, zachráněno*. Z obsahu lze souditi dále. Vše je důležité, i kosti zvířecí i nepatrné snad střepy.⁵⁹ Zároveň je dobře pozor dáti, neobjevuje-li se v jámě neb v celkové vrstvě kulturní menší buď barvou země nebo rázem předmětů odlišené vrstvy.

6. Hroby.

Hroby jsou buď kostrové, bylo-li tělo uloženo do hrobu neporušené, nebo žárové, bylo-li mrtvé tělo spáleno. Při tom byl popel z těla zemřelého a z hranice buď sebrán a v nádobě „*popelnici*“ do hrobu uložen, nebo tam prostě na hromádku nasypán.

V tomto případě setkáváme se nyní v hrobě jen se zbytky černé popelovité země, a je leckdy dosti těžko rozhodnouti se, máme-li před sebou hrob žárový nebo hrob kostrový s tělem v zemi již úplně rozrušeným, při čemž země, v níž tělo leželo, rozkladem organických látek v těle také ztmavěla.

Podle vnějšího tvaru a ustrojení hrobu rozeznáváme u nás následující hlavní druhy hrobů: a) *mohyly* (žárové i kostrové) a b) *hroby v jamách bez mohyl*, opět žárové a kostrové.

A) Mohyly.

Otázky k zodpovězení.

1. Jaká je jejich poloha, počet? Bylo v nich již kopáno někdy a kým?
2. Jaká je jejich velikost (výše, objem, průměr), podoba (v projekci vodorovné i svislé)?
3. Jak jim lid říká?

4. Jsou sdělány cele ze země, písku, nebo cele z kamení, či se střídají různé vrstvy a v jakém systému? Je materiál domácí v okolí, či musil býti odjinud a odkud asi přenesen? Není kolem mohyly umělý kruh z kamenů nebo příkop? Není na vrcholu význačný kámen, snad skulptovaný?

5. Je jeden hrob v mohyle či hrobů více?

6. Je to hrob *žárový* či *kostrový*?

a) Je popel uložen na hromádce, a kde v mohyle (pod horizontem, na úrovni země, či výše v mohyle), či je v popelnici a kde ta?: ve volné zemi či v kamenné skřínce? Jest hlína v hrobě a kamení opáleny, z čehož by bylo lze souditi, že se spálení událo na místě hrobu? Kde jsou dary uloženy?

b) V jakém položení nalézá se kostra? Leží na zádech, na boku či na břichu, nebo sedí nebo dokonce stojí? Jsou nohy skrčeny (a jak silně) či nataženy? Jaká jest poloha rukou, jaká hlavy, kam obrácen obličej? Jaké jest pohlaví kostry (souzeno z kostry samé a z darů)? Že při zodpovězení této otázky, zejména když kostra je silně zetlelá, nutno mítí dostatečnou znalost anatomie těla lidského, jest na bíledni.

Leží kostra prostě v zemi, či jest obložena kameny, menšími nebo většími skřínci tvořícími? Jsou ty kameny opracované? Nebylo zde snad původně komory z trámů zbudované? Nejsou zde stopy dřevěné rakve, nebo aspoň prkna pod a nad kosterou položeného? Není kostra podestlána pískem, vrstvou kamením nebo jiným odlišným materiálem? Má plochý kámen pod hlavou?

Jsou části kostry v přirozené poloze a pořádku čili ne?

7. Při hrobech, v nichž se nenalezne kostra celá, dlužno *dobře* přihlédnouti k tomu, nenachází-li se vedle hromádky popelu, z níž by se dalo souditi na obřad částečného spálení těla a částečného pochování.

8. Jaké jsou milodary v hrobě a kde se nacházely? (Zde nutno co nejbedlivěji udati místo nálezu každého předmětu, vésti denník nálezů, číslovat každou věc dle čísla mohyly, a možno-li, každý hrob nakreslit.)

9. Nejsou v hlíně otisky zbytků šatu a látek? Nejsou v hrobě kosti zvířecí nebo jiné organické zbytky?

Mohyla, jestli není velká, odkryje se nejlépe tím způsobem, že se celý násyp pomalu a opatrně svrchu odnáší. Celé rozebrání mohyly doporučuje se vůbec pokud možno vždy, poněvadž hrob vlastní nebývá vždy ve středu, ale i v boku násypu, nebo vedle hlavního hrobu v středu, bývají v bocích vedlejší i pozdější pohřby.

Je-li však mohyla příliš velká anebo není-li času a nákladu k celému rozebrání, doporučuje se vésti dva průkopy křížem a středem mohyly; kopati dlužno od kraje, ale *ne od vrcholu mohyly*. Při ohromných mohylách (jakých však u nás pořádku) nezbyvá někdy nic jiného než vésti do středu stolu.

Je-li hrob již dostatečně s vrchu odkryt, odhrabe se země z něho co možná nejlépe pomocí malé lopatky a okresejí se; pak se kameny, pod kterými se po případě nalézá, opatrně vyzdvihnou a země pod nimi odhrabuje se jen pomocí

⁵⁹ Dle zvířecích kostí soudíme na faunu, s níž člověk tehdejší žil. Změny fauny v různých dobách jsou velmi důležité a někdy i význačné. Faunu našich nálezů doposud s ochotou oceňovali a určovali hlavně univ. prof. Dr. J. N. Woldřich nyní v Praze a ředitel K. Maška v Telči na Moravě.

silné lžicí nebo rukou, až se celý obsah hrobu objeví v neporušené poloze. Pak se vše znova okreslí. – Při odkrývání tomto je radno dělníky oddálit (poslat je kopat jiný hrob), aby se u nich nebudila marně ziskuchtivost.

B) Hroby bez mohyl.

Na hroby bez mohyl přichází se pravidlem náhodou. Najde-li se hrob jeden, je vždy pravděpodobno, že je tu pohřebiště větší a dlužno dbáti na zachránění celého. Skope se proto do dostatečné hloubky všechna půda kolem, nebo se vyhledají hroby pomocí sondy.⁶⁰

Hroby s kostrami jsou obyčejně jámy v zemi vyhloubené po způsobu našich hrobů, hroby zárové tvoří často rozsáhlá pohřebiště, sestávající z míst s popelnicemi nehluboko v zemi posazenými t. zv. pole popelnicová.

Při hrobech *kostrových* dlužno dbáti na následující otázky:

1. Jaký jest tvar, hloubka a rozměry jam, a jak jsou jednotlivé jámy k sobě umístěny (v řadách paralelních, šachovitě) a jak daleko od sebe? Jsou všechny hroby stejně orientovány?

2. Jest jen jedna kostra v hrobě, či je jich více a jak leží?

3. O položení kostry a ustrojení hrobu viz otázky k mohylám (srv. 6, b a 7), o milodarech platí tytéž otázky uvedené u mohyl odst. 6, b a 7-9.

4. Kolik hrobů se otevřelo a kolik se jich pravděpodobně ještě na neodkrytých místech nalézá?

Vše, co se v hrobě našlo, nutno uchovati. Z kostry především lebku a 4 hlavní dlouhé kosti (kosť stehenní, holenní, ramenní a vřetenní), možno-li i pánev.

Poslední dobu provádí se častěji vyzdvížení a přenesení celých typických hrobů pro musea. Je-li u nálezu znalec archaeolog i anatom, stačí po našem soudu prostě okreslit *správně, do nejmenších podrobností* položení kostry i darů (po případě i ofotografovat), pak hrob rozebrat a v museu dle výkresu a čerstvé paměti sestavit. Nákladné vyzdvihování celých hrobů i se zemí pod tělem se nacházející je *velmi nesnadné a zbytečné*. Pravidlem se pohne při tom kostmi také a co na tom konečně, leží-li v museu některá kost k druhé v úhlu o 1–2° větším? To na účelu musejním i vědeckém pranic nemění.

Kdo by se však chtěl poučiti o praxi, s jakou se vyzdvihování celých hrobů provádí, toho odkazujeme na návod, podaný farářem M. Wosinským, jenž ve věci té nabyt velké praxe. Návod jest uveřejněn v jeho popisu hradiště lengyelského (Ungarische Revue 1888 str. 230). Podobný návod viz i v Památkách archaeologických XVI. str. 24.

Při hrobech *zárových*, hlavně t. zv. polích *popelnicových* dlužno dbáti na jméno místa, na počet hrobů, na hloubku hnízd popelnicových, na to, jestli se nacházejí v kamenné skřínce. Zde bývá pravidelně v jednom hrobě více nádob kol jedné popelnice (také v ní) umístěných. Záhodno jest proto nakreslit plán hrobu s nádobami čísly označenými.

Ani z popelnice, ani z ostatních nádob, v nichž bývají zajímavé zbytky pokrmů, nemá se na pohřebišti nic vysypávat. Teprve doma při studiu jednotlivých hrobů se každá nádoba a každý hrob zvláště vybere a prohlédne.

C. Hroby různé.

Jsou to především zárové nebo kostrové hroby v podobě *kotlovité jámy*, naplněné popelovitou zemí, promísenou různými zbytky a předměty. Při odkrývání jich platí pravidla, uvedená k odkrývání kulturních jam a hrobů.

Jiný druh hrobů jsou tzv. hroby *studňovité*, pozdní, hluboké jámy, při nichž popelnice stojí ve více patrech nad sebou. Nejlepší způsob odkrytí podá se tu vždy konstrukcí hrobu sám. (Srv. *Niederle*, Lidstvo str. 659.)

Příloha 13

Franc, F. X. 1906: Návod ku přesnému prozkoumání mohyl a hrobů a jiných památných předhistorických nalezišť a sídlišť, scelení a zachránění rozpadlých nádob, bronzových i jiných předmětů. Text z rukopisu *Franc 1906* reprodukován in: *Šaldová (ed.) 1988, 234–237*

Ku přání z mnoha stran projevenému odhodlal jsem se – ironických úsměvů hyper- a supermoudrých nedbaje – pro začátečníky aneb ty, jenž jimi býti chtějí – napsati ze své po řadu let nabyté zkušenosti nějaký návod, jak si při rozebírání tisíciletých pomníků dávnověkých praobyvatelů naší vlasti počínati máme, nechceme-li, buď aby to, co vlastně zvědět chceme, před našima očima a pod našima rukama v niveč přišlo, aneb nechceme-li nové omyly a chyby do tak dost zbědované archeologické literatury nevědomky vpašovat, čili jinak řečeno, z vlastních, často úplně nesprávných úsudků, nová dikta k rozmnožení těch četných zmatků zavádět.

Tak, jak by se asi vedlo geologu, jenž by chtěl dnes nějaký zjevný a známý geologický útvar popírat, tak by se mělo vésti též archeologu, který by pro Čechy popíral např. kamennou dobu vůbec. Nemůže ovšem každý jednotlivec všechny kulturní doby sám objeviti a prozkoumati, i jest tudíž na výzkum jiných odkázán; pakli ale někdo tyto krátce, až skoro urážlivě – nepřipouštěje vůbec žádného dobře míněného poučení – odmítá, jelikož se mu to do jeho krámu nehodí, pak učiníme nejlépe, když uděláme nad ním kříž. Tomu – jinak dobrému muži – není pomoci; nechť si jde sednout někam do chládku a odpočine sobě!

Nuže přistupme nyní po tomto nepřijemném a trpce zažitém úvodu k mohyle, již chceme prozkoumati. Byla by to např. mohyla č. 1; na tabuli „Schema“ označené jest též ovšem jen schematicky znázorněna.

Chceme-li zvědět, zda při zřizování hrobů neb mohyl naši předchůdcové dbali světových stran, dozvíme se toho nejsnáze, když prvé než ku kopání přikročíme, načárneme si na pevném papíru kreslicím k desce připevněném dle pravítka čáru, kterou si myslíme od jihu k severu přes mohylu taženou; aby to však též pravdou bylo, vezmem ku

⁶⁰ Za sondu slouží nejlépe 1–1 ¼ m. dlouhá a ¾–1 cm. silná železná tyč na konci poněkud sesílená a špičatá. Touto tyčí zkouší se půda, přijde-li se náhodou na kameny, jež by ukazovaly na hrob. Je k tomu ovšem potřebí praxe, ale vycvičená ruka ucítí v lehké půdě již samu nádobu.

pomoci malou kapesní busolku (již ovšem dlužno s sebou brát) a položíme ji třeba na temeni mohyly a dle směru naznačeného magnetickou jehlou (třeba i se zřetelem k magnetické deklinaci) zaměříme vhodný asi 1,5 m dlouhý kůlec – jež dělník jeden v ruce drží a našim pokynům rukou již rozumí – na severním okraji mohyly, kde se zarazí; totéž se opakuje s kůlcem, jež podobně na jižní stranu mohyly zaměříme a zarazí necháme, dbajíc toho, by se středem mohyly, kde taktéž, avšak jen krátký kůleček zarazíme, přímou čáru tvořil.

Nyní vezmou dva čipernější dělníci v kotouč svinuté as 25 m dlouhé buď ocelové pásmo, neb tkaloun s vloženými mosaznými drátky, v metry a centimetry rozdělené, a naučivše dříve je s touto mírou zacházeti a metry i centimetry čísti, zaměříme buď přes celou mohylu od jihu (1) k severu (2), aneb, je-li mohyla veliká, od středu k severu, jakož i k jihu. Hlášená čísla zaneseme dle malého měřítka (1 cm = 1 m) kružidlem na vkreslenou čáru od středu k severu (měřila by např. 6 m 20 cm). Totéž učiníme směrem k jihu (ovšem budem dbáti toho, by míra vždy co možná vodorovně držena byla), kde by též náhodou 6,20 m se hlásilo. Nyní jest sever, jih i střed mohyly nejen kůlci, ale i v plánu označený; nezbyvá leč ještě jeden kůlec asi přibližně na východní a druhý na západní stranu zarazit (3, 4) a každý nejen od jihu (zde 8,80 m) ale též od severu (9,90 m) zaměřit, a kde se v plánu čáry protínají, tam též ve skutečnosti kůlec se nalézá – jak na straně východní, tak i na straně západní –, jež nám k pozdějšímu měření slouží. Chceme-li se o správnosti hlášených a vkreslených měř přesvědčit, necháme si zaměřit buď východní, neb i západní kůlec též ze středu, což nám bude zkouškou, je-li dobře hlášeno a měřeno. Kůlce takto zaměřené zůstanou po celý čas rozebírání mohyly na svém místě zaraženy a nemají býti vytaženy, leda bychom si dříve místa, kde jsou, nějak pojistili.

Nyní přikročíme s vážnou – totiž stejně asi 10 cm širokou a asi 3 cm silnou a nejméně 4 m dlouhou latí s vodovážkou čili libelou – ku změření a zapsání do knížky (zakreslit není zde nutno, až při kreslení průřysů) výšky mohyly, a sice od nejvyššího bodu – středu – ku všem čtyřem stranám (viz č. 1, 2, 3).

Též jest zapotřebí výšku mohyly si zajistit, buď nalézáme-li se v lese, že si ji přeneseme na některé okolní stromy (č. 3) vřezy do kůry, bychom mohli při rozebírání mohyly nejen hloubku mohyly, ale i hloubku každého předmětu si změřit a zaznamenat, což je mnohdy velmi důležité. Nejsou-li stromy vedle mohyly, tedy jest nám označiti na pevně zaraženém kůlci výšku mohyly. Dobře učiníme, změříme-li a zaznamenáme-li sobě do knížky též na kůlci naznačenou míru výšky mohyly samé – vždy od paty kůlce (od země) měřeno – bychom mohli, kdykoliv toho třeba, výšku mohyly zjistiti. Také se nám přihodilo, že nám byly kůlce – jimiž nemá po čas prozkoumání mohyly (i více dní trvajících) býti hnuto – někým přes noc odcizeny, a tu přivedly k takové nehody k tomu způsobu, že jsme dvěma v bodu, kde kůlec stojí, se křížujícími stružkami – v drnu, bylo-li to v pastvině neb jinde – motykou vyrytými neb jinak místo, kde kůlec se nalézá, vyznačili, a potom vždy snadno našli. Připomenouti sluší, že není nutno na každém kůlci výšku mohyly naznačovati. Na některé kůlce však tak učiniti musíme, jelikož když temeno mohyly rozkopáme, nevěděli bychom, jak hloubku mohyly neb předmětů měřit.

Je-li mohyla veliká, asi přes 20 m v průměru měřící, tedy zarazíme na obvodu mohyly a do plánu též zaměříme vždy ještě po jednom kůlci mezi již zaražené kůlce. Je to nezbytně třeba, neboť nevíme, co vnitř /v/ mohyle vězí, a pak bychom byli měřením dlouhých linií zbytečně zdržováni, co nyní snadno a rychle lze provésti. Tak jest ale zapotřebí vždy kůlce číslu označit a v plánu zaznamenat (viz plánek č. 2, kde jsou pevné body čísl 1 až 8 označeny), by se nám vždy při měření nálezu číslo kůlce předem hlásiti mohlo a my zbytečně zdržováni nebyli.

Nyní nám bude snadné, od kůlců jakožto pevných bodů vše, co v mohyle nalezneme, zaměřit a do plánu zanesiti, aniž bychom v čem pochybili. Měříme totiž každý předmět – ať jest to okraj kamenné cely neb nález nějaký uvnitř cely neb kdekoliv jinde objevený – vždy od dvou pevných bodů (při západním a východním kůlci), jak svrchu bylo uvedeno. Tak se mohou nalézat v cele mohyly č. 1 meč X 1, jež zaměříme, pak-li nutno při obou koncích, bychom mohli směr udat v jakém ležel; nebo jehlici X 2, neb nádobu nějakou X 3 a X 4, kde se nalézala.

Tento vzorec mohyly má jen jednu ve středu se nalézající celou hrobní, která je zde do kruhu založena – jinde bývá podlouhlá –, jak to většinou bývá, i mimo to je slabým kamenným kruhem obemknuta. Jindy nacházíme též mohutné kamenné ohrady, jež však třeba také rozebírati, anto mnohdy kryjí v sobě cely, jindy opět jsou způsobeny vylopáním a rozrušením starých cel v mohyle byvších, což se stalo předchůdci mnohých nedávných a snad i dnešních archeologů. Tito lupičové mohyl staré, na zlato bohaté kultury C (nejspíše kultury D náležící), vyházeli kameny – z nichž byly pomocí dříví za strop sloužícího zbudovány cely hrobní – jednoduše buď za sebe, nebo ven z mohyly, jež skoulivše se po ní dolů, největší nejdále a postupně menší vzhůru samy se rovnavše, mnohdy mohutnou ohradu – jako by schválně tak srovnány byly – utvořily.

Jiné mohyly kryjí ve svém středu dva i více pohřbů a tudíž též tolik cel, a tu teprve vidíme, jak dobré jest všecko přesně zaměřit a v plánek nakreslit, např. schema č. 3, kde základní cely nalézá se nikoliv ve středu, nýbrž při západní straně mohyly, kterážto cely byvší mohylo zasypána, tvořila neveliký vršek, jak kolem ní tečkovaný kruh naznačuje. Následující cely byla na východní straně přistavěna a opět novým násypem v jednu mohylu spojena. Podobným způsobem byly některé mohyl zbudovány v nekropoli na Hájku i v Černé Mýti, 1 se podobný způsob vyskytuje.

Jindy opět bývají dvě soudobé neb nedávno za sebou zbudované cely kultury C vystavěny (viz č. 2), jež byly mohylou společnou zasypány a což se též, ovšem řídkěji vyskytuje, že nad oběma pohřby zbudována byla – ovšem mnohem později – cely nová, leč s jinými, jiné kultury (D) příslušícími nálezy – a tu se osvědčuje teprve moje metoda zaměřovací náležitě. Obyčejně jsou v takovém případě dolejší cely buď zcela, neb částečně vylopěny. Chovaly v sobě bronzové i zlaté předměty a nezůstaly nepovšimnuty těmi předchůdci také takových archeologů nynějších, kteří pošlou příkladně své muže ozbrojené ne puškami a bodáky, leč motykami na „výzkum“ do krajiny mohylami bohaté a tito uniformovaní (!) chlapci přinášejí pak svému pánu své „výzkumy“, jenž jimi obohacuje svou sbírku kuriosit! Jinak a šetrněji to nelze nazvati. Toť je vandalismus! zvolá snad mnohý. Inu ovšem! V Rakousku je všechno možné!

Jsmo-li tak šťastni, že nalezneme pohromadě (viz č. 7) v hlíně vězící bronzové předměty, jež bychom na místě pro jich křehkost (anto jsou velmi často kovu prosté a jen pouhou patinou) nemohli vyzvednout, aniž bychom všecko rozlámali, tu pomůžeme si tím způsobem, že celý nálezu opatrně podkopáme a poddlabeme a hroudu dobře opatrnou domů dopravíme, kde se dá na stole v klidu vše dokonale rozebrati (probatum est!).

Jindy je mohylka skorem nic aneb jen něco málo vyvýšená a sotva zratelná; pakli opatrně si počínáme, shledáme, že to byl žárový pohřeb (č. 5) v kotlovité mělké prohlubině, kde asi spáleno bylo tělo nebožce a pak na témž žárovišti postavena jest buď jedna, neb i více nádob, kteréž jsem skoro vždy úplně rozmačkané nalezl, avšak sebrav všechny střepy, doma jsem je zase v bývalý celek sestavil. To je ovšem jenom tenkrát možné, když si ze dvou pevných bodů – jak svrchu uvedeno – jedno místo zaměříme, střepy z téhož místa vybereme, v jeden balík zabalíme a číslem, jaké v plánu jest zapsáno, označíme. Doma můžeme pak ty balíčky v témž pořádku, v jakém jsme je našli, seskupiti.

Také se doporučuje vždy říci si s sebou bráti, bychom mohli snad v zemi se nalézající a přehlédnuté střípky prosíváním té země, ve které se nalézat mohou, zbaviti. Pak je snadno vybereme, uschováme a při scelování nádob, odkud jsou, objevíme. Nemysli nikdo, že je to tak snadné. Tam ovšem, kde je jiná půda, buď písčinatá, sypká nebo lehká, a nikoliv těžká půda, tuhá hlína a pod., jako zde, jde práce taková lehce od ruky, vždyť jsou např. v pražském muzeu a jinde ve sbírkách celé velmi pěkně zachovalé nádoby, které prostí lidé vydobyli. Někdy blíže břehů řek a potoků vykonává veškerou práci též voda.

V naší krajině, kde bulžník, žula a břidla převládá, není a nebylo snadno dobytelných kamenných ploten, z nichž se jinde hrobní cely stavěly – a tu si někdejší obyvatelé vypomohli dřívím, jež za klenbu, strop či patro cely aneb hrobní komůrky použili (kvůli krátkosti jmenuji vždy jen cely) a takto sobě asi počínali: /popis stavby různých vnitřních úprav mohyl/.

Samozřejmě, že zde objevíme kostru, neb jen nějaké zbytky z ní, opatrně všechny kosti vybereme – a když jinak nelze – dobře uschováme. Já neměl to štěstí nějakou kostru nalézt a byl jsem rád, že jsem – kde bylo dosti bronzových předmětů – mnohdy jen nepatrné zbytky buď lebky (hlavně zuby) nebo klouby z prstů /nalezl/, když totiž bronzové prsteny prsty rukou neb nohou objímaly, jež uchovány za důkaz mně sloužily, že tam tělo nespálené leželo, což podiv vzbudilo i u těch archeologů, kteří dodnes každé nádobě popelnic přezdívali, což je název tak zobecněný, že sotva kdy jinak bude, nebudou-li poučení první učitelé, potom mládež. Také uzrává a zobecňuje pro každý pomník název „mohyla“, což však jest nepřislušné – leč jen tenkrát, je-li to skutečně mohyla. Mohyla jest slovo zkomolené ze slova homole, neb jak v Bosně a Hercegovině dosud „gomila“ se říká, a není /to/ tedy název hodící se pro kamenné kříže neb jiného druhu výrobky. Mohyla není také, jak jsme seznali, jednoduše „hromada země nad hrobem nasypaná“. Taková hromada země jest náhrobek a nikoliv mohyla. Naše literatura jest podobnými omyly velmi bohatá. Nelíbí se na něco takového upozorňovati – ale někdo to přece říci musí – vždyť po pravdě toužíme snad všichni.

Přinesené domů předměty, ať jsou to střepy, neb jiné věci, necháme v klidu ve vzdušné místnosti oschnout. Střepy můžeme buď – když řádně uschly – kartáčkem za sucha očistit, nebo – jsou-li dostatečně tvrdé –, nejlépe vlhkou houbou a vodou omýti /atd. – podrobný návod k restauraci a konzervaci keramiky/.

Dokončeno dne 11. měsíce dubna 1906.

F. X. Franc

Příloha 14

Buchtela, K. 1910: O methodice při výzkumech praehistorických. Československé letopisy musejní 2, část II. Sjezd na ochranu památek v Praze r. 1908 (*Buchtela 1910, 17–20*)

Na konci XVIII. stol. – a dále nemusíme se obracet do minulosti – vůbec ještě *systematicky* se nekopalo. Ponejvíce se jednalo o *pouhé sbírání* nahodile objevivších se předmětů předhistorických. Ale když některý hrob byl vykopán, stalo se tak jenom za účelem získání starožitností. Osoby, které tak činily, nepatřily z pravidla k muzeím nebo učeným společnostem, byli to dilettanti a amatéři: cestmistři, úředníci zeměpanství, kněží, učitelé a pod. Nelépe vypadalo to i v I. polovině XIX. stol. až do doby našeho Vocela.

Hlavní zásluhu o zlepšení poměrů mělo Zemské museum, zejména od doby, kdy sbírky přesídlily do nové budovy na Václavské náměstí. A tu očitáme se již v poslední třetině minulého století. Příkladem Zemského musea následovala záhy musea venkovská jako plzeňské, novobýdžovské, čáslavské, pardubické, turnovské, královéhradecké, slanské atd. – Avšak přes chvalitebnou všeobecnou snahu nejsme dosud v badání *tak daleko*, jak toho vyžaduje moderní stav vědy archaeologické.

Nutno především zodpovědět otázku: jaký účel má moderní kopání archaeologické? Odpověď zní: *Moderní výzkumy archaeologické mají zjednotit věcné základy pro úspěšnou vědeckou práci na poli praehistorie.*

Při *praktickém* luštění tohoto úkolu musíme však počítati s danými konkrétními poměry. Nemáme centralisace, velkého zemského ústavu, který by ovládal suverainně výzkumy, určil jich cíle, řídil práci a šťastně skoncoval výkopy. /.../ Tím důležitější je, aby pokud možno snahy jednotlivých muzeí – a jen o těch chci nadále hovořiti – *navzájem se doplňovaly* a aby alespoň v *methodickém* badání byli svornými.

V první řadě bude věcí každého musea, aby docílilo přehledu o *celkové archaeol. situaci* v určité vymezeném obvodu. Jedná se tu hlavně o *působnost výzvědnou a přípravnou*. Tomu cíli poslouží kopání na zkoušku, revise sbírek školních a soukromých, registrování všeho ústního podání a pod. Získaná data a materiál roztrídíme dle druhu nálezu (hroby, sídliště, ojedinělé a hromadné nálezy) a dle kulturní příslušnosti. Bude nutno dále založiti mapu místopisnou a cedulkový katalog (ohledně jednotlivých míst též katastr) a stále je doplňovati.

Jakmile docílíme takto archaeol. přehledu obvodu musejního, můžeme směle přikročiti k *detailnímu* badání.

Tu vynasnaží se zajisté museum především, aby zachovalo, co je *nejdůležitější* anebo *nejvíce ohroženo*, t. j. co podléhá brzké zkáze, zašantročení atd. V těch případech nemá se nikdy čekat, až „to“ snad majitel nebo někdo jiný zachrání a museu daruje. Hraje zde ovšem často rozhodnou úlohu dotace musea. – Jde-li o pouhé *prozatímní* zjištění polohy nebo rozsahu naleziště, postačí obyčejně částečné prokopání anebo alespoň důkladné místní ohledání. Jinak budiž dle možnosti vyčerpán vždy *celý* nález; po případě budiž přesně určeno, kde se kopal, aby se později zbytečně nekopalo na místech vyčerpaných.

Ohledně *vlastního* kopání rozeznáváme: 1. probadání hrobů a 2. probadání sídlišť. Hned předem chci důrazně podotknouti, že *oboje* kopání jest pro archeologii *stejně důležité*. Snad nálezy hrobové jsou vděčnější a proto pro musea lákavější. Rozhodně však dlužno se *stejnou láskou* prokopati hroby i sídliště.

Co se týče kopání v *hrobech*, dovoluji si následující připomenouti. Máme hroby pod zemí (kostrové a žárové), pak mohyly.

V prvé řadě vynasnažíme se určití celkovou rozlohu a uspořádání *celého pohřebiště*. U mohyl bud věc dosti snadná. Avšak i ohledně pohřebišť pod zemí poví nám zkušenost, jakmile víme, které době přináležejí, že hroby vyskytují se v určitých řadách nebo alespoň v jistém pořádku (i při hrobech žárových) a v jistých distancích. Zvláštní bedlivost věnujme tomu, zda-li pohřebiště z *různých* dob se neprotínají anebo nejsou-li na pohřebištích vtroušeny hroby cizí. Někdy bývají hroby z různých dob i nad sebou uloženy. *Nejdůležitějším* však jest, aby tam, kde větší pohřebiště vykazuje *časový a kulturní vývoj*, vše *lokálně přesně a správně se určilo*.

Též při badání v *jednotlivých hrobech* dlužno šetřiti opatrnosti. Bývají hroby dvojité, tak na př. byla v Podbabě spodní kostra těeská, hoření římská; v jiných hrobech pohřbívalo se několikráte za sebou (v mohylách, ano i kostrových hrobech z doby knížecí). – Některé hroby zasahují do sebe, tak stalo se na Moravě, že ležela v lužickém hrobě žárovém kostra skrčka – tu ovšem zjištění současnosti bylo by nad míru důležité.

Někdy zabíhá i jáma sídelní – starší nebo mladší – do hrobu a někdy bývá mladší nebožtík pochován direktně do jámy nebo vrstvy starší.

Z těchto několika příkladů zajisté již vysvítá, jaké opatrnosti třeba i při badání v hrobech, má-li se jeho výtěžkem vědě skutečně posloužiti.

Dále z toho vysvítá, že názor jistých badatelů, jako by bylo kopání v hrobech zvláště spolehlivé, poněvadž vše, co z hrobů se dostane, jest současné a kulturně jednotlé, se skutečností vždy se nesrovnává.

Přes to vše jest kopání v hrobech poměrně jednodušší než v sídlištích a jamách obytných. Největší obtíže poskytuje badání v t. zv. *kulturních vrstvách* našich sídlišť a *vyžaduje tudíž obzvláštní ostražitost i hlavně podrobných znalostí kultur předhistorických*.

Na určitých místech bydlil člověk po dlouhá staletí; vystřídalo se tu třeba několik lidských pokolení a fází kulturních. Stopy tohoto obývání zachovaly se nám v zemi a to ve vrstvách více méně pravidelně nad sebou uložených. Někdy bývají mezi vrstvami kulturními vrstvy sterilní, které pak přesněji rozhraničují jednotlivé vrstvy kult. Mnohem častěji však se stává, že kulturní vrstvy jsou bezprostředně nad sebou uloženy, ano že zasahují jedna do druhé. Tak může se přihoditi, že jáma nebo část vrstvy z doby hallstattskobylanské zasahuje až do nejstarší (nejspodnější) vrstvy neolithické a že protíná třeba vrstvu slezskou, lužickou a přechodní. Při tom pak jest ta okolnost nejzávažnější, že z pouhého zevnějšku vrstvy tuto situaci často nelze ani postřehnouti a že i při jinak opatrném kopání pomíchání vrstev nezpozorujeme. Z toho jde na jevo, že výsledky pouze *mechanického kopání* podle vrstev pro vědu zejména tam, kde nutno ještě vybudovati vývinový systém, bývají často nejen nepotřebnými, nýbrž i přímo nebezpečnými.

Také *jednotlivé sídelní jámy* – zpravidla arci spolehlivější a jednotlejší co do obsahu než vrstvy kulturní – vykazují někdy etáže odpovídající různým obdobím kulturním (na př. jáma bydžovská, popsána p. konserv. Šnajdrem). Někdy zasahuje jáma mladší do starší na př. knovízská jáma do neolithické vrstvy, jako proslulá jáma ze Slavětína (jejíž obsah nekriticky jest uložen v Zemském Museu).

Vypočítané obtíže nesmějí nás ovšem odstrašiti od kopání v sídlištích. Vždyť právě ze sídlišť lze vytěžiti *nejvíce* důležitého materiálu střepového a právě sídliště jsou nejhojnějšími a nejbohatšími prameny archaeologickými.

Dovolím si ještě přičiníti několik stručných poznámek, jak ukládati vykopané starožitnosti. /.../

Dle řečeného nebude tudíž pouze účelem výzkumů předhistorických, abychom naplnili vitriny našich museí četnými a na pohled krásnými i vzácnými předměty pro úžas návštěvníků laiků a hostů z ciziny. Potřebujeme již konečně výzkumy, které poskytnou nám takový materiál, jehož bychom mohli zcela bezpečně použiti za základ studia vědeckého. Budou-li snahy našich museí v tom směru upřímné a svorné, pak v doznívající době rozluštíme snadno i nejspletitější otázky české archaeologie.

Příloha 15

Šimek, E. 1920: K organisaci a metodě archeologické práce (Šimek 1920, 229–230, 293–300, 352–355 – psáno 1. 12. 1918)

32 /.../ tři hlavní odvětví praehistorické činnosti, výzkumné, musejní a publikační. Z nich bylo u nás dosud s vědeckého hlediska nejvíce zanedbáváno právě, *výzkum v terénu*. Řeknu hned, že podle mého přesvědčení bylo u nás v posledních desetiletích kopáno příliš mnoho, poněvadž bylo většinou kopáno špatně. Pátráme-li po příčinách toho, najdeme hlavně dvě. Je to *jednak nedostatečná odborná příprava kopajících, jednak stavění cílů museálních nad ryze vědecké*. Skvělé výsledky různých velkých vykopávek způsobily, že nastalo všeobecné překotné zakládání sbírek soukromých i veřejných, a *snaha získati co největší a nejznamenitější sbírku zatlačila význam vykopávky jako podniku v prvé řadě vědeckého úplně do pozadí*.

33 Příklad toho zažili jsme u našeho zemského musea pražského v letech devadesátých /.../ pro doplnění sbírek. Kopalo museum samo a kopala za tím účelem celá řada vlasteneckých nadšenců na všech stranách, prokopávána o překot pohřebiště se skrčenými kostrami, popelnicová pole, mohyly, a záhy se podařilo naplniti vitriny musea do té míry, že se dnes svými praehistorickými sbírkami právem řadí k nejdůležitějším v celé Evropě. Tedy čistě museální cíle bylo zde dosaženo skvělým způsobem. Ale za jakou cenu! Čteme-li dnes zprávy o jednotlivých vykopávkách, neubráníme se dojmu, že veliký počet jich byl proveden způsobem naprosto nevědeckým, a že tudíž velká část napsů ve sbírkách je zároveň seznamem míst pro vědu ztracených! /.../

Arci je zde možna námitka, že to byl duch doby, který zavinil, že se kopalo tak a ne jinak, že to je prostě stupeň ve vývoji, bez něhož bychom dnes nebyli tam, kde skutečně jsme. Připouštím, přes to však jsem přesvědčen, že tento „vývoj“ byl příliš draze vykoupen, a že mohl státi mnohem méně obětí, kdyby byly příslušné kruhy více uvažovaly o svých úkolech a poslechly varovných hlasů, již tehdy se ozývajících.

Je člověku zrovna teskno, navštíví-li např. česká nebo moravská mohylová pole a vidí, jak tu vlastenecký zápal museální v pravém slova smyslu plnil mohyly za mohyly /.../ A my máme takovým způsobem jen v Čechách rozkopáno na sta mohyl, směle možno říci tři čtvrtiny ze všech dosud „prozkoumaných“. U tří čtvrtin naleznete jámu vykopanou ve středu mohyly, nebo průkop, který podle představy kopajících nejrychleji vedl k jejímu jádru /.../.

Mají-li býti stanovena pravidla **methodiky vykopávek**, nutno si především uvědomiti, o jaké druhy nálezů a nalezišť může jíti. Nálezy mohou býti učiněny jednak v nalezištích ve vlastním slova smyslu, jednak porůznu mimo ně. Methodika vykopávek se může přirozeně vztahovati jen k pracím, podnikaným na nalezištích v užším smyslu, v sídlištích a hrobech. /.../

Pracovní program bude ovšem při každém druhu nalezišť jiný, jednodušší u hrobů, složitější u sídlišť. *Prvním jeho předpokladem u obou druhů je počítí výzkum bez jakéhokolí předem pojatého mínění.* Má-li býti badání vskutku objektivní, nesmí se státi prostředkem k dokázání nějakého soudu předem již utvořeného, nýbrž tento musí naopak z něho teprve vyplynouti jako jeho přirozený výsledek. Před počtím vlastních výkopů je nutno naleziště přesně vyměřiti a zanést do mapy, nejlépe katastrální, jsou-li jeho rozměry větší, třeba krom toho poříditi také plán, a v každém případě, možno-li, též dobrý fotografický snímek. Fotografie má vůbec býti při vykopávkách používáno měrou co největší. O průběhu a výsledcích práce má býti veden podrobný deník, podstatné změny reliéfu naleziště dlužno dokládati přesným měřením a kresbami jednotlivých horizontálních a vertikálních řezů.

Kopání samo musí býti sice *přísně systematické, nesmí se však nikdy zorhnouti v nepietní řemeslnou práci.* Na jeho pečlivost nesmí míti vlivu bohatství nálezů. Vědecký zisk může býti často při přesně provedené vykopávce chudého hrobu nebo chudé příbytkové jámy větší než u jiných, obsahem bohatších nalezišť téhož druhu. Pro přesnost pozorování je nezbytno pracovati jen s malým počtem dělníků, právě jen s tolika, aby práci všech bylo možná nepřetržitě sledovati. Jakmile se okáží stopy nálezů, má se odborník sám uchopiti lopatky a snížit počet svých pomocníků na nejmenší míru, ostatní pak zaměstnati tak, aby je bylo lze nechat bez dozoru.

Pokud se týče nálezů samotných, *třeba si všimati všeho a sbíratí vše, nejen kovy nebo nástroje kamenné, a nejen t. zv. typické střepy a kosti zvlášť nápadné.* Typickými bývají nazývány střepy nějak význačně zdobené nebo upravené – sbíráme-li však i prosté střepy bez ozdob a jakékoli zvláštní úpravy, poznáme, že tyto „atypické střepy“ velmi často určují ráz keramiky naleziště a jsou tedy pro ně vlastně typické. Studium jejich povrchu i lomu, druhu i jakosti materiálu, způsobu zpracování a pálení může vésti k zajímavým poznatkům o řemeslné vyspělosti výrobcové a po případě též stycích jednotlivých obchodních středisek. Také kosti je třeba sebrati do posledního zlomku, neboť jen tak bude lze sestrojiti co možná nejuplněnější obraz praehistorického člověka i fauny. A z téhož důvodu je nutno zachrániti také každý i sebe nepatrnější zbytek flory.⁶¹ Zkrátka, *naleziště musí býti v každém směru dokonale vyčerpáno.* Proti tomuto příkazu vědy se často hřeší. Kopající mívá pro sebe i jiné stereotypní výmluvu, „co bychom s tím vším dělali a kam bychom to dali“, a vybírá si proto z nálezů, co se mu zdá býti význačné – velmi často vybere tak ovšem místo význačného nápadné, místo typického pouhé kuriosum – ostatní pak nechá ležet nebo zahází. V tom ohledu musíme dojíti k názorům přísnějším. Buď dovedeme celý obsah naleziště řádně vyčerpát, umístit a zpracovat, anebo – nemáme mravního oprávnění je rozkopat!

Kromě pravidel všeobecných lze pro každý jednotlivý druh nalezišť stanoviti řadu pravidel zvláštních.⁶²

Úkol, který čeká badatele při výzkumu hrobů, bývá zpravidla, jak jsem již uvedl, jednodušší než při vykopávce sídlišť. Než i tu se může kopající ocitnouti před situacemi značně obtížnými. Hroby se obvykle nevyskytují ojedinele, nýbrž ve skupinách a tvoří někdy i celé rozsáhlé hřbitovy, na kterých bylo pohřbíváno po několik staletí. Při dosavadním kopání nebylo věnováno dosti péče otázce, je-li možno zjistiti určitý vztah mezi jednotlivými hroby co do směru a vzdálenosti. Řešení její má však velký význam pro seznání pohřebního ritu a kulturního vývoje jednotlivých období, i musí se proto státi jednou z hlavních úloh systematických vykopávek příštích. Důležitá je tu okolnost, že obsah každého hrobu tvoří zpravidla⁶³ uzavřený celek, jehož jednotlivé předměty byly zhotoveny a užívány v době, z níž pohřeb pochází, nebo po případě o něco dříve.

⁶¹ Srov. J. Matiegka, Ochrana materiálu somatologického, Českoslov. Letopisy Mus. II. 2. Sjezd 26 a d.; Sbíráni zvířeny a květeny předhistorické tamt. 29 d.; Sbíрка praehistorické zvířeny a květeny (provolaní Praehistorického odboru), Praehist. Obzor I (1910), 6 a d. K tomu v. Praehist. Obzor IV (1913), 40 a Druhý sjezd 1913, 11 d. – L. Niederle, Theorie Peiskerova a archaeologie, Praehist. Obzor I, 8 d.

⁶² Vedle těch, která zde uvedu, odkazují na otázky J. Novotného, Návod 7 a d.

⁶³ Na pohřby druhotné v témže hrobě se u nás přichází jen ojedinele, přece však se také vyskytují; srov. K. Buchtela, O methodice při výzkumech praehistorických, v. v. 19.

Všecky praehistorické hroby našich končin lze podle dnešních zevních známek třídit na mohyly a hroby podzemní. Při každém z obou druhů bude postup práce jiný.

Mohyly byly až dosud většinou „zkoumány“ tak, že se v jejich středu vyhloubila jáma nebo byl s boku vykopán průkop či dva ke středu, a že si kopající z obsahu hrobu vybrali, co se jim zdálo důležité, tedy především věci kovové a po případě též něco střeptů. Tím byl „výzkum“ ukončen. Není potřebí podotýkati, že byl tento způsob práce naprosto pochybený. Mohyly jím byly vyplněny, ne však vyčerpány a jejich struktura byla zemí a kamením, vyházeným na boky, tak změněna, že by i dodatečné překopání, kdyby se k němu odborník dovedl odhodlati, nevedlo k nijakým spolehlivým výsledkům. Taková mohyla, ač stojí dosud z velké části neporušena, je zkrátka pro vědu ztracena.

Správný způsob kopání mohyl je docela jiný. Stojí ovšem také více práce i obětí materiálních. Prvním příkazem musí býti odkopati mohylu celou. Methoda, kterou se tak má státi, je dána vlastní stavbou mohyly: jak vznikala, tak musí býti v opačném pořádku rozebírána. Jen tak nabudeme jistoty, že ani postranní, druhotné pohřby, uložené do pláště mohyly, neujdou naší pozornosti a nebudou po případě smíchány s pohřbem prvotním. Tento postup nám také zabezpečuje dokonalé seznání struktury mohyly. Poučí nás především, možno-li na jejím povrchu zjistiti stopy pohřební trzny, byl-li pohřeb sám či celá mohyla obklíčena kamenným věncem, byla-li mohyla nasypána jen ze země či také z kamení a v jakém pořadí, i byl-li nad pohřbem zřízen uměle sestavený kamenný plášť nebo snad plášťů několik a v jaké podobě. Měření a kresby profilů jednotlivých stavebních stadií musí býti prováděny s takovou přesností, aby podávaly zcela věrný obraz vzniku mohyly.

Jakmile se okáží první stopy pohřbu, nutno pokračovati v práci velmi subtilně. Především je třeba určití horizontální rozsah pohřbu. To se stane tím, že se odeberá zem v kruhu, a to nejlépe jen rukama, každá hrudka se rozmělní, tak aby ani nejmenší drobnůstka nebyla odhozena nepozorována. Kromě pohřbu samotného dlužno dbáti i jeho podkladu a neodhazovati kamení, které po případě tvoří dlažbu hrobu. Dále nutno věnovati pozornost i rázu půdy, který nás může poučiti, jde-li o pohřeb kostrový či žárový. Tato důležitá okolnost nebyla dosud velmi často vůbec zjištěna. Stává se sice někdy, že je kostra tak ztelelá, že po ní nezbude téměř ani stopy, přece však mám dojem, že ve většině případů nebyl rozpoznán ráz pohřbu jen pro příliš spěšné a ledabylé kopání. Byl-li zjištěn celý obvod pohřbu, pokračujeme v odebrání země ve směru vodorovném, čímž najdeme případné zvrstvení kolmé. Při tom necháme – jako při hledání obvodu – každý předmět nepohnut na svém místě. Pohřeb, svrchu i po stranách řádně obnažený, má býti ofotografován. Dále je nutno poříditi horizontální a vertikální skizzu a uvésti v ní přesné plošné i výškové rozměry celého pohřbu, jeho orientaci podle světových stran a seskupení milodarů, při čemž je dobře vyměřiti vzdálenosti jednotlivých předmětů, jak od sebe navzájem, tak také od určitého pevného bodu (lebka, pánev kostry, popelnice nebo jiná nádoba a pod.). Když byla takto zachycena celková situace, lze počítati s rozebíráním pohřbu. Nejsou-li všechny jeho části v jedné rovině, mají býti odebrány v horizontálních vrstvách a každá nová situace má býti v deníku přesně zaznamenána. Obsah dutých předmětů, především nádob, není dobře vysypati a prohlížeti na místě, kde k tomu není dosti času ani klidu. Každý předmět musí býti opatřen číslem a zanesen pod ním v deníku. Zlomky k sobě příslušné je dobře krom toho ještě vhodně označiti, aby se ulehčilo jejich sestavení. Předměty, které se na vzduchu lehko rozpadají nebo rychlým vysycháním pukají, nutno nechati neobrané a po případě ještě obaliti silnou vrstvou vlhké prsti. Jsou-li nálezy takového druhu, že jejich okamžitá doprava z různých ohledů (nebezpečí rozpadnutí, nepříznivé počasí a pod.) není možna nebo vhodna, jest nejlépe příkrýti je znovu pozorně prstí z hrobu dobytou, ovšem takovým způsobem a v takové síle, aby byly proti atmosférickým vlivům i každému jinému nebezpečí dostatečně chráněny.

Stejný celkem postup jako u hrobů mohylových třeba zachovati též u hrobů ostatních. Odkopávání mohyly ovšem odpadne. Zato nastane větší potíž s vyhledáváním jednotlivých hrobů. To se může díti jednak odkopáváním celého pohřebiště, jednak opatrným sondováním. Prvý způsob je methodičtější a proto také vhodnější. Od úplné odkopávky terénu lze upustiti, podařilo-li se nám zjistiti, v jakém směru a vzdálenosti dlužno další hroby hledati. Odkopávka sterilní půdy děje se nejlépe kolmo, jakmile se však objeví první stopy hrobu, nutno pokračovati v odebrání jeho náplně ve směru vodorovném. Kopání vertikální, i tu často užívané, je sice pohodlnější, poskytne však kopajícímu jen kolmý řez hrobem, kdežto jeho tvar ve směru vodorovném zmizí velmi často nerozpoznán. Při odkrývání vlastního pohřbu jest postupovati podle téže metody jako u mohyl. Krom orientace, rozměrů a seskupení pohřbu je potřebí zjistiti též orientaci, tvar a rozměry jámy a horizontální i vertikální polohu pohřbu v ní.

Více a obtížnějších úkolů, než u hrobů, naskýtá se badateli při vykopávce sídlišť. Tato okolnost a zároveň i druhá – menší zisk museální – byly příčinou, že sídliště byla dlouhou dobu zcela zanedbávána. Teprve v posledních letech věnuje se jim trochu větší pozornost. Vědecký zisk, který nám výzkum sídlišť poskytuje, není ovšem nikterak menší než u hrobů. Spíše naopak. Poznáváme-li zde vedle hotových plodů řemeslného a uměleckého snažení člověka především jeho názory na smrt a život po ní, podávají nám sídliště obraz jeho života vlastního, jeho práce ve všech oborech a stadiích a částečně i jeho osudů.

Pod název sídlišť lze shrnouti, jak jsem uvedl, všechna místa, na nichž se člověk po nějakou dobu, ať již delší nebo kratší, zdržoval. Stopy jeho pobytu nalézáme tu v podobě vrstev, zvaných kulturními. Vrstvy tyto se liší od okolí temnější barvou, vzniklou rozkladem organických látek, a obsahují zbytky jeho domácího průmyslu a umění, nástroje z kamene, kostí, kovu, hlíny, zbraně, šperky, zbytky nádob hliněných i kovových, kosti zvířat která lovil nebo choval a pod., zkrátka vše, co po člověku a jeho činnosti v nich zůstalo a nepodlehlo rozkladným vlivům půdy. Stálý styk s přírodou vytříbil smysl člověka pro polohy jeho účelům vyhovující do té míry, že se velmi zhusta usazoval na místech, která již předtím byla jednou nebo i vícekrát osídlena, a tak dnes nacházíme často několik kulturních vrstev nad sebou.

Vrstvy jsou někdy zcela neporušeny, v původním stavu, jindy ve stavu porušeném. Porušení jich mohlo býti způsobeno jednak člověkem, který si nad nimi zakládal osídlení nová, kopal, rovnal půd, nasypal valy a pod., jed-

nak živly přírodními, které ponenáhlu nebo katastrofálně změnily relief terénu – sem patří změny, vzniklé sopečnými výbuchy, zemětřesením, snížením nebo sesouváním půdy, vodní i vzdušnou erosi a nánosy.

Úloha rozpoznání, zdali a pokud je vrstva v poloze původní či druhotné, je ovšem někdy velmi nesnadná, musí však být vždy vědomě a co možná nejurčitěji řešena, má-li výzkum vésti ke spolehlivým výsledkům. Důležitost jejího řešení je na snadě: jen vrstvy neporušené, nepomíchané mohou opravňovati k bezpečným závěrům na časový i prostorový vývoj kultury, k přesnému třídění stratigrafickému i chronologickému, kdežto vrstvy v uložení druhotném se k těmto účelům naprosto nehodí a umožňují nejvýše pravděpodobné soudy typologické. Odpověď na otázku, je-li uložení vrstev, které máme zkoumati, prvotní či druhotné, dá nám jednak předběžná úvaha geologická a geografická, jednak kopání samo. V prvním směru je především důležité, jsou-li vrstvy uloženy na svahu či na rovině (velmi často je dnes nanášena rovina nad polohami ještě v praehistorické době šikmými), je-li jejich podklad pevný či schopný pohybu, jsou-li v jejich blízkosti jezera, močály, bystřiny nebo stopy po nich atd. Neméně významno je dále, jsou-li vrstvy na terénu v pozdějších historických dobách neobydleném, či stojí-li nad nimi osada, město, kostel, hrad. Jsou-li vrstvy na svahu nebo v blízkosti bystřin, je prvotní uložení jejich nejisté, ale přece jen možno, jsou-li však na pohyblivém terénu nebo pod osadami, kostely, hrady, jest porušení a promíchání jejich přímo pravděpodobno; v takových případech jest příkazem vědecké kritiky chrániti se dalekosáhlejších závěrů, i kdyby kopání zdánlivě nasvědčovalo jejich neporušenosti.

Kopání samo musí být u kulturních vrstev prováděno methodou obdobnou jako u pohřebišť. Předem je nutno zjistit polohu, sílu a počet vrstev. Za tím účelem se kolmo seřízne stěna, která nám dala příležitost vrstvy najíti, nebo není-li takové, vykopá se pokusný příkop od povrchu až na skálu nebo jiný, z geologických důvodů bezpečně sterilní podklad. Když byl takto získán první určitý obraz stratigrafický, lze přikročit i k odkrývání vrstev. Tu se opět naskytá otázka, který druh práce je lepší, zdali prosté odkopávání vertikální, či postup horizontální. Podle mého názoru jest jediné správnou methodou odkrývati a odebíratí vrstvy tímž způsobem, jakým se dělo jejich ukládání. Tím jest pro mne dána správnost postupu horizontálního. Jenom ten umožňuje badateli přehlednouti celou nebo alespoň větší plochu působíště člověka, který nám vrstvu zanechal, a postřehnouti mnohý detail, který při oblíbeném dosud důsledném kopání vertikálním (arci pohodlnějším a také lacinějším) zmizí nepozorován.

Vertikálního způsobu kopání lze ovšem bez rozpaků užítí při vrstvách v uložení druhotném, u nichž záleží toliko na úplném vyčerpání jejich obsahu. To jest na př. postup, kterého lze použítí při různých naplavených vrstvách diluviálních. I tu však jest dobře vésti přesné záznamy o provenienci artefaktů, lze-li rozeznávati několik vrstev od sebe oddělených nebo navzájem se křížujících. Jde-li však o vrstvy neporušené, v uložení prvotním, nemůže být dosti důrazně doporučen způsob horizontální, odebírající v celých plochách vrstvu za vrstvou. Při tom je nutno pracovati se stejnou rigorosností jako u hrobů. Není-li možno odebíratí vrstvu v celé její ploše najednou, je třeba rozdělití si ji na menší úseky a tyto v plánu přesně vytknouti. Nálezy je nutno přesně tříditi podle vrstev a úseků, a je-li možno v jednotlivých vrstvách zjistiti rozvrstvení podružné, i podle tohoto. Zvláštní pozornost musí být opět věnována seskupení nálezů, ohništím a jejich zařízením, Dokonalé vyčerpání v každém směru jest ovšem i zde jedním z hlavních příkazů.

Postup horizontální má být při kopání zachován i v případě, že se kulturní vrstvy rozšiřují v obytné a odpadkové jámy. Tyto mají pro datování osady a celé vrstvy naprosto různý význam, i jest proto potřebí je přesně rozlišovati. Poměr jejich jest obdobný jako u vrstev v složení prvotním a druhotném. Bezpečným podkladem závěrů chronologických může být jediné obsah vlastních prostor obytných, kdežto obsah odpadkových jam a smetišť je v tom ohledu naprosto nespolehlivý a proto také zpravidla neupotřebitelný. Stav prostor obytných (příbytkových jam, zásobáren a pod.) se ovšem také nehodí vždy stejně pro pozorování archeologické. Někdy se na př. stává, že zasahují mladší jámy obytné do starších. Tu ovšem třeba veliké obezřetlosti při práci i v závěrech, vyvozovaných z jejich výsledků.

Nejpříznivější pro pozorování je stav chýše, jichž používání byl rázem učiněn konec nějakou katastrofou, která nám zachovala celý jejich obsah, jak jej právě zastihla. Nejčastěji se tak stávalo ohněm. Hrozil-li vpád silnějšího nepřítel, bylo prvou starostí obyvatelů spáliti před útekem vše, co by se mu mohlo hoditi, a oheň byl také jednou z prvních pomůcek nepřítelových při vpádech neočekávaných. Krom toho byly i požáry náhodné takřka na denním pořádku. Stačila v dobách letních veder jediná jiskra z ohniště, na němž nesměl oheň nikdy vyhasnouti, aby zapálila hořlavý materiál chýše a zbavila obyvatele přístřeší nebo je pohřbila pod jeho troskami. V takových případech nacházíme na povrchu jámy zbytky vrchních částí chýše, pokud neshnily, především zpola vypálené kusy hlíny, již byly stěny omazány; otisky dřev, prutů, větví, rákosí nebo slámy, v nich zachovalé, ukazují, jakého materiálu bylo ke stavbě použito. Odstraníme-li trosky, přijdeme na vlastní zařízení chýše a po případě na kostry lidí a zvířat, při požáru zahynulých. Musí být tedy při kopání postupováno velmi opatrně. Především dlužno dbáti toho, aby při odstraňování rumu nebyla rozrušena i některá část vlastního zařízení obytné jámy, na př. ohniště nebo jeho kamenná obruba, výklenky nebo výstupky stěn, upěchovaná nebo z části vypálená podlaha, kamenná dlažba atd. Pokud nebyl celý vnitřek obnažen, je přirozeně nezbytno ponechatí každou část zařízení i každý jiný nález na jeho místě. S rozebíráním se počne teprve, když byla celá situace vyměřena, ofotografována nebo vykreslena a v deníku tak zachycena, aby ji bylo lze kdykoli znovu uměle zkonstruovati.

Při rozebírání se můžeme někdy octnouti před otázkou, co má být mimo nálezy vlastní ze zařízení uschováno a jak si počínati s ostatkem. V tom ohledu musí rozhodnouti jednak vědecká cena, jednak možnost konzervace. Většinou bývají chýše vypraveny tak chudě, že neobsahují ničeho, co by se k uschování hodilo. Ty, jež by buď pro své typické vzezření nebo vědeckou cenu měly být uchovány, bylo by nejlépe nechatí s celým zařízením na místě, konservovati, co je možno, a zajistiti celek náležitě proti vlivům povětrnosti i jinému zevnímu nebezpečí podobně, jak se nyní často děje na př. při různých obdobných objevech z oboru archeologie klassické. Není-li možno učiniti

celý nález takovýmto způsobem trvale přístupným, nezbyvá, než vyzdvihnouti, co se vyzdvihnouti a konservovati dá, a ostatek řádně zasypati, aby alespoň tak byl v zemi uchován neporušený pro budoucnost.

Odpadkové jámy a smetiště mají, jak jsem uvedl, význam obdobný jako vrstvy v uložení druhotném, i jest možno prokopávati je také obdobným způsobem. Jejich obsah co do množství a pestrosti artefaktů i jiných pozůstatků kulturních může ovšem býti daleko bohatší než obsah vlastních chýší. V těchto nalezneme právě jen jejich zařízení a předměty, které sloužily k přímé potřebě obyvatel, v řídkých případech snad v jistém nebohatém zvrstvení, vzniklém zvýšením půdy, kdežto na smetiště a do odpadkových jam bylo odhazováno vše, co nebylo již k potřebě: zlomky zbraní, nástrojů a náradí, střepy, kosti zvířat, jichž masem se obyvatelé živili atd. To vše však mohlo býti vícekrát promícháno, takže s nějakým neporušeným zvrstvením tu sotva lze počítati. A podobně je tomu i u ostatního okolí chýší, zejména byly-li postaveny bezprostředně na vrstvách starších. Při kopání jam se dostal obsah starších vrstev na povrch, předměty různého stáří byly promíchány v pestré směsi a při urovnávání půdy po případě rozptýleny dosti daleko od chýší. Jest proto nutno uložit si při posuzování významu nálezů z těchto míst co největší rezervu.

Zvláštní pozornost, větší než dosud, třeba věnovati řádnému vyměření jak jednotlivých chýší se vším jejich příslušenstvím, tak také celé osady. U chýší je nutno přesně stanoviti jak plošné a výškové rozměry jednotlivých prostor obytných i odpadkových jam, tak také jejich vzájemnou polohu. A podobně musí být číselně i graficky co možná nejúplněji zachyceny také poměry a vzájemné vztahy celé osady. Jen tím způsobem podaří se nám získati statistiku, která nám nepochybně poví leccos zajímavého o uspořádání praehistorického domu i celých osad v různých dobách a končinách, o jejich komunikačních, sociálních a jiných poměrech,⁶⁴ o nichž při dosavadním bezstarostném způsobu kopání nevíme stále ještě nic nebo skoro nic.

Zvláštním druhem osad jsou nákolní stavby. Tyto byly v praehistorických dobách stavěny – podobně jako i dnes ještě u různých primitivních národů – jak na vodě, tak také na pevné zemi. U nás máme podle našich dosavadních vědomostí zachovány jen stopy prvního druhu staveb. Jejich výzkum, má-li býti řádně proveden, jest tak obtížný a nákladný, že se o něj dosud nikdo ani nepokusil, ačkoli k tomu byla v Čechách i na Moravě několikrát vhodná příležitost, na př. u Františkových Lázní, v Olomouci, u Nákla, v novější době u Veselí n. M., Libišan a jinde. Obtíže výzkumu jsou tu ovšem v první řadě určovány okolnostmi, je-li naleziště dnes ještě pod vodou, či je-li již vysušeno. /... Více o výzkumu nákolí./

Poslední formou sídlištní jsou hradiště. Tato nebyla zpravidla osídlena trvale – pokud slova toho v praehistorické době vůbec lze užití – nýbrž sloužila především za útočiště v neklidných dobách. Tomu nasvědčují kulturní vrstvy, u velkého počtu hradišť nepříliš silné, i velmi častý naprostý nedostatek vody uvnitř valů a blízko nich. Byla-li přes tuto nepříznivou okolnost některá hradiště přece osídlena po delší dobu, je to právě jen důkazem trvalého nebezpečí, pro něž obyvatelstvo raději volilo nepohodlný, ale za to bezpečnější pobyt v hradištích, než v otevřených, snadno přístupných osadách.

Při výzkumech hradištních hledají badatelé zpravidla řešení naskýtajících se záhad, především otázky původu hradišť, prokopáváním valů. Činí tak v přesvědčení, že valy pocházejí z doby vzniku nebo používání hradiště, a že v nich tedy musí býti také nalezeny kulturní doklady toho. To jest ovšem veliký omyl. Ve valech můžeme učiniti nálezy z doby starší i mladší, nejméně však z té, v níž byly vybudovány. K pochopení toho stačí prostá úvaha o jejich vzniku.

Praehistorický člověk měl od nejstarších dob, jak jsem se již zmínil, znamenitě vytříbený smysl pro polohy, vhodné k jeho účelům, stávalo se proto často, že nový kmen postřehl obranný význam míst, která pro svoji přirozeně chráněnou polohu byla již i jeho předchůdci užívána, a založil si tak hradiště na vrstvách starších. Hradištní násep byl zřizován obyčejně tím způsobem, že byl nejprve nasypán val a ten pak ještě zvýšen palisádami. Tyto mohly míti v nejstarších dobách vzezření prostých záseků, poněvadž však v té podobě nevyhovovaly plně svému účelu, byly asi rychle zlepšovány, až došlo – jistě již v dobách velmi raných – k stavbě palisád v pravém smyslu slova. Do valu, nasypaného z kamenů, drnu a prstí, a ztuženého po případě roštem z tenkých, nepřitesaných kmenů, byly kolmo zaraženy dvě nebo více řad kolů a mezi ně napěchováno opět drnu, země a kamení. Tím byl násep hotov. Uvážíme-li, jaké kulturní pozůstatky v něm a pod ním v tom okamžiku mohly býti, dostaneme hotovou mozaiku: pod ním vrstvy starší, po případě neporušené, ve valu a v palisádách to, co se do nich dostalo s nasypanou zemí, tedy snad zase předměty z těchže vrstev, buď v pořádku opačném nebo pestrě promíchány, po případě však, byla-li zem přivážena z větší dálky, i předměty z vrstev jiných, arci také starších. Tedy směs předmětů veskrze starších, do níž se jen tu a tam mohl po případě vtrousiti nějaký střep nebo jiný zlomek z doby současné s náspeem. Pokud bylo hradiště obydleno, a tedy i náspu užíváno, nemohla se na něm vytvořiti žádná skutečná kulturní vrstva.

Když bylo hradiště trvale opuštěno, nastal rozklad náspu. Nebyl-li uspišen násilně, na př. ohněm, docházelo k němu poněkud rozpadáváním palisád. Zbytky kolů a země mezi ně napěchované spadly na val a rozprostřely se daleko po jeho bocích, a s nimi také kulturní pozůstatky v palisádách uzavřené. Tím byl proces *tvorění vrstev ve valu* – alespoň pro toto stadium – ukončen. Z doby zřízení náspu a tedy i zbudování hradiště ve vlastním smyslu se do nich nedostalo nic nebo téměř nic. Jejich studium nepřinese tudíž pro řešení otázky chronologické a po případě též ethnologické příslušnosti hradiště nijakých dokladů pozitivních. A tím méně ještě, byly-li náspy zbudovány několikrát po sobě, a opakoval-li se tedy také několikrát proces právě popsany.

Zdánlivá neporušenost vrstev ve valech nás nesmí mýlit. Pro určení hradiště má nejvýše význam negativní: z doby, do nichž patří jejich obsah, nepochází hradiště. Je-li některá vrstva ve valech opravdu neporušena, jest to jen důkazem, že se v době jejího vzniku rozprostíralo osídlení i přes val sám, a že tedy v té době opevnění již udržováno nebylo.

⁶⁴ Srov. L. Niederle, O prvotním zemědělství u českých Slovanů, *Pravěk VII* (1911), 2 a d.

Jediné, co má pro určení stáří valu a tedy i hradiště ve vlastním smyslu skutečnou cenu, jsou *vrstvy pod valem*, pokud ovšem lze počítati s jejich naprostou neporušeností a prvotním uložením. Ty nám sice také nepovědí, ze které doby val pochází, určují nám však alespoň přesně dobu, po které vznikl, tedy *terminus post quem*. Ostatek jest při valech někdy vůbec velmi obtížno určit. Nejspíše tu lze něčeho dosíci pomocí kombinace s vrstvami na hradišti samotném. Tyto nám dosvědčují, jsou-li neporušené, kdy a jak dlouho bylo místo osídleno. Je-li tu vrstva jediná, která nedosahuje nikde pod nebo přes val, možno ji považovati za pravděpodobný doklad i pro stáří valu, jestliže tento i svým tvarem odpovídá době, do níž vrstva patří. Je-li na hradišti vrstev více, odpadnou pro určení stáří valu ty, které jsou i pod ním. Vše ostatní musí býti vykombinováno z dalších okolností daných. Jsou-li na hradišti na př. tři vrstvy, hallstattská, latěnská a římská, z nichž prvé dvě dosahují i pod základnu valu, třetí však nikoli, lze tuto považovati za současnou s valem. Je-li však na hradišti ještě i vrstva čtvrtá, hradištní, která rovněž nepřesahuje valu, tu jsou možnosti tři: buď bylo opevnění zbudováno v době římské nebo hradištní, nebo konečně v obou. Rozhodnutí, která z těchto tří možností odpovídá skutečnosti, pokud to arci vůbec je možno, pomůže nám pak jediné logický závěr na základě podrobné analýsy vrstev na hradišti i obsahu valu.

Tedy pro časové určení hradištního opevnění nemá hlavní význam val, nýbrž vrstvy na hradišti samotném. Jim také musí býti věnována především pozornost. Často najdeme na hradištích, zejména byla-li osídlena déle, vedle pouhých vrstev i příbytkové a odpadkové jámy. Methoda práce bude zde přirozeně táž jako u jiných osad praehistorických. Množství otázek, vyžadujících řešení, bude tu ovšem po případě větší.

PRAMENY A LITERATURA

- Albinus, P.* 1589: Meissnische Land- und Berg-Chronica ... Dresden.
- Aleksejev, L. V.* 1990: Kto byl avtorom „Priglašenija barona K. I. Aša“ (1819 g.)? (O pervoj periferijnoj instrukcii sobiranija drevnostej.), Sovetskaja archeologija 1990, 1, 283–287.
- Anonym 1754:* Versuch eines Entwurfs, nach welchem man die Alterthümer des platten Landes am glücklichsten auffinden und am brauchbarsten beschreiben kann, Hannöverische gelehrte Anzeigen No. 98.
- Anonym 1836:* Ledetraad til Nordisk oldkyndighed. Kjöbenhavn.
- Anonym 1837a:* Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, herausgegeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde. Kopenhagen.
- Anonym 1837b:* Instruction für Aufgrabungen vorchristlicher Grabdenkmäler in Meklenburg, entworfen von der Aufgrabungs-Deputation des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 2, 148–157. (též sep. Schwerin 1837.)
- Anonym 1845a:* Uiber böhmische Alterthümer und die Nothwendigkeit, dieselben vor Verderben zu schützen. Prag.
- Anonym 1845b:* O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou. Praha.
- Anonym 1846:* Vykopávání starožitnin, Květy 13, č. 84 (16. 7.), 328.
- Anonym 1850:* Odezwa Towarzystwa Naukowego z Unywiersytetem Jagiellońskim polączonego, w celu archeologicznych poszukiwań, wraz że wskazówka, mogącą posłużyć za przewodnika w poszukiwaniach tego rodzaju. Kraków.
- Anonym 1854:* Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1853, Památky archeologické 1, 90–92.
- Anonym 1873:* Vyhrabávání vzácných starožitností, Lumír n. ř. 1, 228.
- Anonym 1876:* In's Freie, Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1876, 41–45 (doplňky 63–64).
- Anonym 1879:* Nález starožitností na pohanském pohřebišti u Ejpovic, Plzeňské listy č. 87 (30. 10.), 2.
- Anonym (= A. Voss) 1888:* Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren. Eine Anleitung für das Verfahren beim Aufgraben sowie zum Konserviren vor- und frühgeschichtlicher Alterthümer. Berlin. (2. vyd. Berlin 1894; 3. vyd. Berlin 1914: Merkbuch für Ausgrabungen. Eine Anleitung zum Ausgraben und Aufbewahren von Altertümern.)
- Anonym 1906:* Manuel de recherches préhistoriques. Paris.
- Anonym b. d. (1888):* Návod ku sbírání a zachraňování starožitností. Olomouc.
- (Arnold, J. H. –) Dobrowsky, J.* 1803: Nachricht von einigen in Böhmen entdeckten heidnischen Grabhügeln. Abhandlungen der k. Böhmschen Gesellschaft der Wissenschaften. Von den Jahren 1802, 1803, 1804, (III. řada, sv. 1.) Prag. (Sep. Prag 1803.)
- Ashbee, P.* 1972: Field archaeology: its origins and development. In: Fowler, P. J. (ed.), Archaeology and the landscape. London, 38–74.
- Assendorp, J.* 1986: Grabhügelforschung, eine alte Liebe, Berichte zur Bodendenkmalpflege in Niedersachsen 6, 110–113.
- Bahn, P. G. ed.* 1996: The Cambridge illustrated history of archaeology. Cambridge.
- Baye, J. de* 1880: L'archéologie préhistorique. Paris.

- Beneš, F. 1860: Zpráva o archeologickém výletu do okolí hory Sedla v Litoměřicku, Památky archeologické 4, 1860, 186–187.
- Beneš, J. – Chvojka, O. 2008: Střípky zmizelých věků (katalog k výstavě). Bechyně.
- Bergner, A. A. 1827: Anleitung zu alterthümlichen Ausgrabungen, I, Jahrbuch des Leipziger Alterthums-Vereins, 16.
- Bienenberg, K. J. von 1778: Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen. Königgrätz.
- Bowden, M. C. B. 1991: Pitt Rivers. The life and archaeological work of Lieutenant-General Augustus Henry Lane Fox Pitt Rivers, D. C. L., F. R. S., F. S. A. Cambridge – New York.
- Briggs, C. S. 2012: From Aubrey to Pitt Rivers: Establishing an archaeological survey standard for the British Isles. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 81–113.
- Buchtela, K. 1910: O methodice při výzkumech praehistorických. Československé letopisy musejní 2, část II. Sjezd na ochranu památek v Praze r. 1908. Praha.
- Büsching, J. G. G. 1819: Kurze Anleitung bei Aufsuchung und Aufgrabung alter heidnischer Begräbnisplätze, Schlesisches Provinzial-Blatt 69, 193.
- Büsching, J. G. G. 1824: Abriss der deutschen Alterthumskunde. Weimar.
- Coblenz, W. 1989: 100 Jahre „Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren“, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 23, 7–11.
- Cohausen, K. A. von 1873: Vorgeschichtliche Alterthümer der Provinz Sachsen und angrenzenden Gebiete. Halle/S.
- Coye, N. 1989: Une conscience pour le fouiller: méthode et techniques de terrain en archéologie préhistorique avant 1950, Travaux de LAPMO 1989, 7–28.
- Coye, N. 1997: La préhistoire en parole et en acte. Méthodes et enjeux de la pratique archéologique 1830–1950. Paris.
- Čermák, K. (pseud. Klim. Klementič) 1877: Člověk pravěký a prvotiny jeho práce, Vesmír 6, 219, 222, 234–235, 242–244.
- Čermák, K. 1887: Pravěk lidstva evropského. (Doba kamene.) Praha.
- Čermák, K. 1889: O rázech dob praehistorických v naší vlasti, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 6, 133.
- Čermák, K. 1891: Zvířecí zbytky důležité při bádání o pravěku, Vesmír 20, 38–39, 54–56.
- Čermák, K. b. d.: Objevování a prozkoumávání nálezisk starožitností. (Rukopis, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond K. Čermák, kart. 6.)
- Červinka, I. L. 1908: O úkolech soustavného bádání archeologického na Moravě, Pravěk 4, 85–92.
- Danneil, J. F. 1838: Andeutungen wie heidnische Begräbnisplätze aufzugraben sind, 1. Jahresbericht des Alt-märkischen Vereins für vaterländische Geschichte und Industrie, 99–102.
- Demoule, J.-P. – Landes, C. 2009: La fabrique de l'archéologie en France. Paris.
- Deuel, L. 1979: Objevy z ptačí perspektivy. Praha.
- Dolenz, H. 1963: Archäologie und „Luftbild“, Pro Austria Romana 13, 31–32.
- Dorow W. 1823: Die Kunst Alterthümer aufzugraben und das Gefundene zu reinigen und zu erhalten. Hamm.
- Dünnhaupt, J. C. 1778: Beiträge zur deutschen niedersächsischen Geschichte und deren Alterthümern. Helmstedt.
- Eberhardt, J. 2008: Methodological reflections on the history of excavation techniques. In: Schlanger, N. – Nordblad, J. (eds.), Archives, ancestors, practices: Archaeology in the light of its history. New York – Oxford, 89–96.
- Eberhardt, G. 2012: Dig that! How methodology emerged in German barrow excavations. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 151–173.
- Eggert, G. – Fendel, H. 1997: „Kurzgefasste Regeln zur Conservirung von Alterthümern.“ Anno 1888, Arbeitsblätter für Restauratoren 30, 2, Gr. 15, 134–137.
- d'Elvert, C. F. 1892–93: Zur Alterthumskunde Mährens und Oesterr.-Schlesiens, Notizenblatt der historisch-statistischen Section der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 1892, 99–124; 1893, 1–11; též sep.
- Eriksson, G. 1994: The Atlantic vision. Olaus Rudbeck and Baroque science. Uppsala.
- Faber, M. – Modl, D. – Fürhacker, R. 2015: Der „Kultwagen von Strettweg“ in Jahr 1852, Archäologie Österreichs 26, 1, 34–39.
- /Felcman, J. –/ Schmidt, V. 1893: Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského, Památky archeologické 16, 1–27 /a dále/.
- Formozov, A. A. 1986: Stranicy istorii russkoj archeologii. Moskva.
- Franc, F. X. 1879: Z oboru archeologie, Plzeňské listy č. 90 (9. 2.), 2.
- Franc, F. X. 1890, 1906 – viz Šaldová, V. (ed.) 1988.

- Franz, L. 1929: Vorgeschichtliches Leben in den Alpen. Wien.
- G., D. Z. 1842: Odkrytí starobylého hřbitova Budeckého, Květy 9, č. 66 (20. 8.), 262.
- Garšín, J. 1888: Kurgany, jich razkopki, issledovaniye i nachozhdeniye kladov. B. m.
- Grégr, E. 1858: O lebkách člověčích vŭbec a o slovanských zvláště, Živa 6, 223–242.
- Grunwald, S. 2012: „To ransack the wall muld give trouble and would waste time“. Hillfort archaeology in Saxony in the 19. century. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 175–189.
- Gummel, H. 1938a: Forschungsgeschichte in Deutschland. Berlin.
- Gummel, H. 1938b: Justus Möser und die deutsche Vorzeit, Germanen-Erbe 1938, 119–126.
- Hakelberg, D. 2012: For the sake of memory. Practicing archaeology in early modern Silesia. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 53–80.
- Helfert, J. A. von 1885: Conservatoren-Tage, Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale N. F. 11, (12)–(13).
- Hlava, M. 2015: Laténský bojovnícký hrob z Prahy-Sedlce v Jírově archeologickém muzeu na Hanspaulce, Živá archeologie 17, 97–102.
- Hölder, H. von 1860: Aufforderung auf beseren Erhaltung und Aufbewahrung der in alten Gräbern aufgefundenen Schädel, Correspondenz-Blatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertums-Vereine 8, Hf. 12, 94–95
- Hoernes, M. 1889: Ueber den gegenwärtigen Stand der Urgeschichtsforschung in Oesterreich, Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien 19, Sitzungsberichte, 68–72.
- Hoika, J. 1998: Archäologie, Vorgeschichte, Urgeschichte, Frühgeschichte, Geschichte. Ein Beitrag zu Begriffsgeschichte und Zeitgeist, Archäologische Informationen 21, 51–86.
- Hostmann, C. 1874: Der Urnenfriedhof bei Darzau in der Provinz Hannover. Braunschweig.
- Hraše, J. K. 1865: Zpráva o mohylách okolí Ratajského, Památky archeologické 6, 1864–65, 310–311.
- Hraše, J. K. 1871: Jedenáctero pohanských hřbitovů okolí Ratajského na Táborsku, Památky archeologické 9, 1871–73, 129–140.
- Jensen, O. W. 2012: A thematic and theoretical introduction to Histories of archaeological practices. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 9–51.
- Jensen, O. W. ed. 2012: Histories of archaeological practices. Stockholm.
- Jensen, Å. – Jensen, O. W. 2012: Practice and professionalisation. The role of field methods in the formation of the discipline of archaeology in Sweden. In: Jensen, O. W. (ed.), Histories of archaeological practices. Stockholm, 115–150.
- Jičínský, K. 1858: Otevření mohyly u vsi Kamýka blíž Chuděnic, Památky archeologické 3, 1858–9, 45–46.
- Jičínský, K. 1867: Zpráva o výstavě Moskevské, Památky archeologické 7, 1866–7, 579–590.
- Jíra, J. A. 1902: Zpráva správce sbírek Společnosti za rok 1901, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 10, 38–39.
- Jöns, H. 2001: Die Aufgrabungs-Deputation von 1837 – Pioniere der Ausgrabungstechnik. In: Jöns, H. – Lüth, F. (edd.), Mecklenburgs Humboldt: Friedrich Lisch. Ein Forscherleben zwischen Hügelgräbern und Thronsaal. Lübtorf, 59–64.
- Jungmann A. 1827: Krátký obsah náboženství pohanského u Slovanů, zvláště u Čechů, Krok 2.III, 339–392.
- Kalina von Jäthenstein, M. 1836: Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer. Prag. (Sep. z Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften IV. 5.)
- Kiekebusch, A, 1912: Vorgeschichtliche Wohnstätten und die Methodik ihrer Untersuchung. Berlin.
- Klemm, G. 1836: Handbuch der germanischen Alterthumskunde. Dresden.
- Koch, J. K. – Mertens, E.-M. edd. 2002: Eine Dame zwischen 500 Herren. Johanna Mestorf – Werk und Wirkung. Münster – New York – München – Berlin.
- Krolmus, V. 1846a: Pohřebiště pohanské nad cihelnou Strahovskou za bránou Strahovskou (r. 1846.). (Rukopis; Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond V. Krolmus, kart. 6.)
- Krolmus, V. 1846b: Zpráva o pohřebišti a žárovišti pohanském na Budči, na statcích burkrabských, na Rakovnicku podaná národnímu Museum na Čechách dne 10. září 1846. od Václava Krolmusa. (Rukopis, 10. 9. 1846; Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond V. Krolmus, kart. 6.)
- Krolmus, V. 1851: Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví československé, jež sebral V. S. Sumlork. Díl III. Praha.
- Krolmus, V. 1852a: Denník 1852 V. Krolmusa. Poznamenání znamenitých věcí na cestách, které vykopal a viděl po Čechách 1852. (Váz. notes, nestr.; Knihovna Národního muzea: odd. rkp., sig. V G 123.)
- Krolmus, V. 1852b: Archeologická cesta faráře Václava Krolmusa r. 1852. U výtahu z vlastnoručních jeho zápisů a poznamenání, Lumír 2, 2, č. 50 (16. 12.), 1191–1197.

- Krolmus, V. 1852c*: Zpráva archaeologickému Sboru národ. Museum psaná dne 10. listop., odevzdaná 20. dno podaná od V. Krolmusa. (Rukopis, 10. 11. 1852; Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond V. Krolmus, kart. 57.)
- Krolmus, V. 1854*: Archaeologická cesta po Čechách r. 1854 Vácesl. Krolmusa. (Rukopis; Knihovna NM, odd. rkp., sign. V G 123.)
- /Krolmus, V./1856*: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1855, Památky archeologické 2, 43–45.
- Krolmus, V. 1857*: Velis. (Soubor rukopis. materiálů na volných listech, b. d., 20 ll.; Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond V. Krolmus, kart. 6.)
- Krolmus, V. 1858*: Archaeologická cesta Váceslava Krolmusa pátratele starožitností českých v Jaroměři, Smiřicích, Smiřičkách, na Králohradci a na Libčanech v červnu a červenci r. 1858. (21 ll.; Archiv Národního muzea, fond Archeologický sbor, kart. 3, č. 275.)
- Krolmus, V. 1861*: Běs a Běsna (Doemon a Doemonka) čili Zlý duch a Zlýduška, pohanské černobožství, (...) (Rukopis; Knihovna Národního muzea, odd. rukop., sign. IV A 31. – Publ. Č. Zíbrt, Český lid 19, 1910, 189–192, 227–231.)
- Krolmus, V. b. d.*: Sbírka rozličných zákonů církevních i světských a i pověstí národních atd. (Knihovna Národního muzea, odd. rukop., sign. IV A 18.)
- Krug von Nidda, F. A. F. 1834*: Worte über die nothwendige Kritik bei Erforschung germanischer Grabhügel, Variscia 3, 54 a n.
- Laurent, G. 1993*: Edouard Lartet (1801–1871) et la paléontologie humaine, Bulletin de la Société préhistorique française 90, 22–30.
- Lehmann, M. 1878*: Monumenta varia populorum et antiquorum et recentiorum statum illustrantia quae Nicolaus Lehmannus collegit et Praegae exposuit. Fasciculus primus. Effossa de Stradonic. Praha.
- Lewuillon, S. 2002*: Archaeological illustrations: a new development in 19th century science. In: Ancestral archives: Explorations in the history of archaeology, Antiquity 76/291, 223–234.
- Líman, J. B. 1841*: Nově vynalezené pohřebiště staroslovanské u Slaného, Květy 8, 408.
- Luchs, H. 1875*: Wie man mit Funden aus der Heidenzeit zu verfahren habe, Schlesiens Vorzeit in Bild un Schrift 23 (23. Bericht des /.../ Vereins für das Museum schlesischer Alterthümer), 228–231.
- Lundberg, Ch. 1996*: En instruktion för arkeologiska utgrävningar – om pionjärerna Hjalmar Stolpe och Carl V. Hartman, Fornvännen 91.
- Lüssner, M. 1850–65*: Collectanea archeologica et topographica II. (Rkp., Muzeum východních Čech, Hradec Král.)
- Major, C. D. 1971*: Illustrating, B. C. (Before Cameras), Archaeology 24, 44–51.
- Marsden, B. M. 1974*: The early barrow-diggers. Park Ridge, N. J. (2. vyd. 1999.)
- Mathesius, J. 1562*: Sarepta oder Bergpostill ... Nürnberg.
- Melle(n), J. von 1679*: Historia urnae sepulcralis Sarmaticae anno 1674 repertae /.../. Jena.
- Michl, J. 1844*: Ze Slaného. (Hrob z české doby pohanské. Velká kost pod horou Slanskou.) Květy 11, 232.
- Mikovec, F. B. red. 1862*: Fotografisches Album böhmischer Alterthümer aus der im September 1861 auf dem altstädter Rathhause zu Prag veranstalteten ersten archäologischen Ausstellung des Vereines Arkadia. Prag.
- Morawski, W. /W. M./ 1843*: Krótka wiadomość o kilku słowiańskich pomnikach w Meklenburgii, Przyjacieli ludu 9, sešit 36–39.
- Morlot, A. 1865*: Das graue Alterthum. Eine Einleitung in das Studium der Vorzeit. Schwerin.
- Mushard, M. 1760*: Nützliche Anweisung, wie man bey dem Ausgraben der Urnen derselben nicht leicht verfehlen könne, Hannöverische Beyträge zum Nutzen und Vergnügen 2, 53–60.
- Naue, J. 1889*: Merkbuch, vorgeschichtliche Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren. Berlin.
- Nebehay, S. 1996*: Troja der Alpen. Die urgeschichtliche Erforschung Hallstatts von den Anfängen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, Der Spurensucher 1996, 65–75.
- Neruda, J. /šifra Δ/ 1861*: † Václav Krolmus, Čas 1, č. 255 a 257 (25. a 27. 10.) (Těž Sebrané spisy II. 6., Životopisy a nekrology, Praha 1910, 241.)
- Niederle, L. 1892*: Několik slov o pěstování české archaeologie, Český lid 1, 317–331.
- Novotný, J. 1894*: Návod ku sbírání a zachraňování předhistorických památek. Praha.
- Petera Rohoznický, F. 1864*: Památky v pohanských hrobech v Čechách. Napomenutí k venkovským krajanům, Poutník z Prahy. Kalendář katolický na rok 1865, roč. 14. Praha, 105–107.
- Petersen, E. 1935*: Wie man vor 100 Jahren in Schlesien ausgrub, Altschlesische Blätter 10, 59–60.
- Píč, J. L. 1891*: Archaeologický výzkum ve středních Čechách II. Jeskyně „Turské maštale“ pod Tetínem, Památky archeologické 15, 1890–92, 383–388.
- Píč, J. L. 1900*: Starožitnosti země české I. 2. Praha.
- Piggott, S. 1965*: Archaeological draughtmanship: Principles and practice. Part I: Principles and Retrospect, Antiquity 39/155, 165–176.

- Piggott, S. 1978: *Antiquity depicted: Aspects of archaeological illustration*. London.
- Pitt Rivers (Lane Fox) A. H. 1881–98: *Excavations at Cranborne Chase*. I–IV. Rushmore.
- Popp, D. 1821: *Abhandlung über einige alte Grabhügel, welche bey Amberg entdecken wurden*. Ingolstadt.
- Pošepný, F. b. d.: O potřebě a způsobu přesného znázornění anthropologických a archaeologických nálezů. (Rukopis, Archiv Národního muzea, fond Archeol. sbor, kart. 3, č. 314.)
- Pratobevera, E. 1856: *Die keltischen und römischen Antiken in Steiermark*. Graz.
- Preusker, K. B. 1829: *Ueber Mittel und Zweck der vaterländischen Alterthumsforschung. Eine Andeutung*. Leipzig.
- Ranke, J. 1880: *Anleitung an der Hand klassischer Beispiele zu anthropologisch-vorgeschichtlichen Beobachtungen im Gebiet der deutschen und österreichischen Alpen*. Leipzig.
- Raschke, G. 1928: *Eine Ausgrabung vor 60 Jahren*, *Altschlesische Blätter* 3, 6–7
- Rhode, A. A. 1720: *Cimbrisch-holsteinische Antiquitäten-Remarques*. Hamburg.
- Rómer, F. 1866: *Öskori mürégészet*. Pest.
- Rühlmann, J. 1959: *Die Entwicklung der wissenschaftlichen Illustration im archäologischen Schrifttum (unter besonderer Berücksichtigung der Orientarchäologie)*. Halle/S.
- Ryzner, Č. 1880: *Řadové hroby blíž Únětic*, *Památky archeologické* 11, 289–306.
- Ryzner, Č. 1883: *Řivnáč, předhistorické hradiště u Levého Hradce*, *Památky archeologické* 12, 209–216, 241–248, 299–302.
- Sacken, E. von, 1862: *Die vorchristlichen Culturepochen in Mitteleuropa und die Quellen der deutschen Urgeschichte*. Wien.
- Sacken, E. von, 1865: *Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums*. Wien.
- Sacken, E. von 1870: *Instruction für die Eintragung und Eröffnung der Tumuli*, *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 1, 1870–71, 38–42.
- Sandell, R. E. 1961: *Sir Richard Colt Hoare*, *Wiltshire archaeological and natural history magazine* 58, 1–6.
- Schaaflhausen, H. 1872: *Ueber die Methode der urgeschichtlichen Forschung*, *Archiv für Anthropologie* 5, 113–128.
- Schlanger, N. – *Nordbladh, J. ed.* 2008: *Archives, ancestors, practices: Archaeology in the light of its history*. New York – Oxford, 89–96.
- Schmidt, V. 1893: *Praehistorické sídliště u Knovíze s popelovitými jamami*, *Památky archeologické* 16, 243–278.
- Schmidt, V. 1895: *Slanská Hora a její předhistoričtí obyvatelé*, *Památky archeologické* 16, 593–636.
- Sklenář, K. 1970: *Archeologické spisy Josefa Dobrovského a jejich prameny*, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 24, 245–295.
- Sklenář, K. 1971a: *Snahy o založení archeologického časopisu v Národním muzeu (1843–1854)*, *Časopis Národního muzea – Historické muzeum* 140, 46–53.
- Sklenář, K. 1971b: *Krolmusův výzkum mohyly u Roztok roku 1855*, *Vlast* B-3, 3–7.
- Sklenář, K. 1971c: *Nálezová zpráva o slovanském pohřebišti u Kopidlna z roku 1834*, *Acta regionalia* (3), 1970–71, 162–171.
- Sklenář, K. 1974: *Nejstarší zpráva o výzkumu v jeskyních Českého krasu*, *Časopis Národního muzea – řada přírodovědná* 141, 121–125.
- Sklenář, K. 1976: *Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu*, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 30, 1–136.
- Sklenář, K. 1979a: *Objevitelé zlatého věku*. Praha.
- Sklenář, K. 1979b: *A co v Československu? In: Deuel, L., Objevy z ptačí perspektivy. Příběh letecké archeologie*. Praha, 281–285.
- Sklenář, K. 1980a: *Archeologická činnost Josefa Vojtěcha Hellicha v Národním muzeu (1842–1847)*, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 34, 109–236.
- Sklenář, K. 1980b: *František Pošepný – archeolog*, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 18, 89–93.
- Sklenář, K. 1981: *Jan Erazim Vocel. Zakladatel české archeologie*. Praha.
- Sklenář, K. 1983a: *Archaeology in Central Europe: The first 500 years*. Leicester – New York.
- Sklenář, K. 1983b: *„Mohyly plavské v Budějovsku“ (Archeologický výzkum z roku 1866 ve světle dokumentů)*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 152, 1–26.
- Sklenář, K. 1984: *Za jeskynním člověkem*. Praha.
- Sklenář, K. 1993: *Družina profesora Píče. Národní muzeum a zlatý věk neprofesionální archeologie v Čechách*, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 47, 1993, seš. 3–4, s. 1–50.
- Sklenář, K. 1998: *Spor o „nález želkovický“ (Z dějin vztahů Národního muzea a Společnosti přátel starožitností)*, *Muzejní a vlastivědná práce* 36/Časopis Společnosti přátel starožitností 106, 195–202.
- Sklenář, K. 2000a: *Archeologie a pohanský věk*. Praha.

- Sklenář, K. 2000b: K lokalizaci a datování mohyl u Blevic, okr. Kladno, *Archeologie ve středních Čechách* 4, 97–104.
- Sklenář, K. 2002: Pozdně halštatské mohylové pohřebiště u Lochovic, okr. Beroun. 200 let od prvního systematického výzkumu v Čechách nejen středních, *Archeologie ve středních Čechách* 6, 245–276.
- Sklenář, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů. Praha.
- Sklenář, K. 2007: Romantismus v české archeologii a jeho literární ohlas. In: Vyčichlo, J. – Viktora, V. (ed.), *Jeden jazyk naše heslo buď IV. Český romantismus – jiskření a záblesky*. Radnice–Plzeň, 29–58.
- Sklenář, K. 2008: Mohylové pohřebiště ve Velkém háji u Roztok. Nálezy a výzkumy 1848–1856, *Archeologie ve středních Čechách* 12, 183–204.
- Sklenář, K. 2009: Hrádek u Velkých Žernosek v počátcích české archeologie, *Porta Bohemica* 5, 7–42.
- Sklenář, K. 2010a: „Velikolepé obětiště a pohřebiště pohanské“ (Přemýšlení: nekrolog významné lokality 19. století), *Archeologie ve středních Čechách* 14, 7–28.
- Sklenář, K. 2010b: Nález plánu „knížecího hrobu“ u Hořoviček z roku 1863, *Archeologie ve středních Čechách* 14, 715–722.
- Sklenář, K. 2011a: Josef Ladislav Píč jako redaktor Památek archeologických, *Památky archeologické* 102, 5–20.
- Sklenář, K. 2011b: Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. I.–II, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A-Historie* 65, č. 1–2 a 3–4, 1–106.
- Sklenář, K. 2011c: Význam „Včely Čáslavské“ v počátcích českého regionálního muzejnictví. In: Nováková, D. (red.), *Muzejní spolky včera a dnes*. Čáslav, 9–13.
- Sklenář, K. 2011d: Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. *Pramenná základna romantického období české archeologie. Fontes archaeologici Pragenses* 36. Pragae.
- Sklenář, K. 2012a: Hradiště jako předmět studia v počátcích české archeologie, *Archeologie ve středních Čechách* 16, 497–611.
- Sklenář, K. 2012b: Václav Krolmus. Život a dílo archeologa-romantika. Roudnice – Mladá Boleslav.
- Sklenář, K. 2013a: Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století, *Præhistorica* 31/1, 9–98.
- Sklenář, K. 2013b: Archeolog Josef Ladislav Píč jako muzejník v Národním muzeu, *Časopis Národního muzea – řada historická* 182, 3–4, 54–102.
- Sklenář, K. 2013c: Krolmus a Petera Rohoznický: dva romantičtí archeologové v Jaroměři roku 1858, *Archeologie východních Čech* 3, 113–133.
- Sklenář, K. 2014a: Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea. *Fontes archaeologici Pragenses* 40. Pragae.
- Sklenář, K. 2014b: „Stará myšlenka“. K 170. výročí třídobé periodizace v české archeologii, *Archeologické rozhledy* 66, 203–242.
- Sklenář, K. 2014c: Břetislav Jelínek – „poslední romantik“ české archeologie, *Archaeologica Pragensia* 22, 9–166.
- Sklenář, K. 2015a: Neuveřejněná zpráva Klimenta Čermáka o výzkumu na čáslavském Hrádku 1886, *Archeologie ve středních Čechách* 19, 449–477.
- Sklenář, K. 2015b: Z historie archeologických výstav mimo muzea (K 150. výročí výstav z let 1865 a 1866). *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl.* 98. Praha.
- Sklenář, K. 2015c: Spolupráce s vědami o neživé přírodě v počátcích české archeologie, *Archeologické rozhledy* 67, 547–593.
- Skrok, Z. 1978: Zapomniane narzędzie dawnych archeologów, *Z otchłani wieków* 44, 285–286.
- Slow, D. – Warhurst, M. 1973: The Faussett collection at Liverpool, *Antiquity* 47/187, 231.
- Smirnov, A. S. 2009: Delo o pokušení na grafinju Uvarovu, *Rossijskaja archeologija* 2009, 3, 122–128.
- Smolík, J. 1877: *Archaeologický sbor Musea král. Českého, Památky archeologické* 10, 805–811.
- Smolík, J. 1878a: Hroby u Vinařic, *Památky archeologické* 11, 23–28.
- Smolík, J. 1878b: O mohylách zejména ejpovických, *Památky archeologické* 11, 49–60.
- Smolík, J. 1883: Úvaha o předhistorickém hradišti na Řivnáči, *Památky archeologické* 12, 303–316.
- Smolík, J. 1886: Mohyly na Husíně u Klatov, *Památky archeologické* 13, 333.
- Smolík, J. 1887: La Tène, *Památky archeologické* 14, 217–230.
- Sommer, J. G. 1833: *Das Königreich Böhmen I. Leitmeritzer Kreis*. Prag.
- Soukup-Chabrov, J. 1887: Václav Krolmus, *Světovzor* 21, č. 42, 670.
- Spicyn, A. A. 1895: *Proizvodstvo archeologičeskich raskopok*. Sankt-Peterburg.
- Stulík, F. 1878: Mohyly plavské v Budějovsku, *Památky archeologické* 11, 63–68.
- Svátek, J. 1860: Pálení a pohřbování mrtvol u pohanských Slovanův, *Obrazy života* (2), 381–387.

- Šaldová, V. ed. 1988: František Xaver Franc – Šťáhlauer Ausgrabungen 1890 – Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906. Praha.
- Šimek, E. 1920: K organizaci a metodě archeologické práce, *Osvěta* 50, 32-39, 95-101, 149-157, 222-230, 293-300, 352-360, 424-431.
- Šimek, E. 1948: K prehistorickému názvosloví, *Z dávných věků* 1, 182-184.
- Šnajdr, L. 1877: O nádobách hrobových, *Památky archeologické* 10, 742-746.
- Šnajdr, L. 1881: Materialy k kulturním dějinám lidí bydlivších v hořejším poříčí Labe. Jičín.
- Švehla, J. b. d.: Jak starožitnosti ze země vybavovati a upravovati. (Rukopis, Husitské muzeum Tábor, fond J. Švehla, č. 300.)
- Thomasová, H. – Trnka, R. 2010: Méně známá fakta o životě, výzkumech a nálezích F. X. France, *Archeologie západních Čech* 1, 42-58.
- Thompson, M. W. 1977: *General Pitt-Rivers: evolution and archaeology in the nineteenth century*. Bradford-on-Avon.
- Tischler, O. 1883: Das Ausgraben von Urnen und deren weitere Behandlung, *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 14, příloha ke zprávě ze 14. valného shromáždění v Trevíru a k seš. 12, sep. 8 str. (Dodatek tamtéž 15, 1884, 57-60.)
- Treuer, G. 1688: *Kurtze Beschreibung der heidnischen Todten-Töpffe*. Nürnberg.
- Tyl, J. K. (pseud. Týl Horník) 1835: Listy z kroniky české, *Květy* 2, č. 31 (30. 7.), 361 (báseň Vpřevod).
- Tyl, J. K. 1846: Dejte pozor na věci starožitné! Pražský posel, sbírka užitečného i kratochvilného čtení... od J. K. Tyla, I, č. 1 (duben), 66-73.
- Tyszkiewicz, E. 1842: Rzut oka na źródła archeologii krajowej. Wilno.
- Villes, A. 1982: Le mythe des fonds de cabanes en Champagne, *Bulletin de la Société archéologique champenoise* 1982, č. 2.
- Wahle, E. 1933: Karl Wilhelmi (1785-1857) als Begründer der Altertumsforschung in Süddeutschland, *Neue Heidelberger Jahrbücher* 1933, 1-88.
- Wallman, J. H. 1838: *Öfversigt af Svenska fornlemningar*. Stockholm.
- Wankel, J. 1887: O pramenech praehistorických, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 3, 1886, 145-152.
- Welfare, H. 1989: John Aubrey – the first archaeological surveyor? In: Bowden, M. – Mackay, D. – Topping, P. (eds.), *From Cornwall to Caithness. Some aspects of British field archaeology*. Oxford, 17-28.
- Wiegel, B. 1991: Der Einfluss künstlerischer Rezeption auf die Untersuchung von prähistorischen Grabhügeln. Verständnis und Interpretation mittelbronzezeitlicher Hinterlassenschaften im Spiegel von Zeitgeist und Grabungstechnik, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 56, 99-123.
- Wilhelmi, K. 1830: Beschreibung der vierzehn alten Deutschen Todtenhügel, welche /.../ 1827 und 1828 bey Sinsheim /.../ geöffnet wurden. Heidelberg.
- Williams-Freeman, J. P. 1915: *An introduction to field archaeology*. London.
- Wocel, J. E. 1844: O hrobích a mohylách pohanských v Čechách, *Časopis Národního muzea* 18, 105-127.
- Wocel, J. E. 1845a: O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou, *Časopis Národního muzea* 19, 649-682.
- Wocel, J. E. 1845b: *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*. Prag.
- Wocel, J. E. 1853: Zlaté závitky Králové-Hradecké, *Časopis Národního muzea* 27, 573-581.
- Wocel, J. E. 186/6/8: *Pravěk země České*. Praha.
- Woldřich, J. N. 1894: Zur Vorgeschichte Böhmens. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Böhmen I*. Wien, 205-228.
- Worsaae, J. J. A. 1843: *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*. Kjöbenhavn.
- Worsaae, J. J. A. 1844: *Dänemarks Vorzeit durch Alterthümer und Grabhügel beleuchtet*. Kopenhagen.
- Zamjatnin, S. N. 1950: Pervaja ruskaja instrukcija dlja raskopok, *Sovetskaja archeologija* 13, 287-291.

Terrainforschung in der Archäologie des 19. Jahrhunderts

Die Terrainforschung ist nicht nur ein unteilbarer, sondern darüber hinaus ein ursprünglicher und grundlegender Bestandteil der Archäologie. Deshalb ist es merkwürdig, dass die bisherige Geschichte der Archäologie als eine Geschichte der Leute, der Gedanken und der Entdeckungen erscheint, während den praktischen Vorgängen und den Methoden, mit wenigen Ausnahmen (Coye 1989; ders. 1997; Jensen ed. 2012), bis heute kaum Interesse

gewidmet wird. Dabei kennen wir schon seit dem Ende des 17. Jh. Anleitungen zur richtigen Durchführung der Ausgrabungen. Die Feldarbeit hat während des 19. Jh. nach und nach ein fachliches Niveau erreicht, wo die Technik im ganzen schon gut war, die Dokumentation und die Erfassung der Fundumstände sind aber unterschätzt geblieben. Damals sind auch die ersten wirklichen Geländearchäologen erwachsen – in Böhmen Václav Krolmus (*Sklenář 2012b*). In der Atmosphäre des Romantismus vermehrte sich auch rasch die Anzahl der Amateure, meistens aus der gesellschaftlichen Mittelschicht. Um die Mitte des 19. Jh. beginnt die Entwicklung der Archäologie zu einem professionellen Fach, später, mit dem Aufkommen des Positivismus, standardisieren sich die Methoden und es kommt zu einer Spaltung zwischen der Liebhaber- und der Fachpraxis. Der Antagonismus dieser Richtungen führte zu immer komplizierteren „Anleitungen“ zur korrekten Grabungsführung, an die sich aber kaum jemand konsequent gehalten hat. Bis zu Anfang des 20. Jh. verband die Amateure und die Fachleute ein Sammlerakzent auf die Gegenstände, die Fundumstände sind beiseite geblieben. Zur Vervollständigung der Methoden hat am Ende des 19. Jh. die durch den Positivismus bedingte Verschiebung des Fachakzents von den Gräbern auf die Siedlungen beigetragen. Ihre Erforschung war methodisch anspruchsvoller und vom Sammlerstandpunkt uninteressant, wobei es bemerkenswert ist, dass sich auch danach die gedruckten Anleitungen am ausführlichsten der Erforschung der Hügel widmen. Erst die nach dem ersten Weltkrieg kommende, auf den Universitäten gebildete Generation betrachtete die Professionalität bei den Ausgrabungen als eine grundlegende Anforderung und damals wurde auch die Herausgabe der Grabungsanleitungen beendet.

Diesen Anleitungen wird das 1. Kapitel gewidmet. Sie fassten die empirisch gewonnenen Anforderungen der Geländearbeit zusammen und dienten als ein methodischer Standard der Ausgrabungen. Erste solche Instruktion hat in sein Werk G. Treuer in Brandenburg eingefügt (*Treuer 1688*) und dann die weiteren Norddeutschen J. D. Major, C. D. Rhode, M. Mushard, J. Ch. Dünnhaupt.

Das erhöhte Interesse für die alten Denkmäler nach dem Aufkommen des Romantismus am Anfang des 19. Jh. hat auch die Geburt der archäologischen Wissenschaft mit sich gebracht, die eine gewisse Formalisierung des Zugangs zur Rettung, zum Schutz und zur Erforschung ihrer Quellen erforderte. Neue Anleitungen zu den Ausgrabungen und zur Rettung der Funde im Terrain sind vorrangig wieder im deutschen Bereich erschienen (*Büsching 1819; ders. 1824; Preusker 1829, 36–38; Krug von Nidda 1834*). Eine praktische Anleitung zu den Ausgrabungen beinhaltet auch der bekannte „Leitfaden“ von C. J. Thomsen (*Anonymus 1836*, deutsche Übersetzung *Anonymus 1837a* – s. hier Beilage 1) und das Buch von J. J. A. Worsaae (*Anleitung zur Erforschung der Hügelgräber – Worsaae 1843*, deutsche Übersetzung *Worsaae 1844*, 118–124). In Deutschland wurde unter der Leitung des Schweriner Museumsmannes G. C. F. Lisch die „Instruction für Ausgrabungen vorchristlicher Grabdenkmäler in Mecklenburg“ (*Anonymus 1837b*) verfasst, eine kurzgefasste Terrainanleitung hat J. F. Danneil geschrieben, der Archäologe der Altmark (*Danneil 1838*).

Auch die tschechische Archäologie ist in dieser Richtung nicht zurückgeblieben. Herausgegen von ihrer ersten Institution, dem Archäologischen Komitee des Nationalmuseums in Prag (*Sklenář 2014a*), ist gegen Ende des Jahres 1844 in der tschechischen und auch deutscher Fassung ein „volkstümliches“ Handbuch (*Anonymus 1845a,b*) erschienen, von Jan Erazim Vocel, dem Schriftführer (und Schöpfer) des Komitees, unter dem Einfluss der Arbeiten Worsaaes und Thomsens geschrieben. Diese Broschüre – wie auch der gleichnamige Artikel, der unter dem Namen Vocels in der Zeitschrift des Nationalmuseums (*Časopis Národního muzea*) erschien (*Vocel 1845*) – hat auch die hier in der Beilage 3 nachgedruckte Anleitung beinhaltet. Sie ist dann auch dem Schriftsteller und Bühnendichter J. K. Tyl (*Tyl 1846*, s. Beilage 5), zur Vorlage für eine auf die archäologische Volksbildung gerichtete Geschichte im Interesse der Rettung der Funde in Böhmen geworden. Die Schrift Vocels ist die erste ihrer Art nicht nur bei uns, sondern in der ganzen Habsburgermonarchie gewesen.

Die polnische Archäologie bekam ihre Anleitung im Buch des Grafen E. Tyszkiewicz, das in zu Russland gehörendem Vilnius herausgegeben wurde (*Tyszkiewicz 1842*, 47–48); im österreichischen Teil Polens wurde eine als Anleitung und Fragebogen konzipierte Broschüre von der Krakauer Gelehrten Gesellschaft in Verbindung mit der Jagiellonen-Universität herausgegeben (*Anonymus 1850*, Verfasser der archäologischen Teils war offensichtlich J. Łepkowski).

Für die ganze Monarchie hat dasselbe E. Baron von Sacken, Kustos des K.k. Münz- und Antikenkabinetts in Wien getan, der seine Instruktionen für die Ausgrabungen in sein mehr populärwissenschaftlich eingerichtetes Buch über die Urzeit (*Sacken 1862*) und in sein Handbuch der Archäologie (*Sacken 1865* – hier Beilage 6) eingefügt hat. Als dann im Jahre 1870 die Anthropologische Gesellschaft in Wien als das künftige Zentrum der archäologischen Arbeit in den österreichischen deutschen Ländern entstand, hat sie in ihre Mitteilungen gleich im April 1870 die Instruktion für die Eintragung und Eröffnung der Tumuli (*Sacken 1870* – s. hier Beilage 7) eingereicht. Sonst war ein Handbuch zum Studium der Urzeit mit einer Terrainanleitung von Adolph von Morlot sehr beliebt (ursprünglich französisch 1861, Übersetzung ins Deutsche *Morlot 1865*), im Ungarischen ist eine populäre Anleitung von F. Rómer (*Rómer 1866*) erschienen.

Mit dem Aufkommen der positivistischen Epoche und ihrer Neigung zu den anthropologischen Wissenschaften hat sich Deutschland der Führung in dieser Richtung angenommen. Die Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte hat im Jahre 1872 in ihrer Zeitschrift *Archiv für Anthropologie* ein Artikel über die Methode der prähistorischen Forschung herausgegeben (*Schaaflhausen 1872*) und weitere ähnliche Beiträge sind in ihrem Correspondenz-Blatt (*Anonymus 1876; Tischler 1883 bzw. 1884*) erschienen. Zum Gipfel

der Anleitungsliteratur im 19. Jh. ist aber ein selbständiges Handbuch, „Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren“, geworden, von Albert Voss verfasst, dem Direktor der prähistorischen Abteilung des Berliner Museums für Völkerkunde (*Anonymus 1888*, s. hier Beilage 10; cf. *Coblenz 1989*; *Eggert – Fendel 1997*). Dieses Handbuch hat zwei selbständig gedruckte Teile beinhaltet – einen zur Austeilung bestimmten Fragebogen und einen als ein Informationsplakat gebildeten Auszug. Ein Jahr später wurde dieses Handbuch für Bayern umgestaltet (*Naue 1889*).

In Russland sind die Anleitungen zu den Ausgrabungen der Hügelgräber erschienen (in den Abhandlungen des III. Archäologischen Kongresses in Kiew 1874, eine andere hat *Garšin 1888* selbständig herausgegeben), in den 90. Jahren hat dann eine mehr allgemein aufgefasste Anleitung die Archäologische Kommission in St. Petersburg gebracht (*Spicyn 1895*). Die französische Prähistorische Gesellschaft hat ein „Manuel des recherches préhistoriques“ (*Anonymus 1906*) herausgegeben, ein ähnliches Handbuch ist auch in England erschienen (*Williams – Freeman 1915*). In Deutschland wurde dann das klassische Merkbuch von Voss durch ein Versuch vervollständigt, den methodischen Zugang der Forscher von den Gräberfeldern auf die Siedlungen zu erweitern (*Kiekebusch 1912*). Eine ähnliche Schrift hat in Schweden H. Stolpe verfasst (*Lindberg 1996*).

In der tschechischen Produktion ist bis zum Ausgang des 19. Jh. kein Ersatz für die frühe Anleitung Vocels erschienen. Die Feldarchäologen betonten aber die persönliche Belehrung der Landwirte und der Arbeiter (V. Krolmus, F. Petera Rohoznický), oder die Bedeutung der Volksbildungsschriften (*Petera Rohoznický 1864*).

Auf ein fachliches Niveau hat diese Tätigkeit Josef Smolík, Redakteur der Hauptzeitschrift des Faches, „Památky archeologické“ (1878–84), durch eine systematische Belehrung und durch das Kommentieren der Artikel, vornehmlich über die Hügel, erhoben. Ähnlich hat der regsam publizierende Regionalarchäologe und der erste tschechische Musäologe Kliment Čermák gewirkt, während die ausgezeichneten Geländeerfahrungen und Grundsätze des westböhmisches Archäologen F. X. Franz aus den 80. Jahren leider nur in der Handschrift geblieben sind. In der Tschechischen Akademie für die Wissenschaften, Literatur und Kunst ist am Anfang der 90. Jahre eine Anregung zur Herausgabe einer illustrierten Anleitung zur Rettungstätigkeit für die breitere Öffentlichkeit vorgekommen, offensichtlich auf Anlass des Dozenten der Prager Universität L. Niederle, der auch mit Verwendung des Merkbuchs von Voss und unter einem Pseudonym (*Novotný 1894* – s. Beilage 12) eine modernere Anleitung geschrieben hat.

Im 2. Kapitel wird die Entfaltung der Feldaufnahme verfolgt, die als der erste um die Mitte des 19. Jh. V. Krolmus praktizierte, der bei seinen Zeitgenossen durch seine Fähigkeit, die Lokalitäten im Terrain zu erkennen, bekannt wurde. Krolmus hat auch, wieder als der erste in Böhmen, vorhergehende Forschungen auf den Trassen der neu gebauten Straßen und Eisenbahnen durchgeführt und Vorschläge für eine systematische Erforschung Böhmens mit einer kartographischen Dokumentation eingereicht. Lesefunde haben aber, hinsichtlich des zeitbedingten Mangels an Interesse für das Scherbenmaterial, nur wenige gesammelt. Unter ihnen ragte L. Šnajdr hervor, der auf den keramischen Lesefunden die erste chronologische Klassifizierung der Keramik in Böhmen begründet hat (1858 und weiter).

Es ist interessant, dass von allen Anleitungen nur die von Vocol aus dem Jahr 1844 Ratschläge gibt, wie man nach den Lokalitäten suchen soll: auf den Orten, wo die Funde schon früher vorgekommen sind, wo sie auf der Oberfläche erscheinen, oder wo besondere Zeichen im Gelände bemerkbar sind (Verfärbung des Bodens, Farbe oder Wuchs der Vegetation – ein Anhaltspunkt, den erst die Luftbildarchäologie voll ausnutzte). Krolmus hat als der erste geläufig die Beobachtung der dunklen Flecken auf der Oberfläche der Felder benutzt. Aus dem Jahre 1833 ist zum ersten Mal die Prospektion nach der Unterschiedlichkeit des Bestandes belegt, die sonst aber in England schon im 16. Jh. bekannt war.

Das 3. Kapitel ist den Ausgrabungen gewidmet. Im 19. Jh. wurde eine Geländegrabung meistens nicht als eine aufwendige, zeitlich und fachlich anspruchsvolle Angelegenheit wahrgenommen, sondern oft eher als eine Unterhaltung im Stil eines Picknicks. Die Grabungen unternahmen also die Leute, die entweder an der Archäologie, oder an einer mehr oder weniger intellektuellen Zerstreuung für sich selbst oder für ihren gesellschaftlichen Kreis interessiert waren. Zu ihnen zählten die Besitzer der jeweiligen Grundstücke (oft die Aristokratie), die wohlhabenderen mittelständischen Intellektuellen, oder auch die Intelligenz mit niedrigeren Einkünften – die Lehrer, die Geistlichen und auch die Handwerker und die Gewerbsleute, die meistens allein oder mit einer kleineren bezahlten oder unbezahlten Beihilfe gegraben haben. Es waren praktisch nur die Männer, die an der Archäologie interessierten Frauen sind sehr wenige gewesen, wieder eher aus den höheren Kreisen. Eine besondere Ausnahme stellte die Wirtschafterin von Krolmus, Anna Živná dar, die ihn jahrelang im Terrain begleitete und beträchtliche praktische Erfahrungen gewann. In der üblichen Grabungspraxis bildeten aber die Frauen (und Kinder) höchstens eine gesellschaftliche Begleitung. Die Geländeforschungen in Europa sind also bis zum Anfang des 20. Jh. deutlich hierarchisch gewesen – dem Geschlecht, der gesellschaftlichen Stellung, dem Wohlstand, bzw. der akademischen Bildung nach. Die Arbeiter entstammten demgegenüber ausnahmslos den niedrigsten gesellschaftlichen und Eigentumsschichten (die Untertanen, später Tagelöhner, die Dorfarmen). Deshalb war es schwierig, die Ausgrabungen z. B. in der Erntezeit durchzuführen, als diese Arbeitsreserve bei der Feldarbeit ausgelastet war. Diese Kräfte hatten weder Qualifizierung, noch Interesse und in der Korrespondenz und in den Veröffentlichungen kommt öfter ein Despekt zu ihrem Arbeitseinsatz und zu ihren Qualitäten zum Ausdruck.

Die Organisation der Ausgrabungen war im Falle der am höchsten gestellten Vergeber gewöhnlich eine Aufgabe der beauftragten Beamte, die sie in der Regel ohne das kleinste Interesse an der Sache durchführten, indem sie die Arbeiter dirigierten. Bei den anderen Personen war die Anwesenheit bei den Grabungen gewöhnlich, wenn auch nicht verbindlich, weil es um die Funde und nicht um die Fundumstände ging. Es hat sich durchwegs um eine Privatiniziativa gehandelt, die Institutionen, falls sie überhaupt bestanden, haben in der Regel nicht in der eigenen Regie gegraben – ein erstes Unternehmen solcher Art in Böhmen ist die Erforschung der Grabhügel bei Plav im Gebiet von České Budějovice im Jahre 1866 auf die Kosten des Archäologischen Komitees des Nationalmuseums gewesen. Seit der Mitte des 19. Jh. haben allerdings die Museen öfter Beiträge geleistet für die Geländeaktivitäten der Forscher, die wenigstens teilweise für ihre Sammlungen gearbeitet haben.

Neben den einzelnen Forschern begannen aber schon am Anfang des 19. Jh. die ersten beständigen „Forschungsgruppen“ zu entstehen, vornehmlich die Paare, gewöhnlich auf dem Prinzip der Hierarchie, bzw. der Unterordnung. So als die ersten während der napoleonischen Kriege in England R. Colt Hoare und W. Cunnington, später auf der Krim I. A. Stempkovskij und P. Dubrux, um die Mitte der 30er Jahre in Mittelböhmen M. Kalina von Jäthenstein und der Pfarrer auf seinem Gut Pater V. Krolmus, in den 60er Jahren im französischen Höhlenbereich H. Christy und der Paläontologe E. Lartet, in den 90er Jahren, wieder in Mittelböhmen, der Direktor einer Zuckerfabrik J. Felcman und sein Zahlmeister V. Schmidt. Der zweite war immer eine freiwillig oder dienstlich untergeordnete Person, die die Mehrheit der nominal gemeinsamen Forschungen im Gelände geleistet hat.

Einen anderen Typ der Mitarbeit stellten die „Netze“ der beständigeren Mitarbeiter dar, wie mit einem solchen in Böhmen z. B. schon V. Krolmus verfügte; diese Mitarbeiter haben für ihn ab und zu schon selbständig ausgegraben. Von einem höheren Qualitätsniveau war das sog. „Gefolge“ von Prof. J. L. Pič, das seit dem Ende der 80er Jahre von wohlhabenden, belehrten und opferbereiten Interessenten gebildet wurde und sich an dem Aufbau einer modernen archäologischen Sammlung des Nationalmuseums in Prag beteiligte (*Sklenář 1993; ders. 2013a,b*). Demgegenüber sind stabile interdisziplinäre Arbeitsgruppen bei den Ausgrabungen im 19. Jh. nicht entstanden, die Archäologen begnügten sich mit den eigenen Klassifizierungen, höchstens haben sie eine einmalige Zusammenarbeit angeknüpft, gewöhnlich mit den Naturwissenschaftlern.

Die meisten Aushebungen sind natürlich auf der Stelle eines zufälligen oder vorausgesetzten Fundes als eine Grube unregelmäßiger Form (ab und zu als eine Grabensonde) begründet worden. Die Abdeckungen größerer Flächen begannen erst mit der Entfaltung der Siedlungsforschung im letzten Viertel des 19. Jh., aber aus den finanziellen und anderen Gründen ist es damals eher eine Ausnahme gewesen. Die Einteilung der erforschten Fläche in die Quadrate kommt offensichtlich von den Höhlengrabungen in Westeuropa her.

Ein besonderes Kapitel stellen die Schichten und die Stratigraphie dar, auf die die Anleitungen bis zum Ausgang des 19. Jh. bemerkenswerterweise nicht aufmerksam machen. Über die Bewusstheit von der Schichtung des Bodens auf dem Fundplatz verfügten die „Antiquare“ im Norden Europas schon im 17. Jh., in Böhmen kommt der erste archäologische Beleg der relativen Chronologie aufgrund der Schichten aus dem Jahr 1849. Das stratigraphische Prinzip der Geologen hat sich aber in der Archäologie erst seit der Mitte des 19. Jh. mit der paläolithischen Forschung nach und nach durchgesetzt. Im mitteleuropäischen Maßstab sind die stratigraphischen Beobachtungen von R. Virchow nach dem Jahre 1870 auf den Burgwällen in der Lausitz von beträchtlicher Bedeutung gewesen (die Unterscheidung der vorzeitlichen und der frühmittelalterlichen Besiedlung). Den ersten vollwertigen Fall einer Stratigraphie in Böhmen stellen die von M. Lüssner 1853 in Königsgratz aufgezeichneten Profile dar, mit der relativen Datierung eines Profils durch ein anderes (*Lüssner 1850–65, 29–60; vgl. Sklenář 2000, 137–142; ders. 2011d, 86–88*). Als ein besonderer Fall ist die Dokumentation und Interpretation eines ausgedehnten Profils in Čáslav-Hrádek durch K. Čermák 1886 zu werten (*Sklenář 2015a*). Mehr geläufig ist die Dokumentation der Profile erst in den 90er Jahren geworden.

Von den allgemeinen an eine Grabung gestellten Forderungen kann man die Abdeckung bis zum sterilen Untergrund (Wilhelmi, von Sacken, Smolík) und die Aushebung und Dokumentation aller Funde erwähnen (einschließlich der kleinsten Fragmente, der Spuren von zerfallenem Holz usw.).

Ein Problem der meisten Grabungen ist die Gewissenhaftigkeit des Zugangs gewesen. Abgesehen von der Persönlichkeit der Forscher, verband sie ein unzureichender Nachdruck auf die Details, bzw. auf die Dokumentation, die stark unterschätzt wurde. Typisch war auch die Schnelligkeit, verursacht neben der kleineren Sorgfalt hauptsächlich durch den Finanz- oder Zeitmangel. Zwar verlangte schon J. J. A. Worsaae, der Klassiker der Zeit um die Mitte des 19. Jh., auch die kleinsten und gemeinsten Sachen zu sammeln, weil erst von der Vielfalt der Funde historische Erkenntnisse gewonnen werden können, die Praxis ist aber gewöhnlich anders gewesen. Besonders bei den Hügeln handelte es sich hauptsächlich um die Gewinnung der Gegenstände für die Sammlungen, einige „Archäologen“ bewältigten auch einige zehn Grabhügel pro Tag (allerdings nur mittels einer vertikalen Sondierung in die Mitte). Nur ausnahmsweise wurde die Hügelaufschüttung ganz durchgegraben und abgetragen, wie es bei der ersten systematischen Ausgrabung eines Gräberfeldes in Böhmen der Fall war (J. Arnold bei Lochovice – *Sklenář 2002*). Noch in den 70. Jahren war es in Westböhmen möglich, Hunderte der Hügel durch die unsachmäßigen Grabungen zu vernichten.

Trotz der musterhaften Vorstellungen der Autoren der Anleitungen waren also die Ausgrabungen des 19. Jh. durch manche allgemeine negative Eigenschaften gekennzeichnet. Dazu gehörten die Eile, eine unzureichende

Kontrolle (oft ohne ordentliche Aufsicht über die angeworbenen Arbeiter), vorrangiges Bestreben nach den sachlichen Funden und den Sachen persönlichen Interesses, Vernachlässigung der Fundverbände, mangelndes Interesse an den Kleinigkeiten (geläufige Skartierung der Scherben, Knochen, der kleinen Sachen aus Eisen, insbesondere wenn sie zerfielen, formelle und oberflächliche Dokumentation), winzige Aufmerksamkeit besonders für die graphische und kartographische Dokumentation. Das hat einerseits den Historikern einen Anlass zur Unterschätzung der Archäologie und ihrer Ergebnisse gegeben, andererseits hat es vornehmlich in den kleinbürgerlichen und intellektuellen Kreisen Europas zur Popularität dieser Unterhaltung mit einer kulturellen oder sogar wissenschaftlichen und zugleich patriotischer Schattierung beigetragen.

Zahlreiche Auskünfte kann man über die Geräte gewinnen. Der Spaten in der längeren und auch kürzerer Form wurde wahrscheinlich früher als die Schaufel benutzt, es erscheinen auch verschiedene Geräte zum Hauen. In einer weiteren Phase der Ausgrabungen wurde oft die Benutzung der eigenen Hände oder der Holzgeräte empfohlen, seit den 70er Jahren sprechen die Anleitungen von den Metallgeräten (Messer, botanischer Spaten/kleine Schaufel, oder ein einfacher Esslöffel). Die Praktiker ließen sich allerdings oft auch die Geräte nach eigenem Entwurf anfertigen. Im Jahre 1837 hat G. C. F. Lisch sogar ein Verzeichnis der für eine Grabung notwendigen Sachen zusammengestellt (*Gummel 1938a*, 127–128). Beliebte war eine Metallstange – Sonde zum Ausschauen der Gräber, die am Ende des Jahrhunderts nach und nach durch den pedologischen Bohrer ersetzt wurde. Das Durchsieben der Erde ist schon im frühen 19. Jh. belegt, ist aber bei weitem nicht üblich gewesen.

Verschiedene Erfordernisse sind für die einzelnen Fundgattungen geltend gemacht worden. Bei einem Körpergrab verlangte man u. a. die Feststellung der Lage, der Orientierung, des Geschlechts und die Abnahme des Schädels, der Bestimmung seiner Rasse und Nationalität wegen. Den Brandgräbern haben die Anleitungen durchweg keine Aufmerksamkeit geschenkt. Die gründlichsten Belehrungen haben sich auf die Grabhügel bezogen; einige veröffentlichte Methoden sind bekannt gewesen, geläufig praktiziert wurde aber das Ausgraben einer Grube vom Gipfel in die Mitte des Grabhügels, wie es anfangs sogar empfohlen wurde (*Worsaae 1844*, 123). Ein anderes Mal wurde ein waagerechter Durchschnitt von der Seite in die Mitte empfohlen, im ganzen Durchmesser oder in der Kreuzform usw., bis zur Beseitigung des ganzen Mantels in den konzentrischen Kreisen oder nach den mechanischen oder natürlichen Schichten (*Cohaussen 1873* u. a.). Seit den 80er Jahren hat sich in der Praxis die Sektoren- oder Quadrantenmethode durchgesetzt.

Die Siedlungen sind in den Anleitungen lange Zeit nicht vorgekommen (außer den römischen, bzw. gallorömischen), weil der Romantismus die Siedlungsgruben für die Brandgräber gehalten hat. Die wirklichen vorzeitlichen Siedlungen werden zum Objekt der Ausgrabungen erst seit den 70er Jahren in Frankreich (*Villes 1982*) oder in Deutschland („Kulturgruben“). Die Methodik der Ausgrabungen wurde von den einzelnen Forschern, wie dem General A. H. Pitt-Rivers in Südengland 1880–1900, weiter vervollkommen. In Böhmen gehört die Priorität im Verständnis der Siedlungsgruben der äneolithischen Siedlung Řivnáč (*Ryzner 1883*). Die Oberflächenobjekte sind infolge der mangelnden Flächenabdeckungen und des Unverständnisses der Pfostengruben unentdeckt geblieben (wenn auch ein erster solcher Fall mit der vorherigen Abdeckung der Oberschicht in Böhmen 1846 belegt ist – Praha-Bubeneč).

Demgegenüber wurde den Burgwällen schon in der romantischen Periode Interesse gewidmet, das dann allerdings seit den 70er Jahren stagnierte. Erst gegen Ende des Jahrhunderts begann man zu verstehen, dass der Wall nicht die ursprüngliche Gestalt der Befestigung, sondern den Rest der Wehrmauer darstellt und dass man seine innere Struktur erforschen soll.

Auch die Dokumentation der Terrainforschungen hat ihre Entwicklung durchgemacht. Schon die romantische Zeitperiode hat sie anerkannt (Thomsen, Worsaae) und manchmal auch geführt, aber erst die zweite Hälfte des 19. Jh. verstanden hat, dass die Ausgrabung eine Vernichtung bedeutet. Trotzdem ist eine vollkommene Dokumentation außergewöhnlich gewesen – in Böhmen kann man als eine solche zuerst die Dokumentation der Grabhügel bezeichnen, die seit dem Jahr 1878 F. X. Franc im Gebiet von Pilsen erforschte.

In Deutschland galt seinerzeit für einen Mustergrabungsbericht die Veröffentlichung des Hügelgräberfeldes bei Sinsheim (*Wilhelmi 1830*), wo offensichtlich zum ersten Mal auf dem Kontinent ein Grabungstagebuch geführt wurde. In Böhmen ist der erste schriftliche Grabungsbericht aus den Korrespondenzreferaten über die Ausgrabung des hallstattzeitlichen Hügelgräberfeldes bei Lochovice entstanden (*Arnold – Dobrovský 1803*, s. *Sklenář 2002*). Es war aber erst die Zeitperiode des Positivismus, die die ersten ordentlichen Grabungsberichte im modernen Sinne gebracht hat, wie in der klassischen Archäologie den Bericht von A. Conze von den Ausgrabungen auf Samothráké 1873–75, in der Prähistorie in Deutschland die Veröffentlichung von A. Götze über die eingetieften Objekte bei Platow in Preußen 1873 (*Gummel 1938a*, 223) und in den tschechische Ländern die Artikel Č. Ryzners über die Erforschung der eponymen Fundstellen Únětice und Řivnáč (*Ryzner 1880; 1883*).

Eine schwächere Seite pflegte die zeichnerischen Dokumentation zu sein, obwohl sie eine sehr alte Tradition hat. Es kam sehr darauf an, ob der Archäologe selbst ein guter Zeichner und Messer war (wie z. B. F. X. Franc), oder ob er einen solchen zur Verfügung hatte (wie die Zeichner von R. C. Hoare oder I. Engel in Hallstatt). Bei den Ausgrabungen von Hoare 1800–1810 war gewöhnlich schon ein Berufsgeodät anwesend. Eine ausgezeichnete Dokumentation (Horizontal- und Perspektivpläne, vertikale Schnitte) führte in den Niederlanden C. J. C. Reuvsen durch, der als einer der ersten empfohlen hat, die Profile wegen der zeichnerischen Dokumentation zu putzen, oder die Grundlagen der Bauten zu nivellieren. In Böhmen hat eine Tradition J. V. Hellich, der

Maler und Archäologe des Nationalmuseums begründet, der mit seinen Zeichnungen die ersten Grabungsaktionen des Museums 1843 und die ersten Profile im Terrain dokumentierte. Der vollkommenste in der tschechischen Archäologie des 19. Jh. ist der schon erwähnte F. X. Franc gewesen, dessen Tafeln, die zumeist je einem Grabhügel gewidmet wurden, in einer vereinheitlichten Zeichnung die einzelnen Funde, den Plan und in einer malerischen Ausführung das Profil dokumentierten (veröffentlicht von Šaldová ed. 1988). Es ist angebracht, auch die überdurchschnittlichen Zeichnungen der Grabobjekte B. Jelíneks in Erinnerung zu bringen (*Sklenář 2014c*).

Dazu knüpfen sich die zahlreichen Pläne der Burgwälle, die vornehmlich von den Mitgliedern der Archäologischen Vereinigung des Nationalmuseums während der 50er und 60er Jahre, später von B. Jelínek angefertigt wurden. Die Gesamtpläne der Fundplätze außer der Burgwälle haben sich aber nur selten erhalten – der älteste aus dem Jahr 1834 (G. Walsler, ein frühmittelalterliches Gräberfeld bei Kopidlno).

Eben deshalb, dass es nicht viele gute Zeichner gab, ist die Photographie eine große Errungenschaft geworden, ihre Anwendung verbreitete sich aber sehr langsam, im Gelände ist sie zuerst nur bei der Dokumentation der unbeweglichen Denkmäler zur Geltung gekommen. Die offensichtlich erste Grabungsaufnahme ist von einem Faustkeil in ursprünglicher Lage bei St. Acheul in Frankreich (1859). Das Aufkommen der Terrainphotographie verzeichnen wir in den 70er Jahren sowohl in der klassischen (Conze 1873), als auch in der vorzeitlichen Archäologie (Pitt-Rivers, in Dänemark E. Vedel). Zugleich erscheinen die Reproduktionen dieser Photographien, wenn auch noch in andere Techniken übertragen (ein Skelettgrab von Certosa in einer Berliner Zeitschrift 1873). In „Památky archeologické“, als einem offiziellen Organ der tschechischen Archäologie, sind die ersten Terrainaufnahmen im Jahre 1891 benutzt worden, in den weiteren Jahren dieses Jahrzehnts sind sie schon häufig gewesen – man kann auf die Photodokumentation der Erforschung der eponymen Siedlung Knovíz hinweisen (*Schmidt 1893*).

Einen besonderen Bestandteil der Terrainarbeit stellte die Präparation der Objekte und die Aushebung in situ für die musealen Zwecke dar (*Hlava 2015*). In Böhmen wurde der erste, nicht geglückte Versuch in den Grabhügeln bei Plav 1866 unternommen (*Stulík 1878, 66*), mit einem Misserfolg endeten auch die Versuche von Č. Ryzner (Únětice 1880).

Von den ersten erfolgreichen Versuchen in den 90er Jahren ist die Aushebung eines Körpergrabes für das Nationalmuseum auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld bei Želenice 1892 am bekanntesten (*Felcman – Schmidt 1893, 24*).

Es bleibt noch die Behandlung der Funde zu erwähnen, die in der Praxis bei weitem nicht alle ausgehoben wurden. Zur Reduktion des Fundfonds hat (außer der Fahrlässigkeit oder mangelnder Aufsicht) auch die absichtliche Skartation der für eine museale Ausstellung ungeeigneten Bestandteile geführt. So sind während des ganzen 19. Jh. keramische Fragmente, verrostete Eisenstücke, Menschen- und Tierknochen gewöhnlich auch auf den bedeutenden Fundplätzen (z. B. bei den Grabungen von Sackens in Hallstatt) außer Acht gelassen worden. Die Forscher, die auch die Kleinigkeiten gesammelt haben (z. B. Krolmus), sind eine Ausnahme gewesen.

Die Menschenknochen sind oft wieder bestattet worden, erst seit der Mitte des Jahrhunderts begann die Sammlung der Schädel für die kranilogische Forschung (nationale Zugehörigkeit der Gräber), die in Böhmen als auch anderswo durch die Ärzte durchgeführt wurde – zuerst durch J. Spott 1852 und hauptsächlich durch den Assistenten von Prof. J. E. Purkyně E. Grégr (*Grégr 1858*). (Einen offiziellen Aufruf zur Sammlung der Schädel aus den Gräbern hat als der erste der Stuttgarter Arzt und Anthropologe H. Von Hölder – *Hölder 1860* herausgegeben.) Die übrigen Knochen hat man nicht gesammelt. Noch weniger Interesse galt den Tierknochen, von welchen nur die auffälligsten und die am besten laienhaft bestimmbaren in den Berichten erwähnt, allerdings nicht aufbewahrt worden waren. Die mehr progressiven Anleitungen (Worsaae) haben allerdings die Sammlung und Auswertung der Knochen schon vor der Mitte des 19. Jh. empfohlen. In der gleichen Zeit hat in Böhmen als der erste V. Krolmus das archäozoologische Material berücksichtigt, später hat man unter dem Einfluss der Erkenntnisse aus den schweizerischen Pfahlbauten seine Bearbeitung schon allgemein empfohlen. Die kleinste Aufmerksamkeit wurde den archäobotanischen Funden gewidmet, deren Einschätzung sich auch dank den Pfahlbauten nach dem Jahr 1854 veränderte, in der böhmischen Archäologie sind aber keine solche Funde, mit Hinsicht auf die Natur- und Bodenbedingungen, bekannt gewesen.

(Deutsch von Lubomír Košnar)

Abb. 1. R. Colt Hoare und W. Cunnington bei der Durchforschung eines Grabhügels bei Stonehenge im Jahre 1807 (nach Marsden 1974)

Abb. 2. Grabung in einem Hügelgrab im Nordengland (Derbyshire) 1845 (nach Marsden 1974)

Abb. 3. J. E. Vogel: Über böhmische Altertümer (1845) – Anleitung zur Grabungsführung

Abb. 4. Titelseite des deutschen Handbuchs von A. Voss aus dem Jahre 1880

Abb. 5. Der von L. Niederle unter einem Pseudonym veröffentlichte Leitfaden (1894)

Abb. 6. Archäologische Ausgrabung als Illustration zu einem der Bücher für Jugend von Kliment Čermák (1892)

Abb. 7. Ein Genrebild aus der Ausgrabungen am Ende des 19. Jahrhunderts in Ostböhmen (Ursprung unbestimmt)

- Abb. 8.** Eine Frau in der Archäologie: Růžena Štorchová bei der Ausgrabung ihres Ehemannes Eduard Štorch in Prag-Holešovice
- Abb. 9.** Erste Profile in der böhmischen Archäologie: Dokumentation von Josef Vojtěch Hellich in der Ziegelei Panenská (Prag-Střešovice) im Jahre 1845
- Abb. 10.** Šárka bei Prag: Längsprofil im Wall des Burgwalls (gezeichnet von F. Beneš 1866)
- Abb. 11.** Skelettgräber der Úněticer Kultur bei Skalsko (J. V. Hellich 1843)
- Abb. 12.** Dokumentierung eines Skelettgrabes in Trubín bei Beroun (V. Krolmus 1857)
- Abb. 13.** Durchschnitt eines frühlatènezeitlichen Grabhügels – Rostoky bei Prag (V. Krolmus 1855)
- Abb. 14.** Hügelgräberfeld bei Plav in der Gegend von Budweis auf einer Zeichnung von 1866
- Abb. 15.** Profil eines der Grabhügel bei Řepeč nächst Tábor – Dokumentation der Ausgrabung von J. L. Píč 1897 (nach Píč 1900)
- Abb. 16.** Die erste Zeichnung einer Siedlungsgrube befindet sich in schriftlichen Materialien von Václav Krolmus
- Abb. 17.** Hradiště bei Libědice, Südböhmen: Durchstich des Walles bei der Ausgrabung von J. N. Woldřich (nach Woldřich 1894)
- Abb. 18.** Blevice bei Kladno – Plán des Hügelgräberfeldes im Tagebuch von V. Krolmus 1852
- Abb. 19.** Die erste veröffentlichte Fotografie aus einer archäologischen Ausgrabung in Böhmen: Skelette in einer „Kulturgrube“, Radim bei Kolín (Zeitschrift Památky archeologické 1891)